

c r e e d o

evangélikus folyóirat | XXVI. évfolyam, 2020/1.

JÁNOSY

HAMVAS

SCHLATTNER

Credo – evangélikus folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XXVI. évfolyam, 2020/1.

Főszerkesztő: Zászkaliczky Zsuzsanna
Rovatszerkesztő: Papp Máté

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.
Tel.: 317-5478, 486-1228, 20/824-5518; fax: 486-1229
E-mail: credo@lutheran.hu

Munkatársak

Zászkaliczky Zsuzsanna főszerkesztő
Papp Máté olvasószerkesztő
Diószegi Rita korrektor
Isó M. Emese szerkesztőségi munkatárs
Török Andrea műszaki szerkesztő
Grafika: Kurdi István

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház

Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu
Felelős kiadó: Antal Bálint

A *Credo* ezen digitális lapszáma a járványügyi helyzetre való tekintettel ingyenes.

A nyomtatott lap utólag, egyedi áron megrendelhető lesz a lap kiadójánál.

Az előfizetési lehetőséget átmenetileg felfüggesztettük, de bízunk a nyomtatott lap és az előfizetési rendszer mihamarabbi helyreállításában.

ISSN 1219-6800

Kedves Olvasóink!

A *Credo* 2020/1. száma is azon tematikus szerkesztésmód jegyében fogant, amelyet az olvasók a korábbi számok némelyikében – a férfi és női szerepek vagy Ady Endre halálának századik évfordulója kapcsán – is felfedezhettek már, s amely a tervek szerint (az úrvacsora és a trianoni évforduló témájával) továbbra is meghatározza majd a szerkesztőség munkáját, a lap arculatát. A most között szövegek nagy része evangélikus kötődésű költők, írók és irodalmárok életművét idézi fel. A *Szöbirodalom* rovat közülük négy szerzőt helyez fókuszba: Jánossy István költőt, Járosi András kolozsvári teológiai tanárt, Eginald Schlattner erdélyi lelkész íróit és Hamvas Béla gondolkodót (Ferencz Győző, Veres Emese-Gyöngyvér, Gombocz István és Szántó F. István interpretálásában). Jó példa lapunk és az evangélikus gimnáziumok közötti termékeny kapcsolatra, hogy recenzenseink között találhatunk fásori tanárokat és ott érettségizett diákokat egyaránt. A *Szemle* cikkei jelen számunkban a Múcsarnok *Tiszta szível festeni* című időszaki kiállításáról, Bazsányi Sándornak a Kosztolányi Dezső Esti Kornéljáról szóló tanulmánykötetéről, Závada Pál és Bodor Ádám új regényeiről, Szilágyi István esszékötetéről, Szendrői Csaba fiatal kortárs költő verseskötetéről, valamint Arvo Pärt észt származású, szakrális ihletettséggel, a liturgikus zenét megújító zeneező szöveggyűjteményéről értekeznek. A mindenekelőtt esszét publikáló, újabban *Mérfleg* elnevezésű rovatunkban ezúttal Molnár Illés gondolatait olvashatják a Kálvin téri aszfaltidézetek koncepciójáról, kontextusáról; míg a kortárs költőket és írókat felvonultató *Idézőjel* rovat Kertész Eszter versfüzérével és egy új W. B. Yeats-fordítással gazdagodik.

A szerkesztők

A borítón látható felvételt Regős Rózsa készítette.

A fotókat az alnyomatokhoz (22–23. és 44. oldalak) Zászkaliczky Zsuzsanna készítette.

A létezés helyei

Sok víz lefolyt a Dunán azóta, hogy jelen lapszámunk terve összeállt. Még tavaly történt, hogy mint folyóirat-főszerkesztővel beszélgettem velem az Evangélikus Pedagógiai Intézet vezető munkatársa. Sokszor megesk velünk, hogy közös hobbinknál, az irodalomnál kötünk ki. Most sem volt másképp. A gimnáziumok irodalom-tananyagának evangélikus vonatkozású, speciális témaköreit is érintettük – beszélgettünk arról, kik azok a szerzők, akik így vagy úgy bekerülhetnek legalább az evangélikus irodalmi kánonba. Persze elsősorban nem Berzsenyi, Petőfi és Weöres Sándor vagy az azóta az új NAT-ba is beemelt Reményik Sándor volt az eszmecsere fő témája, hanem éppen azok, akikről – megkockáztathatjuk – talán még a magyar szakos tanárok sem tudnak eleget. Már akkor eldőlt, hogy a *Credo* következő számában olyan – evangélikus – szerzőkről emlékezünk meg, akiknek az életműve nemcsak a magyar irodalom, hanem evangélikus egyházunk számára sem megkerülhető. Akkor sem, ha a szocializmus évtizedeiben nemhogy megkerülhetetlenségük, hanem életművük, személyük is háttérbe, néha egészen sötét háttérbe került. Az evangélikus gyökereken túl ez a sötét háttér köti őket össze, és az a létállapot, belső erő és elszántság, amely a történelem, a politika – akár személy szerint ellenük zajló – támadásaiban, viharaiában is segített nekik állva maradni. A leírt sorokon, a megjelent köteteken túl ez az, amit köszönhetünk nekik. Van mit tanulnunk ezektől az alázatos „nemesterektől”. A tavaly centenáriumi ünnepelő Jánosy István költőtől – aki lapunk elődjénél, a *Diakoniánál* irodalmi szerkesztői feladatot is vállalt – a kamaszos kíváncsiságot, a tiszta szókimondást és a végtelen nyugalmat.¹ A kolozsvári teológiai tanártól, Járosi Andortól a kiváló és figyelmes kapcsolattartó képességet, az egyenlőség és a testvériség hirdetését a nehéz időkben, az elesettek támogatását. Hamvas Bélától a fontos és a nem fontos megkülönböztetésének makacs útját, a lényeg elszánt keresését és azt, hogy „emberré lenni” annyit tesz, hogy soha nem hagyhat alább a spiritualitásért való küzdelem.² A német nyelven író Eginald Schlattnertől, „az utolsó erdélyi szász lelkésztől” a felelősséget, a végsőkig kitartás magától értetődő természetességét, a munka tisztességét.

„...mi történik akkor, ha az ember a létezés olyan helyére ér, ahol előtte még senki sem járt? Igen, mi történik, ha az ember olyan szavakat hall, amelyeket még senki sem hallott és senki sem mondott ki, és kimondhatatlanok, ha olyan képeket lát, amelyeket még nem látott senki, és lefesthetetlenek, és olyan látomásai és tapasztalatai és olyan álmái és megrázkódtatásai vannak, amelyeket senki sem ismer, s amelyekről hiába is beszél, ír, fest, senki sem

” Az evangélikus gyökereken túl ez a sötét háttér köti őket össze, és az a létállapot, belső erő és elszántság, amely a történelem, a politika – akár személy szerint ellenük zajló – támadásaiban, viharaiában is segített nekik állva maradni. A leírt sorokon, a megjelent köteteken túl ez az, amit köszönhetünk nekik. ”

¹ Ferencz Győző kifejezései.

² Szántó F. István nyomán.

„...mi történik, akkor, ha az ember a létezés olyan helyére ér, ahol előtte még senki sem járt? Igen, mi történik, ha az ember olyan szavakat hall, amelyeket még senki sem halott és senki sem mondott ki, és kimondhatatlanok.

tudja, merre vannak, és vannak-e egyáltalán” – idézi Hamvast lapszámunk szerzője. Bizonyára mind a négyen megtapasztalták az emberi létezés – számukra – korábban ismeretlen helyeit, megalázó módjait: a fűtetlen kamraszobától a Securitate fogdájáig, a kihalt száz templom romos parókiájától a szovjetunióbeli fogolytáborig, a frontszolgálatától a tiszapalkonyai építkezés raktárosi fülkéjéig. És akkor még csak a fizikai, konkrét helyekről szóltunk. Létezésük valódi helye az a belső szabadság, amelyre mindannyian vágyunk, de számos megkötöttségünk miatt talán soha nem érünk el hozzá.

A „létezés helye” más aktualitással is bír. A *Credo* – számos nyomtatott sajtótermékhez hasonlóan – válságos helyzetben van. A nyomdaipari termékek előállításának költsége emelkedik, az előfizetők száma viszont csökken. Több oldalról próbáltuk megközelíteni a példányszámemelés lehetőségét. Úgy látszik, ez a szándék összecseng a fenntartó egyház vezetésének akaratával. A kidolgozásig azonban – az új koronavírus-járvány miatti szükségállapot miatt – nem juthatott el a tervezet. Egyelőre a *Credo* a létezés – más orgánumok által már jól ismert – új helyére, a világhálóra kerül, és digitális formában mindenki számára ingyenesen elérhető lesz. A Luther Kiadó így tudja biztosítani, hogy minden olvasóhoz, köztük a határon túliakhoz is elérjen a lap. Ha a járványidőszak végéhez érünk, a kiadó lehetőséget biztosít az évfolyam lapszámait – nyomtatott formában – visszamenőleg is megrendelni. Hűséges olvasóink, az evangélikus iskolák tanárai és kutatók számára jó hír, hogy a *Credo* korábbi (2009 és 2018 közötti) lapszámait kereshető formában elérhetők a Magyar Evangélikus Digitális Tárbán, a MEDiT-en.

Amikor a lapszám terve elkészült, még sok ismeretlen állt előttünk. Nem tudtunk arról, hogy 2020-ban új szerkesztőbizottságot kell felkérnünk. Ez a folyamat már elindult. Nem tudtunk arról, hogy a lap fizikai előállításában közreműködő szerkesztőség is átalakul. És főleg nem tudtuk, hogy a koronavírus mindennapi valóságként lesz jelen az életünkben.

„Keressük meg a létezés új helyeit, hogy – ha csak virtuálisan is – együtt lehessünk. »A pácban mindenki benne van« – olvassuk Hamvas Béla *Karneváljában*.

A létezés helyei – idéztük Hamvast. A történelem Ura új és új, ismeretlen helyekre vezet mindnyájunkat. És ez nem csak a vírusról és a vele kapcsolatos helyekről szól: nem csak mentőautók belső teréről, várótermekről, kórházakról. Nem csak önkéntes vagy kötelező karanténról. Nem csak arról, hogy a karanténnak micsoda haszna is lehet: tanulásban, olvasásban, családi együttlételekben, meghitt, közös imádkozásban. Nem csak arról szól, hogy iskolás, sőt óvodás gyermekeink előtt kitágul a világ. Nem csak arról, hogy a pedagógusok igyekeznek valóban szélesre tárni a virtuális ablakot, és éjt nappallá téve dolgoznak az új, digitális óraterveken, feladatlapokon. Vagy arról,

hogy színpad nélkül maradt színészek olvassák fel a kötelező irodalmat, írók mesélnek gyerekeinknek, múzeumok mutatják be kiállításaitak webkamera segítségével. Tekintsünk a létezés helyeként a rég tervbe vett regényekre, eddig félretolt, vaskos tanulmánykötetekre, a koncertközvetítésekre, a rögzített színházi előadásokra. Legyen számunkra a létezés helye a videómegosztón közzétett istentisztelet. Az evangélikus sajtó digitális vagy nyomtatott formában. Keressük meg a létezés új helyeit, hogy – ha csak virtuálisan is – együtt lehessünk. »A pácban mindenki benne van” – olvassuk Hamvas Béla *Karneváljában*. A létezésnek ezt a helyét egyelőre csak belső szabadságunkban áll elhagynunk. Bármilyen úton, jól járunk.

Zászkaliczky Zsuzsanna

Hittel a gyógyulásért

Aradi
György

„Hiszek! Segíts a hitetlenségemen!” (Mk 9,24)

A 2020-as év vezéregye mintegy százegynéhány nappal az évkezdés után egészen újszerű és megrázó olvasatot kínál. A beteg gyermekéért aggódó apa vallomása úgy cseng a fülünkben, hogy közben egy fél világ aggodalma vegyül a koronavírus-pandémia bennünket is elérő hullámaiba. A húsvétra hangoló, szent negyven nap szokásos motívumai helyett egy mindenkit érintő karanténszituáció és a vele együtt kibontakozó „karanténlelkiség” vette kezdetét. Ebben a próbás helyzetben most nem csupán a kegyes kevesek osztályrésze a szembenézés, a baljós képek elkerülésére tett kísérletek, a távolságtartás bizonyos megszokott dolgoktól, a jó rendhez alkalmazkodó új ritmus felvétele, hanem ez szinte mindenki számára kikényszerített alaphelyzet. E kihívásban egyaránt érintettek a hit közösségeihez tartozók és a rítusok-hitek-hagyományok világában tájékozatlan többség. A hitüket elevenen gyakorlók számára leginkább abban áll e kihívás lényege, hogy a lelki többletet jelentő közösségektől elszakítva, részben az online terekbe transzformálva kell átmenteniük azt, amit máskor az akolmeleg templomi együttlétek megtartó erőként tudnak közvetíteni. Ezek közül talán a legfájdalmasabb veszteség az élő szó hiánya. Otthonunk ajtaján ki sem lépve magamban és enyéimmel kell templommá lennem a gyógyító istenkapcsolat számára!

Karantén idején: Hiszek, segíts a hitetlenségemen! Mindenki átél valami ehhez hasonló belső segélykiáltást. A középkor rémes pestisjárványainak idején Velencében fundálták ki a *Quaranta giorni*, azaz a negyven napra elrendelt vesztegzár intézményét 1370 körül. Az olasz kifejezésből ered a *karantén* szó, amelyet óvintézkedésként a város kikötőjéhez közeledő minden gyanús hajóra – utasaikra és rakományukra is – alkalmaztak. Hogy a közeli lagúna védetségében kiépült Szent Lázár-szigeti veszteglésben hányaknak jutott eszébe Márk evangélista nem csupán a Szent Márk kultuszát éltető vallásosságban, hanem a legtömörebb és legősibb kanonikus evangélium üzenetével és annak a hitre, a hit hiányára, a hit mélyén húzódó kételyekre vonatkozó mondataival együtt, arról kevés fogalmunk lehet. Hozzánk ma úgy szól e történet kulcsmondata, hogy az evangéliumi fejezet egészéből a teljesebb élethez ragaszkodó, ahhoz utat kereső apa mozdulatait és különös stratégiáját látjuk közben megelevenedni. Nem lombozzák le a tanítványokkal átélt kudarcok, akik démonúzó kísérletükkel csődöt mondtak: krónikus beteg gyermekét továbbviszi a Mesterhez, akinél a gyógyulás forrását reméli.

A pragmatikus mozdulatok, a remélt megoldás felé nyújtózó őszinte szándékok ma is összekapcsolnak hívőt és hitelent, olyanokat, akik magukat akár az egyház hajóján, akár azon kívül tudva kívánnak végül mégiscsak az élők partján kikötöni... Valamikor húsvét után, szabadon.

Húsvéti előhang: Hiszek, segíts a hitetlenségemen! Az újszövetségi hit (gör. *pistis*) egyik sajátossága, hogy kifejezésre jut benne Jézus halálának és feltámadásának mint végső üdveseménynek az elfogadása. Különösen is jellemző ez a tartalmi hangsúly az apostoli kor missziói gyülekezeteire és a páli kifejezőmódra (1Thessz 4,14; Róm 6,8). A hitről azonban más összefüggésben is hallhatunk, mégpedig magától Jézustól. Márk evangéliumában Jézus rögtön az első megszólalásában hitre hív: „Beteljesedett az idő, és elközelített az Isten országa. Térjete meg, és higgyetek az evangéliumban!” (Mk 1,15) Ez a hit felelet az ő hívására, akiben megjelent a jó hír Isten országáról, amelynek látható jelei között épül a tanítványi kör és az a szélesre nyitott bizalmi háló, amelyben mindenki számára van bejárat az Istenben gyógyuló életre. A hit, amelyben a tökéletlen találkozik a tökéletessel. Amíg az első megközelítés a hit igazságtartalmát hangsúlyozza, addig e másikban a bizalmi ráhangyatközös,

és annak ereje nyilvánul meg. A hit tehát már húsvét előtt is értelmet nyer, a mindig érkező Jézus közelében éleződik ki. Láthatjuk, hogy Jézus sosem a hit tökéletességét kéri számon. A bizalom jegyében van ereje kapcsolódni a gyenge hithez vagy magához a hitetlenséghez. A frissen érkezőkéhez éppúgy, mint egykori és mai tanítványai hitetlenségéhez.

Történetünk a húsvét előtt feltáruló hit természetére mutat rá elementáris erejű mondatával. A Márknál lejegyzett történet szinoptikus párhuzamát a Máté írása szerinti evangéliumban is megtaláljuk (Mt 17,14–21), ahol a felismerhető egyezések mellett jelentős eltérésekre lehetünk figyelmesek. A történet szempontjából megkerülhetetlen hitetlenség fókusza például máshová esik. Amíg Márknál az apa hitre való képtelensége kell hogy bizalomra forduljon, addig a mátéi változatban a tanítványok kishitűsége jelenik meg egy egész „*hitetlen és elfajult nemzedék*” (Mt 17,17) görbe tükréként.

Önismereti hang: Hiszek, segíts a hitetlenségemen! „*Hiszek hitetlenül Istenben*” – Ady a beteg fiú apjának felkiáltásával rokon indíttatású versében elvezet az önmaga körüli titkok nagyságától az Istenben kapható titkok fölismeréséig. A vers kezdő sorainak paradox hitvallása valójában úgy szól Istenről, hogy közben önmagára tekint: „*Hiszek hitetlenül Istenben, / Mert hinni akarok, / Mert sohse volt úgy rászorulva / Sem élő, sem halott.*” Végül megérkezik a hitet támogató új önismeretig: „*Isten, Krisztus, Erény és sorban / Minden, mit áhitok / S mért áhitok? – ez magamnál is, / Óh, jaj, nagyobb titok.*” Hasonló önismereti utat jár be a beteg fiú apja is. Kezdő kérésében a fiával sorsközösséget vállaló alapállás jut Jézus elé: „*De ha valamit tehetsz, légy segítségünkre, könyörülj rajtunk!*” A puhatolózó kérésre Jézus visszakérdezve és provokáló mondattal felel: „*Ha tehetsz?! Minden lehetséges annak, aki hisz.*” Jézusnak ki kell mozdítania a tapintattal esedező szülőt saját személyes hiányainak belátására. Talán altruizmusa leple mögül előlépve kell kiállnia a gyógyító találkozás próbáját. Hatalmas energiával tör fel belőle az Újszövetség egyik leggyógyítóbb mondata a kapcsolás öröme feletti meglepettség kiáltásával: *Hiszek, segíts a hitetlenségemen!* Ezen a ponton válik számára ajándékká a jézusi hit, amelyet ráadásaként kísér a gyógyulás öröme. A hangsúly mégsem egy szörnyű betegség kiűzendő, néma démonaira, hanem az elnémult bizalom oldására, a hitben való kapcsolódásra kerül.

Ami árt és ami nem: Hiszek, segíts a hitetlenségemen! Mindeközben az is kiderül, hogy hitünk hiányosságai nem jelennek akadályt Jézus számára. Nem is árt, ha tisztában vagyunk vele, hisz jól tudja Mesterünk, hogy a hit természete szerint milyen sérülékeny: kiegészítésre szorul tökéletlensége miatt, növekedésre szorul kicsinysége és éretlensége miatt, megerősítésre szorul gyengesége miatt. A vágyott, hegyeket mozgató hit pedig a tanítványi lét olyan kényes állapota, amely éppoly könnyen hull szét a magabiztosság miatt (Mk 11,22–24; Mt 17,20), mint ahogy képes magát lenullázni a szeretetben megfogyatkozva (1Kor 13,2).

Nem árthat tehát a hitetlenség megvallása sem a belső szoba csendjében, sem közösségeink fogyatkozását látva. Az újszövetségi hitet kikezdő lelki pandémia kezdete talán ma is épp annak a hitnek a továbbadása, amely nem akar számot adni a hitetlenség világát érintő kapcsolópontjairól. Éppen ezért, miközben annyi mindent szeretnénk megúszni – biztosítva egyúttal épségünket –, aközben kár lenne megkerülni a „karanténlelkiség” napjaiban a hitre hívó jézusi szót, amely nem vezethető le általános igazságokból, esztétikai vagy erkölcsi tájékozódásból, sőt szépen formált hitigazságokból sem. Csak egy olyan vakmerő és kockázatos ugrásból, amelynek támaszpontja a nagypénteki sötétség, saját létünk baljós árnyainak sötétje, ám ahol Jézussal mozdulva mégis maga az élet kezdődhet új, bátorító fejleményekkel: a hit erejével és gyengélkedéseivel. Együtt lelkendezve, azonosulva, a betegségtől sújtott gyermekéért aggódó apával, saját imánkká formálva segélykiáltását: *Hiszek, segíts a hitetlenségemen!*

Aradi György a Budapest-Fasori Evangélikus Egyházközség lelkésze.

Írányzatokon kívül, líraesztétikán túl

Ferencz
Győző

Vázlat Jánossy István költői pályájáról

Jánossy István versei nem adták meg magukat a kritika szokásos szempontjainak. Nem a megértés jelentett akadályt, hanem hogy poétikája nem illeszkedett elfogadott irányzatokéhoz. Voltak barátai, tisztelői, de hosszú költői pályáját magányosan járta be, alkotó évtizedeit az irodalom peremvidékén töltötte, és halála óta sem került beljebb. Pedig fényesen indult. Jellemző adat, hogy 1948-ban megjelent első verseskötetét, a *Prometheust* a kritika elismerően fogadta; Jánossy egy csapásra Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Rába György mellé került a fiatal tehetségek rangsorában. Megszüntetése előtt még a Baumgarten-díj kapcsán is felmerült a neve. Azonban pontosan fél évszázaddal később utolsó, *Bátyánk a nap* című verseskötete tisztelgő rokoni ajándékképpen magánkiadásban, ISBN nélkül, száz példányban jelent meg.

Pedig Jánossy nem volt radikális lázadó, sem összeférhetetlen irodalmi fenyegerek. Épp ellenkezőleg, végtelen nyugalom és elfogadó szeretet áradt belőle. Igaz, szelíd bölcsessége az évek során rezignációvá komorult, a mellőzöttség kikezdte sztoicizmusát. De még ekkor, utolsó éveiben is felcsillant a szeme az izgalomtól, ha valamelyik kedves intellektuális témájáról kezdett beszélni. Kamaszos kíváncsisága soha nem apadt el.

Szellemi útkereszteződések metszéspontján állt, ahová sokfelől futnak össze és ahonnan egymástól elágazva indulnak utak. Ebből a látszólag nehezen összeilleszthető sokféleségből lenyűgöző intellektuális erővel egységes világot teremtett. Pedig semmit nem fogadott el készen, és bármerre mozdult, határokat kellett átlépnie. De annyira belsőként élte meg az egyetemes művelődés hagyományait, hogy felfedezőútjain nem korlátozta semmi.

Ebben bizonyára segítette, hogy olyan családba született (Besztercebányán, 1919. május 18-án), melynek szerteágazó felvidéki és dunántúli rokonsága, a Skultétyk, Hugyecz-Hudeczek, Jánossy-Jánossy jelentős szerepet játszottak környezetük szellemi életében: volt köztük köztisztviselő, országgyűlési képviselő, lelkész, építész, művész és tanár. Jánossy egyik nagybátyja, Hudec (Hugyecz) László a két világháború között Sanghaj főépítésze volt; apja, Jánossy István, egykori Eötvös-kollégista, a Fasori Evangélikus Gimnáziumban tanított történelmet és latint; három fia közül Jánossy György (1923–1998) építész, Jánossy Ferenc (1926–1983) festő lett. A család története a hazai és nemzetközi művelődéstörténet jeles fejezete, főleg, ha hozzávesszük, hogy a család őrizte a Berzsenyi Dániellel való távoli rokonság tudatát. Minderről maga Jánossy részletesen beszélt KABDEBÓ Lóránttal készült életműinterjújában (1994), amely életrajzának legfőbb forrása.

Ebben a szellemi háttérben volt valami magabiztos szertelenség, melyet csak olyan emberek engedhetnek meg maguknak, akik tisztában vannak a helyükkel, értékeikkel. Jánossy egyik ilyen, merészen kísérletező alkatú nagy-

” Szellemi útkereszteződések metszéspontján állt, ahová sokfelől futnak össze és ahonnan egymástól elágazva indulnak utak. Ebből a látszólag nehezen összeilleszthető sokféleségből lenyűgöző intellektuális erővel egységes világot teremtett. ”

bátyjától, a szintén építésznek készülő, de fiatalon elhunyt Hudecz Gézától hallott Gandhiról és Buddháról, és ez életre szóló hatással volt rá. Ebben a légkörben nevelkedett az élénk képzeletvilágába visszahúzódozó fiú. 1937-ben érettségizett a fasori gimnáziumban, ugyanebben az évben – anyjával szembeszegülve, aki őt is építésznek szánta – beiratkozott a soproni evangélikus teológiai karra, majd fél év múlva a pesti bölcsészkaron görög–latin–pszichológia szakra. Miután megszerezte bölcsészdiplomáját, 1944-ben lelkésszé avatták.

Érdeklődése tisztán spirituális volt. A lélek működése foglalkoztatta – ezért összekapcsolta a lélek tudományait, a teológiát és a pszichológiát –, s a klasszika-filológia, amely egyszerre adott (ókori) filozófiai és irodalmi (retorikai) képzést. És a nyelvit-nyelvészetit: a görög–latin-alapozással számos élő és holt nyelvet elsajátított. A háború utolsó évében Angyalföldön segédlelkései szolgálatot teljesített, majd tanárként próbált megélni, külvárosi általános iskolákban tanított megannyi görög–latin szakos sorstársához hasonlóan – miután átképezte magát – orosz nyelvet. Pszichológusi végzettségével sosem próbált állást szerezni (hiába is próbált volna), de költészetében nagy hasznát vette, és irodalmi elemzéseiben is valami olyasmire törekedett, mint a pszichoanalitikai irodalomkritika. 1954-ben elhagyta a számára gyötrelmes általános iskolai tanárságot, és haláláig fordításából élt.

Jánosy István az álomköltészet kiemelkedő alakja. (Megerősítést adott neki, hogy Jékely Zoltán is hasonló rendszerességgel dolgozta fel álmait.) Álmait lejegyezte, majd Carl Jung archetípus-elméletének alkalmazásával elemezte őket, és jó néhányukat verssé formálta – olykor csak évtizedekkel később. Az álom és éber vagy féléber vízió pontos rögzítése Jánosy lírájának erős megkülönböztető jegye. Első kötetében olyan nagyszerű költeményekben dolgozta ki módszerét és vershangját, mint a *Nápolyi matrózskarnevál*, az *Éj* vagy a *Mondd, ki vagy?* című versben, melynek gomolygó, bizonytalan körvonalú képei mintha az istenkeresés álomlátomásai volnának, vagy mintha egy tépett idegzetű szerelmes a háború borzalmaitól gyötörtén a valóság riasztó vízióját zúdítaná vissza a világra:

Szakállad nő az állad alatt.

Sima lányarcon kétágú szakáll. Bolondul hosszú lábaidon

a selyemharisnya szokott csilláma halvány élbe szalad.

Nyomán sűrű-csík redők suhannak, s román szobrok csöinge takar...

fénylő szalaggá nyúlik a kézfej, áldásra tárul az ágsima kar,

inged kimagasló fényfejű gyertya, megnőnek az áttetsző halak,

csodálkozol, kik jönnek a szélből – sok vézna, gödörszemű alak:

kis láda-kocsikban ülők, kik a két tenyerükkel vonsozlják maguk,

ott egy apa nézi fiát, mint tajtékzik, s a földbe rúg,

halott lányával özvegyasszony, kísértet-lelkek álmosan,

örültek üvöltve...

Az álomversek egy másik típusában, mint a *Gyakorta megjelenesz...*-ben, az álmot nem megjeleníti, hanem magát az álomlátást beszéli el, itt elégiává oldva öngyilkos barátjának nyugtalanító emlékét:

Gyakorta megjelenesz álmaiban – mily borzongató talány! –,

oly magától értetődőn, mint éltedben sem talán,

ki báriumtól puffadtan fekszel a Semmi műtőasztalán.

A visszatérő álmok egyikét így írja le:

Legutóbb meg mit álmodtam... Furcsa! Gyerekkocsit toltál!
S benne gyerekarcú másod, búzavirágszemű kislány
bámult – fénytől zavart bagoly – morcosan, nagy álom-pislán.

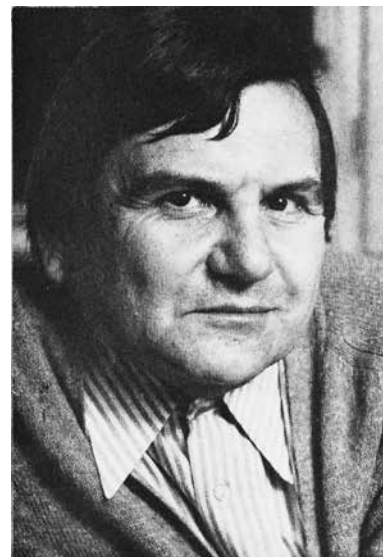
Ezekből az idézetekből is kihallani Jánosy sajátos versbeszédritmusát, hangjának közvetlen melegségét és mégis kissé megemelt tónusát, képalkotásának erőteljességét és rendkívüli, festői színességét.

Az *Egy idegösszeomlás feljegyzései* című ciklus – amelynek egyes részeit 1958 és 1978 között különböző időpontokban írta – azt jelzi, hogy álmait, éber látomásait és egyáltalán a költészetet terápiais célokra is használta. *Protest és confessional* című, 1970-ben írt tanulmánya (JÁNOSY 1987) elsősk között adott hírt az amerikai beat- és konfesszionista költőkről, Allen Ginsbergről, Robert Lowellről, John Berrymanról, Sylvia Plathról, Delmore Schwartzról – azaz saját nemzedékének amerikai költőiről, akikben rokonokra lelt, mert önelemző lírájukban nagy tudatossággal alkalmazták az amerikai társadalmat mélyen átszövő pszichoanalízist. Jánosy azt is látta, hogy ez a módszer – mint pszichoterápia – kudarc, esztétikai eredménye azonban jelentős. Mintegy mellékesen megjegyzi, hogy József Attilával is hasonló volt a helyzet az 1930-as években, akinek sorsa és az amerikai költők példája megerősítette, hogy a freudista elfojtásmélet helyett a jungiánus archetipusokra fókuszáló álom- és lélekelemzés a célravezetőbb.

A költészetet, ebből is látszik, sosem tekintette öncélnak. Költészete lett tehát szellemi határátlépéseinek terepe. A teológus, a pszichológus vagy a klasszika-filológus olykor egyszerűen közbeszól, átveszi a szót a költőtől a versben. Mintha nem bízna meg benne, kiegészít, összegez. Nem prédikál, Jánosy tehát nem prédikátor költő, de a modern vers még ennyi magyarázatot is nehezen tűr. Verseinek intenzitása azonban általában magába oldja ezt a már-már naivitásig tisztá szókimondást. De a szigorú, zárt költészetfelfogásnak ez a fellazítása nem tett jót megítélésének. Irodalmi pályafutása külsőleg párhuzamosan halad nemzedéke rokon költőivel. De csak külsőleg. Amikor a negyvenes évek végén megjelent első kötete után egy évtizeddel, az 1956 után újraformálódó irodalmi szerkezetben új könyvet adhatott ki, nemzedéktársaival ellentétben ő a *Rákóczi ifjúsága* (1958) című verses epikai művel jelentkezett. Amelyet értetlenség fogadott.

Az *Újhold* és a *Válasz* költőit, akik közé Jánosy tartozott, a korabeli irodalompolitika hullámokban, azonos időszakokban engedte megszólalni. A *Rákóczi ifjúságával* nagyjából egy időben jelent meg Nemes Nagy Ágnes *Szárzavilláma* (1957), Pilinszky *Harmadnaponja* (1959) és az idősebb, de hasonló pályájú Kálnoky László *Lázás csillagonja* (1957). Ezután következett Jánosynál *Az örök béke álmái* (1962), amely Nemes Nagy életművében a *Napfordulóval* (1967), Pilinszkyében a *Rekviemmel* (1963), Kálnokyében a *Lángok árnyékábannal* (1970) párhuzamos. Az 1960-as és 1970-es évek fordulóján mindegyiküknek válogatott vagy gyűjteményes kötete jelenhetett meg: Jánosytól a *Kukorica istennő* (1969), Nemes Nagytól *A lovak és az angyalok* (1969), Pilinszkytől a *Nagyvárosi ikonok* (1970), Kálnokytól a *Letépett álarcok* (1972). Rába György kötetmegjelenései annyira másként alakultak, hogy bár személyesen és költőileg is ebbe a csoportba tartozik, nem illeszkedik a kiadáspolitikai mintázatba.

A *Rákóczi ifjúsága* Jánosy saját meghatározása szerint elbeszélő költemény, amelyben személyes hősének életét fejedelemmé választásáig követi. A műfaji meghatározás azonban megtévesztő; a műnek éppannyira nincs köze a realista narratív költészethez, mint Juhász Ferenc *A tékozló ország* (1954) című eposzának (vagy krónikájának).

Ahogy Juhász Ginsberg egyidejű *Üvöltésével* (*Howl*, 1956) mutat szoros és meglepő műfaji párhuzamosságot, a *Rákóczi ifjúsága* – tudva vagy sem – a 20. századi amerikai cselekmény nélküli epikus versekkel. William Carlos Williams, Hart Crane, John Berryman és sok más költő kísérletezett olyan összefüggő lírai kompozícióval,

” Hangok sokszólamúságából áll össze a történelmi mozaik, amelyben nem a szoborrá merevített nemzeti hős, hanem egy küszködő, vergődő, rémképekkel és mindenekelőtt önmagával viaskodó ember jelenik meg, akit sorsa túlságosan nagy feladat elé állít. ”

amely lírai és epikus töredékeket sodor egybe kihagyásos elbeszélésekké. Nem csoda, hogy Jánosy olyan hamar felfigyelt Robert Lowell nemzedékére, kiváltképp Berrymanre. A *Rákóczi ifjúsága* látomásos vers, a *Prometheus* kötetben kidolgozott álomvízió-technika keveredik benne történelmi adattörmelékekkel. Hangok sokszólamúságából áll össze a történelmi mozaik, amelyben nem a szoborrá merevített nemzeti hős, hanem egy küszködő, vergődő, rémképekkel és mindenekelőtt önmagával viaskodó ember jelenik meg, akit sorsa túlságosan nagy feladat elé állít. A töredékes elbeszélésmód során nemcsak a hangok polifóniája szólal meg, hanem ehhez alkalmazkodva a – többnyire fellazítottan kötött – versformák is igen nagy változatosságot mutatnak. Jánosy a lélektani elemzésre helyezi a hangsúlyt, és tárgyias lírát művel. A *Finále* című, befejező rész, amely a görög tragédiák kórusait is kölcsönveszi, nyíltan utal T. S. Eliot *Hamvazószerda* (*Ash Wednesday*) című költeményére („Második lépcső, első fordulat...”, „Második lépcső, második

fordulat...”, „Második lépcső, utolsó fordulat...”). Ezzel egyszerre idézi meg az elioti lírai személytelenségelvet és talál lírai előképet Rákóczi sorsfordító választásához:

Második lépcső, harmadik fordulat...

Mocsaras, nádas tó. Fölül sötét.
Alulról mintha fény szűrődne fel.
Benn alig láthatóan dereng a nádszál
zöld mohaszakálla, áttetsző halak
álló, majd rebbenő szemrajza. Áll, néz
piros szivárvány íriszüik.
Hussannak. Egy bumfordi, nagyfejű
árnyék lebben: sötét uszonyfülekkel
unottan csapkod... áll, nagy harcsaszáját
kitátva... Huss! benyel egy kis halat,
s a mélybe szalagoz.

Ebben a részletben, amely tehát egy mintegy kétszázötven oldalas poéma fináléja, nemcsak az álomvízió és álom képlékenységet finoman érzékeltető soráthajlások figyelemre méltók, hanem maga a látomás is, amely Rákóczi sorsának előrevetítése.

Eliot versét egyébként lefordította. Kötetlen szelleme fordításaiban is megmutatkozott. A fordítás a költőnek pénzkereset, kiadói megbízásra történik, de Jánosy ebből is sajátosan széttartó egységet hozott létre. Klasszika-filológusként szinte természetes, hogy Aiszkhüloszt, Szophoklészt és Euripidészt is fordított, Platónról *Az államot*, és mintegy ellenpontként a felforgató-szatirikus Lukianoszt. Kálnoky Lászlóval pedig egy kötetnyi bonyolult verselésű görög kardalt (JÁNOSY–KÁLNOKY 1960), amelyekhez nagyszerű utószót is írt. India iránti vonzalmát,

amelyet számos Gandhi-verse is őriz, a két szanszkrit epikus mű, a *Mabábhárata* és a *Rámájana* tetemes részleteinek lefordításával koronázta meg. Milton *Elveszett Paradicsom*ának magyarra fordítása nemcsak lenyűgöző költői teljesítmény, hanem megkerülhetetlen hozzájárulás a protestáns teológia irodalmához. Mindez főleg a hatvanas évek termése. Fordított mást is, nem is akármit, például a nagy 19. századi svájci író, Gottfried Keller szatirikus-önéletrajzi regényét, a *Zöld Henriket*. Jánosy szereteágazó műfordítói életművéből kirajzolódik egy jól körülhatárolható szellemi tér. Szintetizáló látásmódjában összetalálkozik az antikvitás, a judaizmus, a kereszténység és a buddhizmus-hinduizmus. Intellektuális hősei Jézus, Gandhi és Martin Luther King, látása egyetlen perspektívába fogja a *Rámájánát*, Milton *Elveszett Paradicsom*át, Allen Ginsberg *Kaddish*át (amelyből szintén lefordított egy részletet) és a konfeszszionalista amerikaiak legszertelenebb és – önmagára – legveszélyesebb, öngyilkosságba zuhanó alakjának, John Berrymannek az *Álomdalait*.

1971-ben *A valóságos oroszlán* címmel megjelent, 20. századi versfordításkötetéhez *Kóbor Hermész* címmel írt utószót. Hermész az istenek hírnöke, és Jánosy felvillanyozó híreket hozott. A kötetben megjelent orosz, angol, amerikai, német, francia verseket részben a maga kedvére fordította, szabadon bókászott a kortárs lírában (akkor még William Carlos Williams és Ezra Pound is kortársnak számított), és Lowell, Ginsberg, Jack Kerouac, Gary Snyder mellé magától értetődő természetességgel helyezte a Paul McCartney- és John Lennon-dalok szövegét, a *Lady Madonnát*, az *Eleanor Rigbyt*, *A bolond a dombont* (*The Fool on the Hill*). Ez nagy feltűnést keltett akkor, nemigen akadt példa, hogy a magaskultúrát és a popkultúrát valaki ilyen fesztelenül összekösse. Jánosy zenét is tanult, otthon, a maga kedvére Bachot, Beethovent játszott. Biztos ízléssel választotta ki ezeket a dalokat, amelyeknek a szövege, különösen az *Eleanor Rigby*-é költőileg is rendkívül igényes. Jánosyra jellemző módon mindegyik dalszövegnek erős szociális töltete van. Kivéve a *Sárga tengeralattjárót* (*Yellow Submarine*), amelyet bizonyára mint álomlátomást tartott érdemesnek lefordítani.

Ahogy az integratív módon építkező költőknél nem ritka, a versekben és fordításokban megrajzolt szellemi körökhöz tanulmányokban és esszéikben is visszatért. Ezek az írások útikalauzt adnak az olvasó kezébe, a versek gondolati mélyrétegeibe világítanak, akár elméleti problémát vizsgál – mint a hellenizmus, az európaiság, az arche-típus mibenléte –, akár intellektuális hőseiről, Platónról, Jézusról, Buddháról, Martin Luther Kingről, Carl Jungról, Rákócziról vagy Arany Jánosról ír.

Utolsó nagy műve a *Távolodó arcok* címmel 1990-ben közzétett prózakötete; alcíme szerint „Elbeszélések, emlékezések”. Ezekben az írásokban a versek, fordítások, esszék után immár negyedszer térképezi fel szellemi tájait. Ezúttal azonban, talán még inkább, mint verseiben, leplezetlenül vizsgálja önmagát. Ahogy az előszóban írja: „A költő kísérleti laboratóriuma: a saját élete, a saját lelke. Tehát saját lelkének minden rezdulését olyan éberem kell, hogy figyelje, ahogy Rembrandt figyelte a saját arcát önarcképei megfestésekor.” A költő itt egyik saját versét idézi meg:

Mit fessek? Ezt a kicsorbult tájat?
Az új házak csúf betonbunkerek,
és mind kivágták már az öreg fákat.
Ágyások helyén beton tekereg.
Vagy fessek absztrakt abrakadabrákat?
Sznobok nem értik, hát fizessenek!
Ragasszak kollázsá fényképeket?
Vagy kacskaringós perisztaltikákat?

Ugyan miért hökkentsem a burzsoákat?
 Vesznek mindent, csak álbolond legyek!
 Nem én lázadok, de az Idő lázad
 ellenem. Májamat beköpi a legyek,
 s férgesedem. Felettem varjak szállnak.
 Festek – agg Rembrandt – vigyori önarcképeket.

A festő bánata ekfraszisz. Az álomleírás mellett Jánosy talán legerősebb verstípusa a kép vagy bármely képzőművészeti tárgy leírása. *A Tihanyi templom* is építészeti ekfraszisz:

Áltemplom. Itt még minden: önmaga.
 Az oszlop: oszlop, a boltív: tető.
 S az ember: a föld, s a kard magzata:
 öldöklő, hívó, sosem nevető.

A felső templom: nagy színpad, ahol már
 mást lényegít minden, nem önmagát.
 Lebegő testek fonata az oltár.
 Az oszlop: dísz, orom: cikornyaság.

Egy szobrász műve mind: nyúlt, látnok-arcú,
 túlvilág-látó, csavarult lelki testek.
 S angyal képében a korán halott,

árkoltszemű nagyorrú, rajzos ajkú
 menyasszonyának nyurga fiútestet,
 s nagy tollú angyalszárnyat faragott.

JÁNOSY ISTVÁN
 Az álmok kútja végtelen

Az első szonett az 1970-es évek végén keletkezhetett, a másik 1955-ben – mindkettő az alkotásról szól. Mindkettő kívülről, szinte ironikusan ábrázol egy-egy művészi magatartást. *A Tihanyi templom* szobrásza egy eszme (hit) foglyaként megpróbálja a kifejezhetetlent kifejezni, melyet megértően, de kritikusan szemlél. A festő-alteregő, aki keserűen vigyorogva nézi eszméinek hiábavalóságát, azonosul. Kell-e mondani, hogy *A festő bánata* nem a modern nonfiguratív képzőművészet ellen van? Ebben a sajátos szerepversben nem tudni, ki beszél. Az utolsó sorig mintha Rembrandt, de amint és ahogyan elhangzik a neve, világossá válik, hogy ez a költő önarcképe. *A Távolodó arcok* szintén ekkortájt született elbeszéléseiben is van egy írói alteregő, akit a szerző Kakucsinak nevez. De itt a helyzet egyértelmű: az előszóban maga az író teszi világossá, hogy olyan eseményekről ír, amelyek vele történtek meg, vagy ő látott álmaiban. Jánosy életműve kódjában elhagyta a poézist és elhagyta doctus voltát, hogy álarcban ugyan, de minden korábbinál közvetlenebbül szólaljon meg. A kötet talán legmeggrázóbb írásaiban, a *Fagyottakban*, *Az elbocsátott vadban*, a *Sopron bombázásában* nagy erővel idézi meg, amikor fiatal segédlelkészként a háború okozta tébolyítóan értelmetlen szenvedéssel kellett találkoznia. Ezek az önéletrajzi elbeszélések az induló kötet, a *Prometheus* tárgyasított verseire felelnek, átfogó ívet vonnak a pálya eleje és vége között.

Végigtekintve ezen a pályáíven hirtelen megvilágosodik: Jánosy István bármivel is foglalkozott – Platón filozófiájával, Milton bibliai eposzával, John Berryman lírai önterápiájával, II. Rákóczi Ferenc sorsválasztásával vagy saját álmaival –, őt egyetlen dolog érdekelte: az emberi lélek. Ezért tágitotta ki verseinek határait, hogy befogadják mindazt, amit a teológiai, pszichológiai, filozófiai és történelmi kutatásaival hozzátett tapasztalataihoz, önmegfigyeléséhez, látomásaihoz. Költészetét a költészeten túlra nyitotta ki.

Bibliográfia

Forrásmű

JÁNOSY István 2004. *Összegyűjtött versek*. Kortárs Kiadó, Budapest.

Hivatkozott művek

JÁNOSY István 1987. Protest és confessional. In: uő: *Élmények és emlékezések*. Magvető Kiadó, Budapest. 189–245. o.

KABDEBŐ Lóránt 1994. *Jánosy István*. Életünk Könyvek, Szombathely.

JÁNOSY István – KÁLNOKY László (ford.): *Széphajú Khariszok tánca*. Európa Kiadó, Budapest.

Ferencz Győző (1954) József Attila-díjas költő, műfordító, irodalomtörténész, egyetemi tanár. Szakterülete az angol, ír, amerikai költészet. Tagja volt az MTA Verstani Munkabizottságának. Számos hazai és külföldi irodalmi lap szerkesztőjeként dolgozott. 1980 óta a Magyar PEN Club tagja. 1988–2004 között a Magyar Írószövetség tagja volt. 1989-től tagja a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete Irodalmi Tagozatának. 2004-ben a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagjává választották, 2009 óta az Akadémia ügyvezető elnöke. 2008 óta a Szépirok Társaságának tagja. 2012-ben az Academia Europaea tagjává választották. 2012 óta tagja a Budapest Centre for Irish Studies szakmai szervezetnek.

Veres
Emese-
Gyöngyvér

„Még egy kis dolgunk nekünk van”

Járosi Andor levelei

Egykori írásaim között keresgéltem, amikor egy interjúra akadtam, melyet néhai Kovács Lászlóval, az egykori Hosszúfalu (Fűrészmező) lelkészével készítettem 1996-ban. Ő említette, hogy „abban az időben a Ref. Teológiának magántanára volt Járosi Andor, a kolozsvári evangélikus egyházközségnek a magyar lelkésze. Akkor ez még a nagyszebeni szász püspökséghez tartozott, de mert Kolozsváron magyar hívek is voltak, másodlelkésze magyar volt. Járosi Andor volt a magyar püspökség részéről a megbízott, a mi evangélikus »tanárunk«. Ő volt az, aki bennünket nevelt. Kitűnő Luther-ismerő volt, ismerős az ő neve Magyarországon. Cserediákként volt a Kolozsvári Református Teológián abban az időben Benczúr László, Koren Emil, Görög Tibor, Boros Lajos, Balikó Zoltán, sorolhatnám még tovább. Aztán Sopronban is találkoztunk, később is tartottuk a barátságot. Nagyon hűséges »Járosi-tanítványok« lettek, és mi is, akik ott végeztünk. Különösen kitűnt Járosi Andornak a munkája, legalábbis ahogy én néztem, az ő liturgikus munkája egyházi téren. Kezdeményezte azt a Luther-liturgiát, annak a bevezetését az erdélyi magyar evangélikus egyházban, amit aztán most is végzünk.”

Ezeket a mondatokat olvasni húsz évvel később egyenesen mellbevágó. Mert Laci bácsi az egyedüli volt akkor már, aki még Járosi Andorról beszélhetett volna; és én akkor elmulasztottam őt Járosi Andorról, az élményeiről is kérdezni. Szegényebbek lettünk egy hiteles forrással, mint ahogy egy bácsfalusi egyháztagnak is beszélhetett volna még Járosi Andorról, ám az 1998-ban Bácsfaluban szervezett néprajzi táborban a hozzá beosztott diákok hiába kérdezték a második világháborús élményeiről, nem tudhatták, hogy kit is említ. Akárcsak Járosi Andort, Gosuly Istvánt is Kolozsvárról vitték el, hogy Oroszországba hurcolják. Ő azonban még Moldvában elszökött a vonatról, és hazatérhetett. Nem úgy, mint Járosi Andor, aki még abban az évben, 1944 decemberében visszaadta lelkét Teremtőjének Magnyitogorszkban. Kiss Béla egykori kolozsvári lelkész még az elmúlt hetekben is említette nekem, hogy az egyházközség egyik anyakönyvébe tette azt a levelet, amelyben egy német tiszt értesítette az otthoniakat a halálhírről. Kérdés, hogy ez a levél megtalálható-e még az egyházközségnél. Számtalan forrást hiányolunk, hogy megrajzoljuk Járosi Andor portréját, ám a kutatás előrehaladtával mégis olyan helyről is értesülünk elsősorban levelekről, ahonnan korábban talán nem is reméltük. Ha a fentiekben leveleket említettem, szeretnék néhányat kiemelni, amelyeknek jelentős része az Evangélikus Országos Levéltár dokumentumai¹ között található. Előtte azonban lássuk, hogy ki is volt Járosi Andor.

Bár Járosi Andor Torontál megyében, Újsándorfalván született 1897-ben, miután igen korán elveszítette édesapját, Kolozsvárra került édesanyjával. Így a későbbi evangélikus lelkész, teológiai tanár, író már az erdélyi környezetben szocializálódott. Középiskoláit a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban és a Kolozsvári Református

¹ Erdélyi iratgyűjtemény, 5. doboz.

Kollégiumban végezte, később teológiai tanulmányait Eperjesen és Kolozsváron folytatta. 1920-tól segédlelkész volt a kolozsvári német–magyar gyülekezetben, majd az 1922–1923-as tanévben a marburgi teológián tanult, ami meghatározónak bizonyult a liturgia reformját célzó későbbi munkásságát illetően.

1941-től, amikor az erdélyi magyar és német anyanyelvű evangélikusok szétváltak, Járosi Andor az Erdélyi Egyházmegye esperese lett. Tanulmányozva a német reformmozgalmakat, új evangélikus istentiszteleti rendet dolgozott ki, amelyet 1940 óta – leginkább Kiss Béla² kisebb módosításával – alkalmaz az erdélyi magyar evangélikus egyház. 1938-ban a Barcaságon megjelenő *Evangélikus Élet* szerkesztőbizottsága Járosi Andor kolozsvári evangélikus lelkész teológiai magántanárt választotta meg elnökül, „akinek nagy tudása, valamint az a kedvező körülmény, hogy úgy teológiai, mint pedig egyházi életünk teendői körül vallott felfogásában teljesen egyezik a szerkesztőbizottság többi tagjainak felfogásával, határozott biztosíték arra, hogy az *Evangélikus Élet* a jövőben régi irányelveinek bátor vallásával fogja teljesíteni hivatását”³ – adták hírül a munkatársak. Emellett szerkesztője volt a kolozsvári *Keresztyén Igazság* című evangélikus egyházi folyóiratnak. A *Pásztortűz* szerkesztőségi tagja, illetve az *Erdélyi Helikon* munkatársa. Az említett lapokban teológiai dolgozatai mellett számos esszét, könyvismertetőt, színi- és hangversenykritikát közölt.

Amint a későbbiekben kiderül, Járosi Andor különleges tehetséggel nevelte a köré gyűlő fiatalokat. Főleg a vészorszakban, amint arról Herédi Gusztáv emlékezett meg, akit szintén Járosi pártfogolt, miután árvaságra jutott. „Haladó gondolkodású ember volt. És ellensége a nácizmusnak, természetesen a maga módján, polgárként és papként. [...] Jól emlékszem, hónapokon át nem a hittan tételeit magyarázta nekünk a vallásórákon, hanem történelmi és régészeti, filológiai és kozmogóniai előadásokat tartott az Ókor kultúrájáról, s kimutatta, hogy a kaldeusok és a sumérok, az indusok és egyiptomiak mondavilágában miként van jelen a Teremtés, a Paradicsom, az özönvíz s más ismert legendák, tehát az Ószövetség ebben az értelemben kollektív alkotás, egybegyűjtött kincsek tárháza, s halálával tartozunk azoknak, akik lejegyezték, átmentették, megőrizték. Más órákon a fajmitosz tudománytalanságát bizonygatta, elítélte az emberiség felosztását alacsony- és felsőbbrendű fajokra (ekkor tudtam meg, hogy mi sem vagyunk árják), máskor pedig a háború borzalmairól, millió ártatlan élet vagy a kulturális kincsek pusztulásáról beszélt. Persze, mindezt sok esetben vallási alapon fejtegette (»Isten előtt minden ember egyenlő«), mégis, abban az időben 18–20 főnyi diák előtt a nácizmust és tetteit ostorozni – haladó felfogású tanítás volt.” (HERÉDI 1976)

Járosi Andor (Forrás: E-Népújóság.ro)

² Kiss Béla (1908–1951) helytörténész, etnográfus, zenei szakíró, lutheránus egyházi író. Bartók Béla munkásságának egyik első méltatója (lásd Kiss 1946). Írásai az *Erdélyi Helikon*, *Déli Hírlap*, *Havi Szemle*, *Magyar Dal* s egyházközségi lapok hasábjain jelentek meg. Az *Evangélikus Naptár* és a *Harangszó* című vallásos lap szerkesztője, az *Evangélikus Élet* folyóirat munkatársa. Szerencsére Kiss Béla írásainak gyűjteményes kötete már szerkesztés alatt áll, talán az év végéig napvilágot is láthat.

³ *Evangélikus Élet* 1938, 5. o.

Nem csoda hát, hogy noha a parókia udvarán, az evangélikus iskolában német katonák laktak, a Járosi házaspár egy zsidó kislányt, Annát, Kádár Imre író, színházi rendező, intendáns lányát bújtatta a lakásukban. Továbbá több kolozsvári zsidó lakost segített. Kolozsvár német megszállását követően Járosi Andor számos visszatávozott, hamis keresztlevelet állított ki zsidók részére. Az egykori bújtatott zsidó kislány, későbbi Komlós Gyuláné Kádár Anna nyilatkozata alapján 1998-ban a kolozsvári vegyész mérnök, helytörténész, Löwy Dániel⁴ Járosi Andort a Világ Igaza cím elnyerésére terjesztette fel. 1999-ben Mordecai Paldiél, a Jad Vasem igazgatója hivatalos levélben közölte, hogy nemcsak Járosi Andornak, hanem a feleségének is ítélék a címet, hiszen Kádár Anna megmentésével mindketten kockázatot vállaltak, megmenekülése mindkettőjük érdeme.

Az Erdélyi Heilikon írói a tizedik marosvécsi találkozón 1936-ban. Járosi Andor az ülő sorban balról a hatodik.

1944-ben Kádár Imrén volt a sor, hogy segítsen az oroszok által elhurcolt Járosi Andornak. Kádár Imre és Tamási Áron is próbált közbenjárni az érdekében, de mindkettőjük fáradozása eredménytelen maradt. Járosi Andor Magnyitogorszkban, a fogolytáborban halt meg 1944 karácsonyán, tömegsírba temették. Lőrincz László szemtanú arról a napról szóló visszaemlékezései öt évtizeddel később jelentek meg. „Reggelként a barakkok elé a hóra sorba fektetik a halottakat. Azokat, akik az új napra virradó éjjel haltak meg. Lehet nézni őket, hírt vinni majd róluk, hogy meghaltak. [...] Már csak néhány embernek emlékszem a nevére. Azokét ide írom. Lehet, hogy ez lesz az egyetlen jelentés arról, hogy hol nyugszanak. Földrajzi nevén a szibériai magasalföld mélyén. Járosi Andornak, az észak-erdélyi

⁴ Löwy Dániel (Kolozsvár, 1953. október 10. –) vegyész kutató, egyetemi tanár, helytörténész. Egyéb művei mellett *Az úri város zsidó lakosai – A nagyváradai zsidóság története* című könyve 2015-ben, a *Sárga csillag Kolozsváron – Kortanúk emlékezései* című interjú- és dokumentumkötete, amelyben a második világháború tanúit szólaltatja meg, 2017-ben jelent meg a kolozsvári Koinónia Könyvkiadónál.

evangélikus egyház püspöki hatáskörű esperesének halála dátumára is emlékszem, mert 1994⁵ karácsonyának első napján halt meg. Utoljára arról beszélt a világnak, hogy amikor elvitték hazulról, éppen megérett a késői őszi barack a kertjében. Ha ehete egy pár szemet a barackból, lehet, hogy talpra tudna állni.” (LŐRINCZ 1997)

A fenti bevezető gondolatok máris jelzik azt, hogy Járosi Andor a két világháború közötti Erdélynek különleges adottságokkal megáldott személyisége volt, nem véletlenül nevezték őt többen is prófétának. Pedig nem is említettem az Erdélyi Magyar Tanács memorandumát Horthy Miklós kormányzóhoz a háborúból történő kiválás ügyében, amelyet 1944. szeptember 9-én Járosi is aláírt, vagy szerteágazó egyházi tevékenységét, amelynek éppen Észak-Erdély visszacsatolása szabott új irányt és lehetőségeket, de korlátokat is. Ezen írás is adalék kíván lenni a Járosi-képhez, leginkább a már említett néhány levele kapcsán, reménykedve abban, hogy az itt közölt dokumentumok már a közeljövőben teljes kötetben is megtalálják helyüket.

A továbbiakban csak jelzésértékkel szeretnék kiemelni egy-egy levelet a különböző hagyatékokból, hiszen most e rövid írás nem ad lehetőséget arra, hogy a leveleket részletesen ismertessük. Ráadásul minden írás Járosi Andortól származik, a válaszokat egyáltalán nem ismerjük. Talán az egykori kolozsvári házkutatások, orosz dúlások alkalmával vesztek el, talán később. Mindenesetre az egykori lelkész társhoz, barátához, komához, lelki és munkatárshoz, a csernátfalusi Kiss Béla lelkészhez írt levelei ma az Evangélikus Országos Levéltárban találhatóak. Kiss Béla fia, az egykori kolozsvári lelkész adta át őket Járosi Andor leányának, Antal Margitnak, akitől a levelek később a levéltárba kerültek. Elsősorban egyházi kérdéseket, liturgiátörténeti problémákat vet fel Járosi bennük, de egyértelműen kiderül belőlük az is, hogy miként segítette Kiss Bélát, hogy az erdélyi – főleg egyházi kiadású – lapokban publikáljon. A levelekben természetesen olykor saját munkásságáról, mindennapjairól is beszámolt, akárcsak az alábbiban.

Kvár. 1932. XI. 14.

Csendesen, sok munka között éldegélünk. A rendes napi adagon kívül: halottak vasárnapján, tehát 20-ikán szolgálok, 27-én advent úrvacsorával, közben 18-án ifjúsági imahét, azután theol. IKÉnek⁶ előadás: Az ifjúság és kollektív életformák. Ha igaz, akkor még Sopronba is el fogok menni Maksay Bercivel⁷ és Reményik Sándorral Páztortúzeestre. Ma írtam ebben az ügyben Deák Jánosnak.⁸ [...] Dec. 1-7-ike között lennénk künn. Ottani előadásom lenne: Az erdélyi irodalom. Gondolat: úgy bemutatni az erdélyi irodalmat, mint az ittmaradtak irodalmát. Így hozom ki a problémákat: írókat, szemléltetve példákkal. Ha szolgálok vele egy lelki közösségnek és szegény Páztortúznek, bizony jó lesz!

Hasonló beszámolókat olvashatunk a Benczúr Lászlóhoz intézett levelekben is. Amint az már az előzőekben Kovács László mondataiból kiderült, Benczúr László ugyan a tanítványa volt, a levelekből mégis úgy tűnik, hogy Járosi Andor nemcsak a tanára volt, hanem barátjává is vált. Cserediáksága alatt mindenbe beavatta őt, még a helikoni találkozóira is elvitte. Nem csoda hát, hogy Járosi Andor folyamatosan tudósít az erdélyi helyzetről, legyen szó irodalomról, egyházzal vagy éppen 1944 igen terhes napjairól.

⁵ Nyilvánvaló nyomdai hiba: a helyes dátum 1944.

⁶ IKE = Ifjúsági Keresztény Egyesület

⁷ Maksay Albert (Sopron, 1897. június 7. – Kolozsvár, 1971. június 22.) erdélyi magyar költő, író, műfordító, teológiai szakíró.

⁸ Dr. Deák János a soproni Evangélikus Hittudományi Kar professzora.

Imre Lajos karácsonyra jelentet meg egy László Dezsővel,⁹ Bíró Sándorral¹⁰ stb. közösen írt lelkipásztori munkakalauzt.¹¹ Makay bácsi¹² Vásárhelyi János¹³ parókiáján helyettesít, ahová máskülönben Kádár Gézá¹⁴ nagy harcok árán püspökatyánk beválasztotta abban a reménységben, hogy leszereli a főjegyzőválasztás érdekében. Kós Károlyék tervezik a magyarsági színházestéket: Budai Nagy Antal, Tündöklő Jeromos, Kakassy¹⁵ brassói újságíró és Bánffy Nagy Úr (Attila-dráma) darabjai mennek.¹⁶ Jób Dániel¹⁷ és Lantos¹⁸ itt voltak, és elintéztették az ügyet. Tündöklő Jeromost Isacu¹⁹ szépművészeti felügyelő (sánta, Ady barátja) betiltotta.²⁰ Nagy heccek voltak körülötte. A zsidók magukra vették, a Magyar Párt azzal gyanúsította Tamásit, hogy Jeromos = Bethlen György;²¹ a színészt berendelték a Magyar Pártba, kihallgatták (Forgács²²). A katolikusok is haragszanak. Újságírók hadakoznak. Szóval áll a harc keményen. Áronka Tavaszty bácsihoz a klubban, mikor az egyik főellenség, Olajos Domokos²³ jön asztalukhoz: Nem bánnam ezt a fejet egy hétig magamon hordani! – Tavaszty bácsi: Hátha a Sulyokét²⁴ kellene? – Inkább fej nélkül járnék! A Brassói Lapokat, Néplapot betiltották. Már két hete nincs lap. 500 ember kenyere vész. Kacsó Sándor²⁵ is az utcán van. Indoklás nincs. Szentimrei²⁶ Sztánán készül valami téli üdülőhelyből megélni. 1936. XI. 28-án.

⁹ László Dezső (1904–1973) társadalomtudományi és egyházi író, szerkesztő. Kolozsváron teológiai magántanár 1937-től, majd 1940 és 1957 között a belvárosi egyházközség lelkipásztora. Országgyűlési képviselő (1941–1944). A Karl Barth nevéhez fűződő újreformatori irányzat képviselője. Az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat egyik alapítója, majd a *Kiáltó Szó* című református folyóirat szerkesztője (1941–1944), az *Iffjú Erdély*, a *Pásztortűz*, az *Ellenzék*, az *Erdélyi Múzeum*, a *Székely Nép* és a *Református Szemle* munkatársa.

¹⁰ Bíró Sándor (1907–1975) pedagógus, történetíró. Francia–román–történelem szakos egyetemi, illetve református teológiai tanulmányait Kolozsváron és Párizsban végezte. Az *Erdélyi Fiatalok* egyik alapítója, főmunkatársa. Több cikke és tanulmánya is megjelent az *Iffjú Erdély*, az *Ellenzék*, a *Kiáltó Szó*, a *Keleti Újság* és a *Magyar Nép* hasábjain.

¹¹ Imre Lajos nevével fémjelzett lelkipásztori kalauz több is megjelent a harmincas évek második felében, ám a szerzők között nem az említettek szerepelnek. 1936-ból nem találtam nyomát.

¹² Minden valószínűséggel Makay Endre református lelkész.

¹³ Vásárhelyi János (1888–1960) erdélyi református lelkész, püspök és egyházi író.

¹⁴ Minden bizonnyal Kádár Géza (1880–1945) református lelkész.

¹⁵ Kakassy Endre (1903–1963) közíró, szerkesztő, író, irodalomtörténész, műfordító. *A vörös kör* című darabjáról van szó.

¹⁶ A budapesti Vígszínház 1936–1937-ben egy erdélyi drámaciklus keretében Kós Károly, Tamási Áron, Kakassy Endre és Bánffy Miklós egy-egy darabjának bemutatását tervezte.

¹⁷ Jób Dániel (1880–1955) színházi rendező, író, műfordító, újságíró, színházigazgató, ekkor a budapesti Vígszínház művészeti vezetője.

¹⁸ Lantos Kálmán, a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság igazgatója.

¹⁹ Emil Isac (1886–1954) román költő. 1920–1940 között az erdélyi művészet és színházművészet felügyelője.

²⁰ Tamási *Tündöklő Jeromos* című darabjának bemutatójáról lásd JÁROSI 1936.

²¹ Bethlen György gróf (1888–1968) földbirtokos, politikus, a romániai Országos Magyar Párt (OMP) elnöke.

²² Forgács Sándor (1890–1944) színész, a *Tündöklő Jeromos* címszerepének alakítója.

²³ Olajos Domokos (1885–?) szerkesztő, újságíró, egy időben az OMP kolozsvári tagozatának alelnöke.

²⁴ Sulyok István (1891–1945) erdélyi politikus, újságíró, a *Magyar Kisebbség* egyik szerkesztője.

²⁵ Kacsó Sándor (1901–1984) szerkesztő, közíró, tanulmányíró. 1923 és 1925 között a *Keleti Újság*, 1925-től 1927-ig az *Újság* munkatársaként dolgozott. Az *Erdélyi Helikon* munkaközösségének tagja volt annak elindulásától kezdve, az úgynevezett székely írócsoporthoz tartozott. 1938–1940 között a *Brassói Lapok* főszerkesztője. A lapot a levél írásának idején csak időszakosan tiltották be.

²⁶ Szentimrei Jenő (1891–1959) erdélyi magyar költő, író, drámaíró, kritikus, színháztörténész, színházigazgató, aki a *Helikon* közösségében fejlődött és vált ismertté.

Kvár, 1944. szeptember 20.

Kedves, jó Lacikám!

Dr. Mikó Imre országgyűlési képviselő²⁷ a holnap parlamenti ülésre utaztában magával viszi leveletem, hogy nektek feladja. Így hiszem, ha az Úristen megóvja őt, ez úton eljut hozzád e pár sorom, mely mindannyiótokat Isten megőrző oltalmában, jó egészségben, erőben találjon.

Innen a levél fájdalmas körülmények között íródik. Március 19. óta rohamosan megyünk lefelé. Az utolsó nagy fázis az elmúlt hét vége volt, amikor az orosz–román csapatok Tordánál voltak, s kis híja, hogy Kolozsvárra be nem jöttek.²⁸ Elképzelted a szorongást, ami bennünk volt. Már azokban, akik még nem mentek el innen. Mert sokan az események előszelétől érintve elfutottak. Mert ez meg így kezdődött. Először vezérkari tisztjeink indították útnak családjaikat. Omen – gondoltuk, de kibírjuk. A nyugtalanság azonban mind nagyobb lett. Egyszer csak a tisztviselők családjai is megindultak jó nyaralás után „utónyaralásra”. Ez is ment. A naponkénti légi riasztások miatt indokolt volt. Hogy sokan a bűtort is útnak indították...? De aztán fenyegetővé vált helyzetünk. Megindult Dél-Erdély „lerohanása” pont egy heti titubálás²⁹ után, aztán jött Torda elfoglalása. Természetesen nagy ünneppel. Zászlókkal mentek át vezető uraink, volt bankett jó kedvvel, bőséggel. Remetei Filep Imre³⁰ unitárius, a német–magyar társaság titkára a református (!) nagytemplomban „hatalmas szónoklatot” tartott a pincéből, börtönökből előkerült „ünneplésre vágyó” tordaiaknak, mások okosan igyekeztek ezer pengőre cigarettát, borsot, kávé, s egyéb árucikket en grossban³¹ vásárolni, eltelve szociális érzékkel, hogy az itteni sokat nélkülöző magyarok többet ne nélkülözzenek. Livius tolla, nem elég a romantika, Tacitusé a demoralizáció és aljasság megírására. De hagyom is a jövő történetírókra ezt. Szóval a fordulat is megjött. Itt megakadtunk. A négy székely vármegyét feladták. Mi van Kézdivásárhellyel, Szentgyörggyel, illetve Bothár Vilmossal, Kovács Lacival³² – nem tudom. Úgy hírlik, hogy Sepsiszentgyörgyön László Dezső sógora, Imreh Dezső református papot nevezték ki az oroszok polgármesternek, mások szerint más magyart, a hivatalos nyelv a magyar. Udvarhelyen Nagy Lajos, a székelykeresztúri református pap (fiát ismeritek) lett polgármester. Rigó Jánosról³³ csak annyit hallottunk, hogy mikor Székelyszomborra beértek a románok, kényszerítették, hogy nyissa ki a Hangyát. Ott ettek-ittak. Volt egy pár nap román, azután a magyarok visszafoglalták Zsombort. Rigó Jánost ellenségei feljelentették, hogy „terített asztallal várta a románokat”, behurcolták a csendőrök Udvarhelyre. Végül is egy képviselő szabadította ki. Sapienti sat! Mellékesen most bizonyára a románok nyomorgatják, mert „a csendőrök előtt teli pohár a kezében, veszettül táncolva ment Udvarhelyre a felszabadulás örömére”. Na, a románokban is van stílus, bizonyára így van. Volt és lesz! No de vissza! Szóval, a veszélyeztetett Kvárról hirtelen elment a pénzügy, posta, üzletvezetőség stb. stb. Még a váam is meglógott, úgyhogy napokig a városházán sem volt senki. Üzletek bezártak. Édes dal zengett a tájon: „Édes Erdély, itt vagyunk, Ha bajban vagy elhagyunk.”³⁴ Maradtunk szaktudás nélkül. A szaktudósok elmentek: ki autón, ki vonaton,

²⁷ Mikó Imre (1911–1977) jog- és államtudományi író, műfordító, író. 1937-ben országgyűlési képviselővé választották Udvarhely megyében az OMP színeiben, de a parlamenten kívüli Goga-kormány kinevezése folytán nem kapott igazolást. A második bécsi döntés után az Erdélyi Párt országgyűlési képviselője és vezetőségi tagja. A kisebbségi jogvédelmet szolgálta, s az új nemzedék szószólójaként mindenkor kapcsolatot tartott fenn a demokratikus értelmiségi körökkel és a baloldallal. 1944 őszén a Kolozsvárról elhurcolt magyar polgári személyek között került szovjet fogságba.

²⁸ Ekkor zajlott a tordai csata 1944. szeptember 15. és október 7. között. A csatában a magyar–német seregek közel egy hónapra feltartóztatták a román és szovjet seregeket, megakadályozva a betörésüket a magyar fennhatóság alatt lévő Észak-Erdélybe.

²⁹ Tétovázás.

³⁰ Remetei Filep Imre (1915–1970) unitárius lelkész. Magyarországra való települése után 1966–1968 között az unitárius egyház helyettes püspöke volt.

³¹ Nagy tételben.

³² Kovács László a kézdivásárhelyi evangélikus gyülekezet lelkésze, Bothár L. Vilmos pedig a felügyelője volt azokban az időkben.

³³ Székelyszombori evangélikus lelkész.

³⁴ Vitéz Somogyvári Gyula *Erdélyi induló* című, megzenésített versének parafrázisa.

kinek hogy tellett rang és pénz szerint. A nagy szaktudósok elöl nehezen, a kis szaktudósok tipegve, de rendületlenül. A németek visszaszorították az orosz! És mi itt vagyunk. Most a németek költözködnek az elhagyott lakásokba! Nota bene: a zászokat Észak-Erdélyből a németek ürítették ki. Albertiék is elmentek egy vagon-részben. Mindenük itt maradt, csak ágyneműt, ruhát vihettek. Kváron kb. 8-10 öreg ember maradt, köztük Gärtner bácsi és Hartigék. Hartigék egy unokatestvére jött Bátorról, egy kiürített szász faluból. Az egész falu bent a templomban, megimádkoztak, azután indultak a pap vezetése alatt Dés felé a vasúthoz. Egy szálíg mindenki. Az állatállományt kicsapták a legelőre, lakásukban maradtak a bútorok.

Tegnap Marosvásárhelyről jött Farkas János segédlelkész. Az orosz frontról a délire jövet átszaladt német autók segítségével, ugyanígy jött vissza, hogy innen Tordára menjen. Marosvásárhely: a szaktudomány és kapcsolt részei, a begyulladt erdélyiek elmenekülve egyetlen vezető maradt a különböző papokon kívül, Papp Károly helyettes polgármester. Nincs polgárőrség, nincs katonaság, nincs hivatal. Az emberek a pincében laknak. A német katonaság és a nép az üzleteket nyitogatja. Senki szólni nem mer. Lakásokat is fosztogatnak. Még enivaló és bor van, addig nincs baj, de azután...! Farkas szerint az emberek: ha már a szaktudomány elment, jöjjenek az oroszok, csak valami regula legyen. Egyszóval, ha az oroszok nem jönnek, kommunizmus lesz. Kós írt Tamásinak, hogy a kalotaszegi papok közül többen megfutottak. Kvárról Kádár Gézáék³⁵ (kétágú templom), az unitárius Remetei Filep, Abrudbányai Fikker János³⁶ (imrédysta³⁷) mentek el. De a civilek igen megrostálódtak. De elegen maradtunk azért. Szaktudomány hiányában Teleki Béla³⁸ erdélyi párti képviselők vezére összehívta a magyarság reprezentánsait: püspököktől Nagy István, Demeter János, Balogh Edgár szélsőbalig.³⁹ Lassan folyik a szervezkedés. Hogy milyen eredménnyel? Egyelőre a szélsőbal ígéri a védelmet osztálykülönbség nélkül. Egyházak előnyben. Az élet gazdagabb, mint a theória. „Zöld az élet aranyfája.”⁴⁰ Tamási munkában. A jó magyar Nyíró Pesten! Olajos Domokos elment „papírért”! Finta Zoltán⁴¹ ki a zsidó cikkeket és a kőműveseket írta – el! Még sok jó magyar. A jó Isten segítse őket.

Itthon megvagyunk. Brandt Józsefék nálunk laknak. Péter Guszti áldott állapotban lévő feleségét felvíve visszajött, már kinn is van a szórványban. Hogy jön haza, nem tudom, mert hallom, hogy Dés, Apahida állomását bombázókkal tönkretették. Opfermann Ernő⁴² katona. Schulek Dóra⁴³ Enyeden volt, talán már otthon van. Szabó bácsi nyugdíjaztatott és elmenekült. Kárpáti bácsi itt maradt. Jászay Károly elment.⁴⁴ Kalith, Sólyom Sándor, Hantos Gyula⁴⁵ stb. el. Schneller Károly⁴⁶ az utolsó napokban, hosszas vergődés után, miután az egyetem kilátástalan maradt, elment.

³⁵ Kádár Géza (1880–1945) református lelkész, püspökhelyettes.

³⁶ Abrudbányai Fikker János (1907–1968) unitárius lelkész. Magyarországra való települése után Kocsordon parókiát és templomot épített. 1950-ben Kerepestarcsára internálták. 1956-os forradalmi szerepe miatt elítélték és megfosztották palástjától.

³⁷ Imrédysta Béla miniszterelnök 1938. május 14. és 1939. február 16. között. Imrédysta elfogadtatta az első zsidótörvényt és beterveztette a másodikikat.

³⁸ Teleki Béla (1899–1990) földbirtokos, politikus. 1941-ben részt vett az Erdélyi Magyar Párt szervezésében, 1944-ben az Erdélyi Magyar Tanács elnöke.

³⁹ A korábban már említett memorandum (lásd a bevezetőben említett memorandum).

⁴⁰ Goethe-allúzió a *Faust* nevezetes passzusára.

⁴¹ Finta Zoltán költő állandó rovata, a *Magyar arcvonala* a *Keleti Újságban* jelent meg 1943-tól.

⁴² Opfermann Ernő evangélikus lelkész, későbbi teológiai tanár.

⁴³ Opfermann Ernő későbbi felesége.

⁴⁴ A levélben több olyan név is szerepel, amelyet nehéz beazonosítani, illetve a szövegkörnyezetből derül ki, hogy ki kicsoda. Nyilván a közös ismeretség okán említi őket Járosi.

⁴⁵ Hantos Gyula (1903–1945) földrajzkutató, egyetemi tanár.

⁴⁶ Schneller Károly (1893–1953) jogász, statisztikus, egyetemi tanár. Nemzetközi hírű tudós.

Vasárnap volt az egyetemi évnyitó. Légitriadó lévén, az egyetem pincéjében. Miskolczi a rektor,⁴⁷ Haynal⁴⁸ a dékán. Itt van Klimkó⁴⁹ is. Sokszor vacsora, ebéd közben is elalszik. Éjjel-nappal operál. Kótay Pali⁵⁰ is itt van. Az egyetem 80-90 tanárából úgy 20. A többi szaktudós. Koleszár László⁵¹ is! Szentkirályi Samu is! Csak sok mártír ne legyen! Én ti. megértem, ha valaki aggódik és elmegy. Csak, ha „igen jó” magyar volt, hős, bátor vitéz, s nem olyan rossz, mint én, akkor ne menjen. A szaktudósok ne mentek volna el túl hamar s ne hagytak volna itt tudomány nélkül! S ne vittek volna ki mindent! Ti. éppen siettek itt hagyni mindent. Hiszen lehet, hogy nekünk is el kell mennünk. De addig még egy kis dolgunk nekünk van.

No, de sietek! Fiú vagy lány?

A jó Isten legyen veletek. Mindannyiótokat ezerszer csókol, ölel igaz testvéretek:

Andor bácsi

Járosi és felesége (Forrás: a Holokauszt Emlékközpont Facebook-oldala)

A fenti levelet újra és újra olvasva mindig megdöbbenek azon, hogy a néhány megmaradt Járosi-levélből mennyi konkrét adattal gazdagodunk irodalmunkat és történelmünket illetően, milyen nem várt kutatási témákra mutatnak rá ezek a levelek. Akárcsak azok, amelyeket a második bécsi döntés után esperesi minőségében Túróczy Zoltán püspöknek írt. Ott vannak a hivatalos beszámolók, amelyek mindig kiegészülnek a személyes hangvételűekkel is. Azokból is oly sok mindent kiragadhatnánk, hiszen az akkori egyházi ügyek is szövevényesek voltak, én azonban ismét az irodalmat emelem ki, pontosabban Reményik Sándort. Amikor Reményik kereszténységéről beszélünk, talán sokunknak eszébe jut két fontos verse is: az én lelkipásztorom és a rendszerváltás óta oly sokszor mondott *Templom és iskola*. Reményik Sándor lelkipásztora, kicsi papja nem más volt, mint Járosi Andor. Talán nem túlzás azt állítani, hogy neki is köszönhető, hogy Reményiket oly sokan ismerték Magyarországon is evangélikus körökben. Rengeteg előadást tartottak közösen, majd Járosi Reményikről annak halála után. Most idézek néhány sort abból a levélből, amelyet a Tiszakerülethez csatlakozott, immáron önálló kolozsvári magyar evangélikus gyülekezet lelkésze, az új egyházmegye esperese írt 1941 júniusában a nyíregyházi püspöknek, Túróczy Zoltánnak.

Nagyon igénybe vett és nagyon szomorú Reményik Sándor dolga. Hosszas huzavona után Lolival sikerült rávenni, hogy bemenjen az ideggyógyintézetbe Miskolczi professzorhoz. Szegényt hónapokon keresztül kellett tartani.

⁴⁷ Miskolczi Dezső (1894–1978) orvos, neurológus, a modern ideg- és elmeorvoslás egyik úttörője. 1930-tól 1940-ig a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen tanszékvezető az Ideg- és Elmeorvostudományi Klinikán. 1940-tól 1945-ig a kolozsvári egyetemen tanszékvezető, 1944–1945-ben rektor is. 1945-től 1964-ig a Marosvásárhelyi Orvostudományi Karon tanszékvezető. 1964-től 1969-ig a budapesti Orvostovábbképző Intézet tanszékvezetője. A magyar agykutatás egyik úttörője.

⁴⁸ Haynal Imre (1892–1979) orvos, belgyógyász, endokrinológus és egyetemi tanár.

⁴⁹ Klimkó Dezső (1900–1972) sebészorvos, orvosi szakíró.

⁵⁰ Kótay Pál (1910–1986) orvosi szakíró, orvostörténész, író.

⁵¹ Koleszár László (1888–1965) sebészorvos, egyetemi magántanár, orvosi szakíró.

Betegsége mellett bőséges anyagi természetű gondja is van, s amellett vergődik a megváltozott körülmények között. Lelkiállapotára jellemző a mellékelt versciklus, melyet az Ellenzékben pünkösdkor akartak lehozni, melyet azonban a cenzúra egyszerűen törölt. Elküldöm, nagyon hálás lennék, ha elolvasásra átküldenéd a Szesztáky, Vietoris, Szohor és Weiszer családoknak, hogy megértsék, hogy miért nem tudott Reményik nekik még köszönő levelet írni sok kedvességükért [...]. Sándornak az ideai gyógyintézetben való tartózkodási idejének tartalma egészen bizonytalan. Csak meg ne ismétlődjék a múlt év, amikor Pesten öt és fél hónapig volt a Lórántffyban Nyíró Gyulának,⁵² a pszichiáternek a kezelése alatt. Szegény, végtelenül leromlott állapotban van. Ide s tova egy hete van bent, de még mi sem látogathattuk meg, Miskolczy teljesen elzárta a külvilágtól. Szegény öreg nagynénjének, a 80 éven felüli Vilma néninek is, aki vele lakik, s majdnem elveszítette látását, ráadásul teljesen süket, csak közvetett híreket mondhatunk. A Révai most adta ki eddig megjelent költeményeit egy hatalmas kötetben, ő már nemcsak hogy nem örülhetett látásának, de nem is mutattuk meg, hogy még ettől az izgalomtól is mentsük. Ha megengeded, időről-időre értesítelek szegény Sándorunk sorsáról. Adná a jó Isten, hogy nyárára odáig jusson, hogy Kolozsvárt láthassátok egymást.

A júniusban kelt sorokat októberben már Reményik Sándor halálhíre követte. A következő két évben Járosi Andor mindent megtett, hogy Reményik emlékezetét és szellemiségét életben tartsa. Reményik-évet hirdettek, iskolát akartak építeni, amely a Reményik nevet viselte volna, hírlevelet adott ki *Templom és iskola* címmel, számtalan előadást tartott róla Budapesten is különböző gyülekezetekben. Az emlékezet kapcsán került elő az alábbi, eddig teljesen ismeretlen levél is, amelyet Cseke Péter kolozsvári irodalomtörténész – aki éppen Jancsó Béla hagyatékát rendezte – bocsátott most a rendelkezésemre.

Nagyságos Dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd, orvos úrnak
(Kolozsvár, 1942. szeptember 7.)

Kedves Bélám,

Magányodban és pihenésedben zavarlak meg, de fontos ok készítet reá: a Pásztortűz októberi számát Sándor halálára való emlékezéssel úgy szerkesszük meg, hogy azoktól kérünk írást, akik Őhöz közel állottak. Róla, magáról egyetlen írást kértünk: Sik Sándortól; Hozzád, mint közelállóhoz fordulunk, s arra kérünk, hogy az októberi számra írdál Móricz Zsigmondról egy tanulmányt, valahogy olyan formában, hogy ne csak egyetemes helyét jelöld meg, hanem az erdélyi vonatkozásokat is. Ziegler Emil⁵³ még katona s Palival mi rögtön Rád gondoltunk. Úgy érezzük, hogy pontosan tudnád megírni mit jelentett Móricz az előtted járó nemzedéknek, mit jelentett Neked és kortársaidnak, mit jelent a mostani fiataloknak. S Neked jogod van arról is írni kritikai szemmel, hogy a Móricz örökség hogyan használható fel becsülettel és tisztasággal.

Válaszodat szeretettel és sürgősen várjuk.

Ölel:

Andor

Lelkészi munkáját, irodalomszervező, valamint zsidómentő tevékenységét és mindazt, amivel az erdélyi magyarság életéhez hozzájárulhatott, 1944 őszéig végezte, amikor őt is elhurcolták az oroszok; de még hosszú évekig reményke-

⁵² Nyíró Gyula (Dés, 1895. március 12. – Budapest, 1966. május 4.) orvos, elme-ideggyógyász, egyetemi tanár, az orvostudományok kandidátusa.

⁵³ Vásárhelyi Ziegler Emil (1907–1986) művészeti író, festőművész, grafikus. Reményik Sándor halála után ő vette át a *Pásztortűz* főszerkesztői tisztségét.

dett mindenki: felesége, leánya, barátai és lelkész társai, hogy egyszer hazatér. Hivatalosan 1949-ben nyilvánították halottá, akkor tartották meg Kolozsváron a gyászistentiszteletet, az év decemberében pedig Magyarországon a *Lelkipásztor* című lap egy teljes számot szentelt Járosi Andor emlékezetének. A késői utókor még mindig adós azzal, hogy Járosi Andort méltóképpen elhelyezze Erdély szellemi panteonjában. Ebből az adósságból törlesztett Benkő Tímea evangélikus lelkész, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanára azzal, hogy tavaly megjelentette kötetét *Sub specie aeternitatis – Járosi Andor folyóiratokban megjelent összegyűjtött írásai* címmel.

Hivatkozott művek

[Sz. n.] 1938. Itthon. *Evangélikus Élet*, 30. sz. 5. o.

HARKAI Ágnes: A *Keleti Újság* jobbratulódása 1940 és 1944 között. *Erdélyi Krónika*, 2017. augusztus 1. <https://erdelyikronika.net/2017/08/a-keleti-ujsag-jobbratulodasa-1940-es-1944-kozott/>. (Megtekintés: 2020. március 25.)

HERÉDI Gusztáv. 1976. Az utóélet rezdülései In: *Korunk évkönyv. Egy alkotó műhely félvszázados történetéhez (1926–1976)*. Kolozsvár-Napoca. 73–81. o.

JÁROSI Andor 1936. *Pásztortűz*, 21. sz. 445–446. o.

KISS Béla 1946. *Bartók Béla művészete*. Ifjú Erdély kiadása, Lengyel Albert könyvnyomdája, Kolozsvár.

LŐRINCZ László 1997. *Szibériai priccseken*. Noran Kiadó, Budapest, 129–130. o.

LŐWY Dániel [é. n.]. *A Szamos-parti város Wallenbergje*. In: Gidó Attila (szerk.): *Magyar–zsidó viszony a 20. századi Erdélyben*. Adatbank Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár, Digitális Szövegtár. Web: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=227>. (Megtekintés: 2020. március 25.)

Veres Emese-Gyöngyvér (Marosvásárhely, 1966) erdélyi magyar néprajzkutató, újságíró. Középiskoláit Brassóban végezte, majd az ELTE bölcsészkarán szerzett diplomát román nyelv és kulturális antropológia szakon, ugyanott elvégezte a Magyar és Összehasonlító Folklorisztika Doktori Iskolát. Szakterülete a magyarság néprajza, különös tekintettel az emberi életfordulókra, a jeles napokra az evangélikus gyülekezetekben és a barcasági csángók világi és egyházi szokásaira; az első világháború a fronton és a hátszágban; vallás és egyház, hitélet és történelem. Néprajzi és antropológiai tárgyú tanulmányait közölte például a *Mátság – Idegenség – elmozdulás* (Budapest, 1997), valamint a *Kultúra és Közösség* (Budapest, 1998). 2005-ben újtára indította a *Barcasági Könyvek* sorozatot, amelyben két önálló kötete is megjelent: *Ma leszek először házadban vendéged – Felőtté válás a barcasági csángó gyülekezetekben* (2005, 2014); *„Mikor Oláhország háborút izene...” – A barcasági csángók kálváriája* (2008). Több kötet szerkesztője és számtalan tanulmány és cikk szerzője.

Kertész Eszter

Zsoltár betegségben

Koponyámban kövek vannak,
fejem párnámba nyomódik.
Összezsugorodtam magamban,
kezemből, lábamból hiányzom.
Te vontad meg tőlem erődet?

Nem elfecsérelt idő
bíbelődni a betegséggel,
küszködni lázzal, vírusokkal?
Nincs választásom.

Kék egedre látok az ágyból,
a papírkérgű nyírfa ágairól csorog a hólé.
Reménytelenül gyönyörű.

De ki törődik a vírusok szépségével,
a baktériumok gazdagságával?
Beláthatjuk-e műved valaha?

Zsoltár gyászban

Aki elmegy, viszi magával azt,
aki neki voltam.
Kedves pakkjaim nélkülüm kelnek át.
De belépés előtt leadják
mindet a ruhatárban.
Megőrzésre?
Megsemmisítésre?

Vajon igényt tartasz ezekre
az énecske-csomagokra?
Vagy megveted őket,
mint a földi gazdagság
státuszszimbólumait?
Jeleit, hogy nem voltam,
sosem is leszek
lelki szegény?
Kötelékek százaival
bogozom fontossá magam.

Igaz, megmondtad:
féltékenyen szerető vagy.
Igényt tartasz rám mindenestül.
Hogy ne lehessen végtére más
(akár az elmenő),
csupán tanítvány,
teremtmény,
gyermek.
Gyermeked.

Zsoltár vágyban

Milyen brutális erőket
oltottál belénk?
Határainkat feladva
fálnánk fel egymást.

Magamból kilépve
engedem magamba.
Ajtó vagyok, rózsabokor:
csupa nyílás,
gondolattalan lüktetés.
Vagyok, de nem tudom,
csak élem.

Egy vagyunk,
bár nem tudjuk, mit él át,
mit érez a másik.
Mégsincs hiány.
Mégis hordjuk a képed.

Kilépünk, belépünk.
Gyakorlat ez?

Kalitka-zsoltár

Annyian élnek szívemben,
kik más kalitkák foglyai.
Tudod, Uram,
én bennük is hiszek.
Hiszem, hogy vannak.
Hiszem, hogy tudnak rólam.
Hiszem, hogy eljön
az ölelés ideje.
Hiszem, hogy töltünk még bort
közös kehelybe.
Ámen.

Tovább

(tisztelet WS-nak)

Mind ott leszünk, a ringatózó fák fölött mind ott leszünk,
fürtös csillaglugas alatt ülünk, harangkongás fölött,
kik néha itt egész külön vagyunk, mind ott leszünk.
Olyik még dúdol is elhagyva föld porát, oltárait,
végül mind ott leszünk, az is, ki bölcsőben feküdt,
de vissza ő se vágy, sehol a holdsütés, a napsugár,
más fény ül mindenben, a végtelen füzerein,
megtudjuk majd, milyen a kék, a zöld, a sárga szín,
járunk a tengeren, lépünk kristályüveg hullámokon,
olyik még dúdol is, a kört feszítve táncolunk,
kérdéseink sehol, a szó kibomló könnyű boltozat,
ahányan itt egész külön vagyunk, mind ott leszünk.

Szántó F.
István

Az életmű

Hamvas Béláról négy tételben

[Pneumatika] A tágan értelmezett magyar eszmetörténetnek létezik egy durva leegyszerűsítéssel és jobb szó híján „harmadik utasnak” nevezhető vonulata, amelyet az olyan, főként a 20. század harmincas éveiben kibontakozó életművek jelölnek ki, mint a kultúrfilozófus Tábor Béláé és Kemény Kataliné, az ókorkutató Kerényi Károlyé és Kövendi Dénesé, a pedagógus Karácsony Sándoré, a tudománytörténész Várkonyi Nándoré, az irodalmár Németh Lászlóé, a művészettörténész Kállai Ernőé vagy a filozófus Szabó Lajosé és Prohászka Lajosé. S persze Hamvas Béláé is, aki jelen írás apropójául szolgál. Bár munkásságuk helyi értékűnek tűnhet sokak szemében, hisz eszme- és gondolkodástörténetünk meghatározó sémáit, uralkodó beszédmódjait alapvetően nem tudták módosítani, felülírni, a szóban forgó szerzők életműve – és életútja, mivel esetükben ez többnyire egy és ugyanaz – mégsem mellőzhető. Ezek az egymástól többé-kevésbé függetlenül létrejött és elszigetelt, néha csak egyszemélyes írói-gondolkodói műhelyek, „gondolkozda”, az általuk képviselt, autonóm esztétikai és filozófiai értékek, valamint etikai kisugárzásuk mind a mai napig aktuálisnak teszik őket. Velük nemcsak hogy lehet, de valóban érdemes is párbeszédet kezdeményeznünk. S nem csupán azért, hogy – posztumusz adva meg nekik a végtiszteiséget – valamennyiüket bekísérhessük nemzeti panteonunk hűvös és nesztelen oszlopcsarnokába (azaz, miként Mikszáth mondja, hogy átsegítsük őket a feltámadás nélküli öröklétre), hanem hogy beszélgetést kezdeményezve velük magunk is részeseivé válhassunk mindmáig eleven szellemüknek.

E szerzők kísérleteiben közös volt az új utak, új gondolkodás- és beszédmódok felé való tájékozódás, hogy – kényszerből és/vagy tudatos elhatározásból – nem a betagozódást választották, amikor a 1930-as évek nagy útkereséseinek lázában igyekeztek megteremteni a maguk nem hivatásos, sokszor nem is legitim, viszont mégis az intellektuális európaiság letéteményesének számító beszédmódjukat. Pályájukhoz azonban szorosan hozzátartozik, hogy – mint Németh László mondja – sokszor „pincelyukakban” kellett „kigesztikulálniuk” magukat (zengővárkonyi, hódmezővásárhelyi, tiszapalkonyai) magányukban, ráadásul nemritkán a hatalom „óvó” és gyanakvó tekintete előtt. Ennek lettek folyamányai az egyszemélyes folyóiratkísérletek és a repülő szabadegyetemek, a száműzetések és a belső emigrációk, a lemondások és a lemondatások, a bélistázások és az anatómák; de pályájuknak másrésztől ugyanúgy jellemzője a minőség forradalma, a képletes vagy éppen nyílt párbeszéd Európa szellemi elitjével, Joyce-szal, Powysszal, Thomas Mann-nal és Junggal, vagy később Heideggerrel (például egy tervbe vett, igaz, végül mégiscsak megghiúsult nyilvános televíziós vita keretében). Talán a legfontosabb, hogy így vagy úgy, de valamennyien kérdezők és rácsodálkozók – azaz, Szabó Lajost idézve: *pneumatikusok* – voltak, akik a maguk tehetségének és lehetőségeinek függvényében a legszélesebb értelemben vett szellemi élet szerkezetének vizsgálatát, „leképezését” tűzték célul önmaguk elé. Kérdéseik a legspirituálisabb, vagyis a leginkább személyre szabott, a legizgalmasabb, a leggyötrőbb s ennyiben a *legemberszabásúbb* kérdések voltak és maradtak. Úgy is fogalmazhatunk: mindnyájan benne álltak a kérdésben, már jóval *avant la lettre*, avagy már bőven azelőtt, hogy ebből divat, megélhetés és kutatási „prodzsekt” vált volna. Kérdésük antropológiai volt, és így hangzott: mit jelent a hagyományban embernek lenni, mit jelent a hagyomány szerint emberré válni? Válaszuk pedig így szólt: nem többet, de nem is kevesebbet, mint a tisztán (ám

teljesen soha el nem érhető, azaz kimeríthetetlen) spirituálisért folytatott küzdelem méltóságát. Valamennyien ahhoz a „lényegkereső” nemzedékhez tartoznak, amelyet maga Hamvas Béla így jellemez egy 1936-os írásában:

A harmincas évek közepe felé új nemzedék jelentkezik, s ennek arculata is új: a lényeg keresése. Teljesen mindegy, hogy milyen párthoz, felekezethez, világnézethez tartozik. [...] A harmincasok nemzedéke már nem alapítgat, hanem elmélyül, ír, alkot, már nincs nyoma a lehetetlennek, a lényegét keresi a népben, a gazdaságban, a tudományban, a művészetben. [...] Ma egy fontos van: a lényeg. Senki sem tudja, hogy micsoda, de éppen ez az, hogy senki sem tudta. És semmi sem égetőbb, mint megtalálni. (*Szellemi törekvések a magyar irodalomban*)

[Rejtőzködő szerző] Az ilyenféle lényegkeresőről olvashatunk egy másik, az idős Beethovenről (is) szóló Hamvas-esszében: „Bárhová ért, mindenütt idegen volt, mert mindenütt azt kérdezték, hogy mi a recept. Neki pedig nem volt. Kizárták és megfigyelték. Azt hitték, hogy a titkos varázsrecept birtokában van, és ki tudja nyitni az összes rejtett kincseskamrákat, csak nem árulja el. A dolog végül is unalmas lett. Egyedül maradt. Néhány nő kíváncsian körülötte ólálkodott, hogy titkát kicsalja. Volt eset, hogy be hagyta magát csapni néhány csókért. Nem volt különösebben érdekes.” Mindez a fent nevezettek szinte mindegyikére vonatkoztatható. Ami azonban innen jön, az már leginkább csak Hamvasra:

...mi történik akkor, ha az ember a létezés olyan helyére ér, ahol előtte még senki sem járt? Igen, mi történik, ha az ember olyan szavakat hall, amelyeket még senki sem hallott és senki sem mondott ki, és kimondhatatlanok, ha olyan képeket lát, amilyeneket még nem látott senki, és lefesthetetlenek, és olyan látomásai és tapasztalatai és olyan álmai és megrázkódtatásai vannak, amelyeket senki sem ismer s amelyekről hiába is beszél, ír, fest, senki sem tudja, merre vannak és vannak-e egyáltalán. [és ekkor, az ilyen embertől – Sz. F. I.] még a melegszívűek is elhúzódnak és gyanakodni kezdenek és félnek. Annyira félnek, hogy még azt sem merik mondani, szegény. Még azt sem, hogy bolond. (*Kései művek melankóliája*)

Nincs vagy alig van Hamvas-írás, amelyből ez a nem kizárólag tematikai értelemben vett idegenszerűség, illetve az ettől elválaszthatatlan, nevezzük így: „esszencialista-lényegkereső-metafizikai” hang ne lenne kihallható. Épp ez teszi őt sokak fülében ellenállhatatlanul vonzóvá, másokéban viszont ugyanennyire szalonképtelenné vagy kifejezetten veszélyessé. Aligha várható persze tőlünk a *metafizika* szó valamiféle pozitív meghatározása, még e kontextuson belül sem (nemhogy az emberi öntudat történetének talán egyik legsúlyosabb, több ezer éves múltra visszanyúló hagyományát tekintve). De talán nem tévedünk, ha Hamvas esetében alapvetően három jellemzővel írjuk le ezt a – Krasznahorkai László szóhasználatával – „metafizikai hangoltságot”. Először is a tematika szintjén: Hamvas a valóság (vagy ha úgy tetszik: a „valóság”) természetéhez, arculatához próbál minél közelebb kerülni: a Jóisten uzsonnája, a daimónok világa vagy a cseresznyeszedés lélektana éppúgy tárgya írásművészetének, mint a színek és a számok szimbolikája, a hieratikus maszk, a diktatúra és a középszerűség összefüggése vagy a Kárpát-medence kultúrköréinek vizsgálata. A tematikus gazdagság és sokoldalúság nem csupán a szerző alkotásából és életpéldájából

A fiatal Hamvas Béla és szülei az újlipótvárosi Wahrmann Mór (ma Victor Hugo) utcában az 1920-as évek végén (Forrás: Wikipédia)

fakad, hanem van benne jó adag pedagógiai szándék is: a mindenkori kortársak számára próbál elfogadható megállapításokat kínálni arról, hogy tulajdonképpen mi is az, amiben élnek. Másodsor: a metafizika hamvasi értelmezésében mindig kitüntetett hely illeti meg a nagyság problémakörét, az eredendő nagyságot, az eredet (ha úgy tetszik: a teremtés)

Hamvas Tiszapalkonyán (Forrás: Könyves.blog.hu)

kitüntetettségét. S végül harmadszor: úgy tűnik, mindezek jóserővel vonják maguk után az adott, a mindenkori, az éppen aktuális valóság megváltoztatásának sürgető igényét. (Azok, akik ennek örvén és ezzel összefüggésben akár pozitív, akár negatív előjellel szoktak Hamvas ezoterikusságáról beszélni, épp csak arról feledkeznek el, hogy ezoterikussá egy szerzőt nem elsősorban vélt vagy valós tudása teszi, hanem az, ahogyan e tudással bánik: személyre szabottan, oly módon képes megszólítani hallgatóját, hogy az a tanítás alapjait mintegy *saját magában* legyen képes végül fellelni.) A harmincas évek végére kiteljesedő, az egyetemes emberi és a teljesség ígézetében élő szemléletnek és írói gyakorlatnak ezért lehet emblémája két, nem különösebben terjedelmes írása, a *Poetica metaphysica* és még inkább a burkoltan költői hitvallásként is olvasható *Poeta sacer* című esszéje, melynek utolsó sorai így hangzanak:

Nem elég a világot átélni, újra is kell teremteni. Az isteni lét az ember számára nemcsak nyílt, hanem mindig újra meg kell nyitni. S amit fizetnem kell érte, nem kevés, én magam vagyok az: áldozatnak kell lennem. De nem elég belepusztulnom, az áldozat is kevés: a szó erejével ki kell nyitnom az emberföldröttit. Csak akkor lehetek sacer.

Sacer, azaz egyszerre kiválasztott és kitaszított. A nyilván nem véletlenül választott latin kifejezésnek ezeket az egymást látszólag kizáró jelentéstartományait azért kell hangsúlyoznunk, mert e paradoxon tudatosítása nélkül aligha ragadható meg a hamvasi életmű egységisége. Hisz, nem vitás, Hamvas az a valaki *is* volt, akit a mindent (hogy a Hamvással számos ponton rokonítható Nietzsche-t parafrázáljuk: a város- és államalapításokat, a háborúkat, a szakadatlan gyűjtést és herdálást, az eszeveszett, össze-vissza rohangálást, egymás fortélyainak eltanulását, egymás kijátszását, lábbal tiprását, a veszkiáltásokat, a győzelmi diadalvöltést, ezt az egész emberi vircsaftot) *felülről* néző titanizmus jellemzett, de akiben ezzel egyidejűleg ugyanolyan meghatározó volt a parányiség, az esendőség tudata, s akiben mindig is megvolt, sőt idővel egyre karakteresebbé vált a „nihil humani”, a kegyelemre rászoruló kiszolgáltatottság érzése is. Igen, ha úgy vesszük, Hamvas valóban mester volt, miközben meg tudott maradni tanítványnak, aki húszezer könyv elolvasása, a második, harmadik, ötödik nyelv megtanulása után is belefogott a következőbe, s aki ugyanakkor (vagy talán épp ezért) mégis csodálkozva, tehetetlenül és bután állt az élet érthetetlen történései és vargabetűi előtt. S akinek – a kibicelő utókor szerencséjére, viszont nagy valószínűséggel a szerző szerencsétlenségére – nem adatott meg, mint sok klasszikus(unk)nak – átélnie azt az érzést, melyet az idős David Hume úgy fogalmazott meg, hogy ő „túl öreg, túl kövér, túl lusta és túl gazdag” ahhoz, hogy megengedhesse magának a szellemi tunyaság, az alkotásmentes élet luxusát és könnyűségét és könnyelműségét...

Joggal jelenthetjük ki tehát: nem tudjuk igazán, ki is volt Hamvas Béla. Az a keresztény-e, aki a legparadoxabb történeti igazság egzisztenciális tapasztalatának volt birtokában, aki „egy szeretett volna lenni a tizenkettő közül”, vagy csupán az az író, aki köré – ha történetesen műveit a miénknél szerencsésebb történelmű országokban veti papírra – sem gáncs, sem rajongás nem vont volna vibráló aurát? Esetleg egyszerűen az a kultúrtörténész, aki az általa prezentált filozófiatörténetek és filozófiaközelítések lokál- és éncentrikusságával tudott megigézni, ahogy Mészöly Miklós véli? Vezető volt vagy vezetett? Nevezetes névtelen-e, avagy az a zseni, aki a beszédet úgy volt képes

folyamatosan kérdéssé tenni, hogy az erről való beszéd mégis eseményszámba menjen? Hogy ismét Nietzsche szavaira játszunk rá, halküonikus, vidám tudományú, könnyű lábú, tüzes, bátor, nagy logikájú, merész szellemiségű, a csillagok táncát, a délies lidércfényeket, a sima tengert, a tökéletességet meg- és felidézni tudó prózatöredékek szerzője? Modern? Posztmodern? Formabontó? Formateremtő?

[Logosz] Kérdések és kételyek, ignoramusok és ignorabimusok, s zavarunkat tovább fokozzák azok a személyes jellegű vallomások, amelyek az életrajzot a legjobban és a legközelebbről ismerő tollából származnak – tudniillik magából a szerzőéből. Két-két idézet tehát Hamvasnak a Várkonyi Nándorhoz, illetve a Dobes Lászlóhoz írt leveleiből:

...kedves Nándor, azt mondom neked, ha ez a mű [*A magyar Hüperion – Sz. F. I.*] nem jelenik meg minél előbb, akkor én egy utolsó tékozló vagyok, aki a rám bízott királyi kincseket elvesztegetem, vétkezek az evangéliumi bűnben, hogy nem szerzek érvényt azoknak az erőknek, amelyeket a Magas erők rám bízta. (1947. május 6.)

Két hét alatt elkészült (a *Scientia Sacra – Sz. I. F.*). Lefogytam és belesorvadtam. Mikor készen volt, így imádkoztam: Uram, a mű, amit velem írtatál, kész. Lábad elé teszem. A Tiéd. Tégy vele, amit jónak látsz. Nekem idegen. Olyan dolgok vannak benne, amelyek tőlem nem is származhatnak. (1943. május 17.)

Mielőtt ki-ki vérmérséklete szerint szó szerint venné, hűvös távolságtartással kezelné, esetleg mint ködös misztifikációkat egyszerűen kikérné magának az ilyenféle megnyilatkozásokat, a Dobes Lászlónak címzett levélből is idézek két részletet:

„Azt hiszem, lényemben van valami alapvető hazugság, amit eddig észrevettem, de másik hazugsággal tetéztem, azzal, hogy nem akartam észrevenni. Most a halál közeledte kényszerít rá, és ez nagyon keserves. [...] Húgom halála februárban egyik pillanatról a másikra szembeállított velem. Régebben írtad is, hogy írjam meg mindazt, amit a halál tényéről tudok. Nos, rengeteget olvastam, és nem tudok semmit. Nagyon nagy könyvek, Upanisadok, Böhme tanítanak, és most látom, hogy az egészen más.” (1967. július 17.)

És:

Hihetetlenül alacsonyrendű vagyok, és ettől szenvedek a legtöbbet. Ezt Neked írom, kedves Barátom, akit sohasem láttam, és akivel nem beszéltem, de akire oly sok titkos gondolataimat bízta. Gondolkozz rajta és írd nekem. Nem vigasztalást. Nem tud megvigasztalni senki a jó Istenen kívül, de az nem szól hozzám... Ezt a kórház folyósóján írom. (1968. március 5.)

Mindezzel nem a közelmúltban divatossá vált dekonstrukció szellemében szerettem volna öncélúan kajánkodni a „próféta” Hamvason, sem példát mutatni arra, hogyan lehet az életművön belül egymásnak gyökeresen ellentmondó kijelentések segítségével egyiket a másikkal kioltani. Mert ha arról nem is tudunk mit mondani, hogy Hamvas sorsa valóban heroikus, önmagán túlmutató sors volt-e, abban nem lehet vita, hogy e tény csak azzal és csak akkor mutathat túl önmagán, ha a szerző e sajátosan (ha tetszik: kelet-európai, ha tetszik: általánosan emberi) posztesztetologikus, a végpontokra nyitott sorsot egyszersmind a legelevenebb és legerőteljesebb módon képes is felmutatni. Nem szabad elfeledkeznünk róla, hogy mindaz, amit Hamvas a mának jelenthet, az mindenekelőtt a nyelv, a nyelvhasználat sajátos módja, illetve műveinek máig ható elevensége; egyeseket (esetleg) megdelejező, másokat (esetleg) taszító idegensége, vibráló aurája az életmű sajátos tematikája mellett elsősorban a nyelvi megformálás mikéntjéből fakad, a műfaji

gazdagságból, a Hamvas által használt beszédmodok sokszínűségéből. Hamvast emiatt nevezhetjük eklektikusnak és eredetinek, formabontónak és formateremtőnek, klasszikusan kiegyensúlyozottnak és avantgard módon sokértelműnek, mely elsősorban a megszokott és bejáratott olvasói magatartások tudatos, időnként kifejezetten kötekedő aláásásában, kikezdésében, „a prófétikus desperado és a hülye mártír sajátságos keverék”-nyelvén való beszédben érhető tetten. Ez az az egyéni és utánozhatatlan hang, mellyel szemben az oeuvre első kritikusa, Németh László éppúgy értetlenül állt, s amelyet éppoly „ködösnek” tartott, mint a nyolcvanas évek Hamvas-reneszánszára ferde és/vagy irigykedő szemmel néző kritikusok többsége, és ugyanazt kerülte ki vagy értette félre az életműből: tudniillik a szöveg mögül a szövegbe újra meg újra beszivárgó-betörő, valami egészen mélyről jövő, esendő emberi hangot, s párhuzamosan valami egészen emberen kívüli, emberen és nyelven túli, nem e világi elevenséget. Bár Hamvasé nem par excellence szépirodalmi stiliztika, hanem olyan beszéd-mód, amely a szakrális, a kultikus, a vallási és a filozófiai szövegek dikciójához áll talán közelebb, mégis elsősorban *nyelv*. Az persze egy másik kérdés, hogy a hamvasi esszék, tanulmányok, pamfletek, recenziók, regények erősen átlírizált, konfesszionális prózanyelve *az olvasó – az olvasás* aktusában a „megcsinálás” mikéntjére, technikájára figyelő szenzorait időlegesen képes kiiktatni, és ezért tűnhet úgy, hogy valóságról van szó olyankor is, amikor fikciót olvasunk. (Gondoljunk itt a sokak által direkt önletrajzként olvasott *Magyar Hüperión* utóéletére.) Hamvas egyediségét, a Hamvas-paradigma kialakulását e sajátos nyelv megteremtése, illetve az életmű bizonyos darabjaiban, a darabok bizonyos helyein e nyelv virtuóz kezelése legalább annyira magyarázza, mint a kétségkívül merész, a szépirodalom, a filozófia, a vallás és a tudományok határmezsgyéjén kalandozó tematika. Hamvasé a szó eredeti értelmében vett írói világ, ha rejtetten is, mivel a művek hangütése az átlagoshoz, megszokott megszólalástípusokhoz képest valóban idegenszerűnek (és mert a mű – látszólag – nem artistikumával és nem is feltétlenül a „szépérzékre”) hat. Úgy vélem, ez – a nyelv mágiája vagy transzparenciája

mint Hamvas beszédmódjának differentia specificája – visz csak közelebb a Hamvas-jelenség jobb megértéséhez; ez magyarázza az oly sokszor szemére vetett misztifikálást, ködös stílust vagy az apodiktikus hangnemet. Csak e sajátos nyelvhasználat tényének tudatosítása visz közelebb a hamvasi univerzum gazdagságának megértéséhez, hogy például miért érezzük igaznak vele kapcsolatban az olyanfajta megjegyzéseket, hogy „Mindaz, amit a szellemtörténeti ihletettségu történetfilozófiai elgondolások nagy többsége együttesen sem képes átfogni, az Hamvasnál tulajdonképpen egy részletkérdésben elfér”. Ez a sajátos próza ugyanis metaszövegek, belső monológok, kimeríthetetlen, megszámlálhatatlan, egymásra másolt valóságmásolatok együttese. Olyan próza, amely hol kicsit ügyetlenebbül fogalmazott vagy elkent, túlírt, vagy éppen ellenkezőleg: csak jelzésértékű, kidolgozatlan, hol pedig zseniális és utánozhatatlan „egyszermondásokból”, félsorokból, sorokból, bekezdésekből, oldalakból nő ki; olyan próza, ahol minden egyszerre, egymásba gabalyodva van jelen, textúraként, azaz szöveggként, melyet az írás mint életgyakorlat, mint létmód tart – a szöveg mögött – valahogy mégis össze. Ezért talán nem pontos, mi több, nem is helyénvaló, ha Hamvast írónak nevezzük. Tekintsünk rá tehát úgy, mint a nyelvnek arra a zsenijére, aki a megformált beszédet (a szép szavakat) úgy volt képes folyamatosan kérdésessé tenni, hogy az erről való beszéd mégis eseményszámba menjen; aki az irodalmat az irodalom eszközeivel tudta kibillenteni megszokott pozíciójából és tudott új értelmet adni neki; aki az irodalomnak écriture-ré (az egyszerűség kedvéért: kicsit már unalmas, kicsit öncélú irodalmi tükörjátékokat játszó szövegek generálásává, pusztá „szövegeléssé”) válásának korában mégis kísérletet tett egy olyan irodalom létrehozására, amely nem hátrált meg azelől, hogy magára vegye a valóság súlyát, s aki mindezidáig láthatóan nem roppant össze e teher alatt. Hamvas Béla a szó eredeti értelmében volt poéta, azaz kézműves, akinek ujjai és zsebe mindig lilák voltak az állandóan magánál hordott tintaceruza pacáitól; aki valóban kétkezi ember volt (a világ mintegy „kézhez állt” neki),

de közben metapoéta is, olyan valaki, aki – valamiféle létkorrekció érdekében – tulajdonképpen magán a létén, a lét és élet összecsiszolhatóságának elvont elvein és morális következményein munkálkodott. Egyszóval, akinek az írói ötletek mellett és azokon túl elsősorban (kicsit félve ejtem ki a szót:) *ihlete* volt.

[Opus magnum] Mindennek illusztrálására aligha tudnánk az 1948 és 1952 között íródott, de nyomtatásban csupán a nyolcvanas évek közepén hozzáférhetővé vált *Karneválnál* jobb példát mondani. Arra tudniillik, hogy a metafizikai hangoltság mellett mennyire meghatározó Hamvasnál az írás önfelelt örömeből fakadó oldottság és játékosság, vagy ahogy maga a szerző nevezi: a „humorisztikai” valór. Ez az oldottság még feltűnőbb és meglepőbb, ha tudjuk, hogy Hamvas épp ezekben az években veti papírra a teljesen más hangszerelésű *Unicornist*, a *Silentiumot*, a *Mágia szutrát* vagy a *Titkos jegyzőkönyvet*. A *Karnevál* főműként (de legalábbis regényírói életművének legjelentősebb darabjaként) annak a belső szabadságnak a megnyilvánulását is jól példázza, amely lehetővé tette számára a felül-emelkedést a publikálási és megélhetési gondokon, a kényszerű belső emigrációból fakadó napi kényelmetlenségeken és általában minden nyomasztó külső körülményen.

Hamvas e művében olyan szintézist tud teremteni, amelyben nem csupán a korábbi pályaszakaszokat uraló, jelentős vezértémák (az egyetemes világválság, a szcientifizmus- és tömegellenesség, a létezés esztétikai megalapozása, a hagyományközpontú és a logocentrikus etika) hangzanak fel újra más hangfekvésben, hanem válaszul is szolgálhat a Robert Musil-i apóriára, mely így szól: „Az az ember, akinek az igazság kell, tudós, aki szubjektív szabad játékát kívánja biztosítani, író. De mit tegyen viszont az az ember, aki a két lehetőség között keres valamit?” Vagyis, hogyan válhat a szubjektív (a szubjektum szabad játéka) objektív érvényűvé úgy, hogy eközben mégis megmaradjon a szenvedélyes személyesség? Másként közelítve ugyanehhez: hogyan ragadható meg az Egész, anélkül, hogy ezzel megfojtánánk, magunk alá gyűrnénk a valóságot, ahogyan a teológiai, a filozófiai vagy a tudományos rendszerek esetében sokszor látjuk. A válasz pedig így hangzik: ez esetben az isteni (Dante-féle) és az emberi (Balzac-szerű) komédia analógiájára „az irodalom komédiáját” kell megírni, az irodalmat pedig nem mellékesen arra kell felhasználnunk, hogy komédiázzunk. Ám eközben sem feledkezhetünk meg a regény másik, végtelenül komoly, a szó eredeti értelmében vett apokaliptikus oldaláról, mely szerint az írás hieratikus tevékenység, melyben az írás szava szent. „A regény pedig, olvassuk, az a hely [...], ahol az ember a valóságot megteremti.” Mindezzel, azt hiszem, azt sugallja Hamvas, hogy nincs megérkezés, befejezés, hanem csak folytonos úton levés. És talán azt is, hogy hozzá hasonlóan soha nem szabad túl öregeknek, túl kövéreknek, túl lustáknak és túl gazdagoknak lennünk ahhoz, hogy megengedhessük magunknak a szellemi tunyaság, az alkotásmentes élet luxusát és könnyelműségét, negligálhassuk a sorsalakítás kényszerét.

Az igazi mű posztumusz. Amíg az alkotó él, a mű is abban a káprázatban áll, amely minden élőnek az étellel együtt adott járandósága. Mert amíg valaki él, csak élete van, ebből csak ha meghalt, lesz sors. Az életmű témája pedig a lezárt és a kész és a sors. Vannak művek, amelyek a halál előtt öt perccel jelentékenyek lehetnek; öt perccel később nincsenek sehol. Művek, amelyekről száz évig senki se tudott, és egyszerre, mintha ma készültek volna. Nem szabad előnyét látni annak, amire az ember az életét tette. (*Az életmű*)

Szántó F. István 1964-ben született Budapesten. Esszéíró, kritikus, lapszerkesztő, tanár. 1993 és 2002 között az *Átváltozások* című világirodalmi folyóirat főszerkesztője. 2004-től Kemény Katalin írói hagyatékát gondozza. A Hamvas Béla és a *Sziget*-mozgalom kapcsolatáról szóló kismonográfiája 2007-ben jelent meg a Kortárs Kiadó gondozásában. Korábban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Esztétika Tanszékének óraadója volt. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetemen tanít.

Gombocz
István

„Szabadítsuk meg a színhelyet a szenvedéstől”

Eginald Schlattner erdélyi lelkész-író pályája

*1. rész**

Az erősen megfogyatkozott, ma már alig néhány ezer főt számláló erdélyi szász értelmiségi közösség ma is méretét meghazudtoló tudományos és művészeti tevékenységet végez. A határokon túl is elismert tudósok, illetve művészek közé sorolhatjuk többek közt Christoph Kleint, a nemzetközi hírű evangélikus teológust, a szintén nemzetközi tekintélynek örvendő Paul-Jürgen Porr kutatóorvost, Hermann Fabinit, a kiváló építész-művészettörténest, Joachim Wittstock neves prózaírót, Christina Philippi orgonaművészt, valamint Steffen Schlandt karvezetőt, orgonaművészt. A szász evangélikus egyház (hivatalos nevén Evangelische Kirche Augsburgischen Bekenntnisses in Rumänien) lelkészei és világi tisztviselői – Reinhart Guib püspökkel, valamint Friedrich Philippi pedagógusprofesszor és evangélikus országos felügyelővel az élükön – változatlan odaadással és teológiai igényességgel szolgálják idősödő gyülekezeteiket. Máig működik a nagyszebeni székhelyű Protestáns Teológiai Intézet, amely a szintén nagyszebeni evangélikus múzeummal, valamint a kistoronyi evangélikus akadémiával együttműködésben rendszeresen helyszínt ad kulturális rendezvényeknek, nemzetközi konferenciáknak.

A végsőkig kitartó lelkészi kar egyik legsokoldalúbb és legtermékenyebb tagja a nyolcvanhetedik életében járó, Veresmarton (német nevén Rothbergben) élő Eginald Norbert Schlattner. Fordulatos életútja, részben még máig is tartó megpróbáltatásai s ugyanakkor nemzetközi elismertsége mind egyháztörténeti, mind kultúr- és irodalomtörténeti szempontból figyelmet érdemelnek. Magyar nyelven még nem született átfogó munka Schlattner munkásságáról. Jelen tanulmányunk e hiányt kívánja pótolni életútjának nyomon követésével a Fogaras városbeli kezdetektől az ötvenes évek sztálinista terrorján és a lelkészi pályaválasztáson át a szépirói sikerekig.

Eginald Schlattner 1933. szeptember 13-án látta meg a napvilágot magyar arisztokrata származású anyja és szász kereskedő apa gyermekeként. Felix Schlattner családfő kitartó munkájával és kiváló üzleti érzékével a trianoni döntést követő nehéz időkben és a nemzetiségi kisebbségeket sújtó gazdasági és politikai intézkedések közepette is biztos anyagi körülményeket teremtett négygyermekes családja számára. A család fogarasi otthonában kizárólag a német nyelvet használta, de a vegyes nemzetiségű városban természetesen rendszeres üzleti és személyes kapcsolatot ápolt a magyar, örmény, román és zsidó lakossággal is. Schlattner a háztartásbeli személyzet tagjaitól már gyerekkorában elegendő magyar nyelvismeretet szerzett a mindennapi érintkezéshez, és tudását a székelyföldi Szentkeresztbányán való nyaralásai során tovább fejlesztette, a román nyelvel pedig az iskolában ismerkedett meg.

* A tanulmány második része és a hozzá tartozó irodalomjegyzék a *Credo* 2020/2. lapszámában lesz olvasható.

Éltanulói teljesítményével, sokoldalú érdeklődésével, a társasági és sportéletben való részvételével, valamint olvasószendevélyével a középiskolás Schlattner azt a reményt keltette, hogy felnőttként egy szép napon vezető szerepben fog majd hozzájárulni a szász lutheránus középosztály megőrzéséhez és megújulásához. Olvasmányai között a német irodalom klasszikusai mellett Schopenhauer, Nietzsche és Oswald Spengler munkái szerepeltek, de titokban megpróbálkozott Alfred Rosenbergnek, Hitler vezető ideológusának *A 20. század mítosza* című munkájával, valamint Friedrich Engels műveivel is (SCHLATTNER 2016). A huszadik század közép-európai pusztításai azonban Schlattner jövőjéhez fűzött reményeit is megghiúsították. Ahogy többek közt Anthony Komjathy és Rebecca Stockwell (1980), valamint Michael Markel és Peter Motzan (1999) részletesen kifejtik, szorongatott, kisebbségi helyzetükben a szász értelmiség képviselői a késő harmincas és kora negyvenes években nem kis számban mutattak fogékonyt a Harmadik Birodalom ideológiája iránt. A közép-európai régió más német nemzetiségű kisebbségeihez – többek közt a magyarországi német közösséghez (SWANSON 2017) – hasonlóan az erdélyi szász diaszpóra is azt a hiú reményt táplálta, hogy nyelvi és kulturális identitásának megőrzéséhez hathatós erkölcsi és anyagi támogatást kap az anyaországtól. E várakozásokat Hitler – manipulatív propagandával – megbízottján, Hermann Behrendsen keresztül éveken át életben tartotta, noha ebben természetesen nem az önzetlen segítő szándék, hanem a helyi kisebbségekben rejlő stratégiai előnyök vezérelték.

Az agitációs tevékenységhez szükséges szervezeti kereteket elsősorban a „birodalmi” irányítás alatt álló Romániai Német Népi Közösség (Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien) biztosította. Ugyan a helyi német nyelvű újságokban, egyletekben és gyűléseken kifejtett propaganda tartózkodott a térség más népei elleni nyílt agitációtól, de a szász lakosságban az évszázados és kétségtelül elismerésre méltó kulturális hagyományokra alapozva következetesen a felsőbbrendűség érzését erősítette, egyúttal bátorítva a többi népcsoporttól való elzárkózásra. Hiszékenységében, népe iránti elkötelezettségében vagy esetenként németországi kedvezmények reményében számos szász közéleti személyiség, így például a politikus Friedrich Fabritius és Adolf Meschendörfer neves szépiró (RITTER 2004) is a pángermán ideológia szolgálatába állt. Mi több, neves evangélikus egyházi személyek sem tudták kivonni magukat a propaganda hatása alól (MÖCKEL 1980). Nem meglepő hát, hogy e pátosztól áthatott és túlpolitizált korszak nem kis részben mind a városi, mind a vidéki szász fiatalságot, így a nem egészen tizenkét éves Eginald Schlattner tanulót is megigézte. Kíváncsiságból, kalandvágyból és iskolatársai nyomására 1943. április 20-án (Hitler születésnapján) belépett a Deutsche Jugend nevű romániai szervezetbe, és annak rendje és módja szerint Pimpf („kölyök-ifjú harcos”) minőségben felesküdt a Harmadik Birodalomra és annak vezérére. Antonescu tábornok Hitler szövetségeseiként sokáig eltűrte s olykor még bátorította is a helyi német szervezetek tevékenységét, s egy német–román egyezmény keretében hetven ezer német kisebbségi származású katonát állított az SS haderejének rendelkezésére. Mikor azonban Románia 1944 augusztusában kiszállt a vesztesre álló szövetségből, egyszersmind a németiséggel szembeni politikáját is megváltoztatta. Jóllehet a romániai németiség – s azon belül elsősorban a szász közösség – fellépése és kultúrfőlnyre támasztott igénye nyomába sem ért például a magyarországi nyilasok vagy akár a romániai Rongyos Gárda rémtetteinek, a háborút követően mégis ürügyet szolgáltatott a kollektív bűnösség elve szerinti széles körű retorziókhöz.

Eginald Schlattner otthonában (E. S. tulajdona)

A magyarországi, lengyelországi és csehszlovákiai német etnikummal ellentétben a romániai németiséget többnyire nem telepítették ki Nyugat- vagy Kelet-Németországba, hanem bűnbaknak kikiáltva a helyszínen fosztották meg vagyonuktól, illetve jelentős létszámban kényszermunkára hurcolták a Szovjetunióba.

Osztályidegennek minősítve a Schlattner család sem kerülte el a megpróbáltatásokat. A politikai szerepléstől üzleti és elvi okokból mindig is ódzkodó Felix Schlattner családfőt túlkorosként is öt éves ukrainai bányamunkára deportálták, feleségét pedig 1948 telén fogarasi otthonukból a négy gyermekkel együtt egy brassói, városszéli, nyomorúságos építménybe – Schlattner mai megfogalmazásával a „patkányvárba” (WZ, 498. o.) – internálták. Szegényes körülményeik közt a patrícus család tagjai és brassói rokonaik mindvégig megőrizték méltóságukat, a szász középosztály megmaradt tagjaival rendszeres társasági életet éltek, és nyári munkával keresett jövedelmükből a fiatalok idővel még a szerényebb kikapcsolódási formákat, a természetjárást és a kerékpározást is megengedhették maguknak.

Felix Schlattner visszatértének és a politikai nyomás átmeneti enyhülésének köszönhetően a család körülményeiben is fokozatos javulás állt be. Az 1952-es brassói érettségi után fiuk a teológiai tanulmányokat választotta a kolozsvári egyetemen. Kiváló konfirmációs vizsgaszereplésén kívül nem sokat tudunk fiatalkori hitbeli fejlődéséről. Hirtelen hozott pályaválasztási döntését részben intellektuális kalandvágya, részben a családi-rokoni biztatás, nem utolsósorban pedig a német mint oktatási nyelv nyújtotta biztonság befolyásolta. A szász evangélikus egyház a reformáció óta a német identitás és műveltség fő támaszaként, úgyszólván „garanciájaként” szolgált, és e szerepét a legsötétebb sztálinista időkben is betöltötte, mi több, még napjainkban is betölti. A beiratkozás azonban elhamarkodottnak bizonyult, mivel a tizenkilenc éves fiatalember ekkor még nem állt készen a teológiai tanulmányok által megkövetelt intellektuális fegyverekre és tekintélytisztelőre. Otthonról hozott lutheránus önazonossága, hagyománytisztelete nem tudta ellensúlyozni a fentebb említett, sokféle világnézeti behatást, többek közt Nietzsche fundamentális kultúr- és társadalomkritikáját, a marxizmus klasszikusait, valamint a titkon olvasott Alfred Rosenberget. A mindenütt jelen levő, az emberek mindennapjait a legapróbb részletekben, hol a „kulisszák mögött,” hol „a kulcslyukon át” (WZ, 558. o.) ellenőrző, úgymond „a lélek titkos zugaiba” is behatoló Istenről alkotott fogalma pedig legfeljebb az Ótestamentum vasszigorral büntető istensége idejétmúlt sztereotípiájának felelt meg, a 20. századi keresztyénység elveinek semmiképp sem, és ezzel csak megnehezítette saját (hit)életét. Professzorai attól tartottak, hogy e terméketlen különködés, az *advocatus diaboli* értelmetlen szerepjátéka a többi, talán kevésbé kreatív, de önála mindenképpen céltudatosabb és érettebb hallgatót is elbizonytalanítja, így egy év után – Friedrich Müller püspökkel egyetértésben – eltanácsolták a lelkes pályára akkor még alkalmatlan, ifjú Schlattnert. Zavarodottsága és bűntudata a kudarcot vallott teológushallgatót végül idegösszeomlásba sodorta és pszichiátriai kezelésre kényszerítette. Állapotának stabilizálódása után egy fél év folyamán matematikát hallgatott, majd végül a víz mérnök szakon állapodott meg. Tanulmányai során egyre inkább felismerte a fizikai törvényeket működtető teremtő és rendező erőt, s ezzel fontos lépéseket tett az észszerű és józan istenfogalom felé. „Kiszámíthatatlan kanyargásával, a testet és lelket megtisztító fürdővel, valamint az idő feltartóztathatatlan múlásával a folyó vallási dimenziót is nyújtott.” (WZ, 559. o.)

Elegáns megjelenésével, intelligenciájával, valamint mind szóban, mind írásban választékos németiségével hamarosan kivívta német, román és magyar nemzetiségű hallgatótársai elismerését. A társasági diákélet örömei mellett a kulturális szervezőmunkára is sikerült időt fordítania, és nem kis bátorsággal, a helyi egyetemi bürokrácia akadékoskodásával megküzdve létrehozott egy német nyelvű irodalmi kört. Rendezvényeivel és felolvasó estjeivel a csoport elsősorban a német ajkú, főleg erdélyi szász és bánáti sváb egyetemi ifjúságnak kívánt igényes kikapcsolódási alkalmat, helyi anyanyelvi otthon nyújtani, de természetesen nyitva állt minden más nemzetiségű hallgató előtt is, aki értette és kedvelte a német irodalmi nyelvet. Változatos és a gyakorta meghívott romániai német írókkal bővített programjának köszönhetően a kör az ötvenes évek közepére több száz fős tagsággal büszkélkedhetett. Joachim

Wittstock kortárs szász író Kolozsvárt játszódo, kiváló campusregényében Roderich Schott néven állít emléket az irodalmi szervező és az egyetemi vezetőségénél ügyesen manőverező Schlattnernek (WITTSTOCK 2007, 35. o.).

Hogy a csoport tevékenysége elé sem az intézményi pártapparátus, sem a hírhedt titkosrendőrség, a Securitate nem gördített nagyobb akadályt, az nem az említett szervezetek jóindulatának, hanem az átmenetileg kedvező országos kultúrpolitikai légkörnek volt köszönhető. Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálát követően a román bel- és kultúrpolitikában is enyhülési folyamat vette kezdetét, amely a nemzeti kisebbségek életét, mindennapjait is némiképp megkönnyítette. A nemzetiségi, főleg magyar és német könyvkiadóknak és sajtótermékeknek nyújtott nagyobb mozgástér és fokozott támogatás azt a reményt keltette, hogy a román állam hosszú távon is hajlandó lesz biztosítani a megmaradáshoz szükséges feltételeket. A *Neuer Weg* című hetilap alkalmi riportereként maga Schlattner is szerepet vállalt a megélenkül és némiképp liberalizált kulturális életben. A kommunista hatóságok ugyan változatlan keménységgel léptek fel mindennemű, akár burkolt rendszerkritikus megnyilvánulással szemben, de a történelmi tárgyú, akár Erdély dicső magyar és szász múltját feldolgozó szépirodalmi vagy publicisztikai munkákat eltűrték és helyel-közzel támogatták is. Hans Bergel, Schlattner írói mentora és későbbi ellenlábas így nyilatkozik az enyhülés éveiről:

Nézd csak, gondoltuk magunkban, itt mintha történnék valami a józan ész nevében. Német színházat alapítottak, Brassóban komoly amatőr színtársulat működött, melynek egy ideig én voltam az elnöke, mivel barátaim úgy vélték: te [...] tudsz leghatékonyabban tárgyalni a bukaresti hatóságokkal, ha nehézségek lépnének föl. Miután az illetékes párttitkár magyar volt – tehát szintén egy nemzeti kisebbség tagja –, megértést tanúsított tevékenységünk iránt. Az általános kelet-európai enyhülési folyamat tehát minket, romániai németeket is kedvezően érintett. (PAULING 2012, 71. o.)

Schlattner első írói próbálkozásai is e kultúrpolitikai enyhülési korszakra estek, és a prózai munkák mindjárt egy lelkesen dolgozó, sokoldalú tehetség ígéretét keltették. Mi sem természetesebb, mint hogy a szászságnak a háború és deportálások utáni lassú regenerálódása az ifjú szépírókat is foglalkoztatták. Az 1956 áprilisában befejezett, *Gediegenes Erz* című novella, melyet leginkább *Nemes érc*-ként lehetne fordítani, a szorgalom, a kitartás és mindenekelőtt az összetartás évszázadok óta bevált szász erényeire hivatkozva, derűlátón ítéli meg a túlélés esélyeit. A történet diákszereplői mind egyetértenek abban, hogy a nyolcszáz éve kiállt megpróbáltatások, többek között a rendszeres mongol, török és olykor magyar betörések olyan védekezési mechanizmust fejlesztettek ki a szász közösségben, amely a 20. században is javára válhat. Barcarozsnyó várát például huszonkilencszer rombolták le a délkeleti betörők és szász gazdái huszonkilencszer építették újjá (MNK, 68. o.). Hittel és élni akarással, a mennyiséggel szemben a minőségre tett hangsúllyal pedig a számbeli megfogyatkozást is ellensúlyozni lehet. Jóhiszeműségükben a fiatalok úgy remélik, hogy a híres Andreanumban, a II. Endre által kiadott, egykori kiváltságlevélben garantált önkormányzati és bíraskodási jogok a magát demokratikusnak nevező kommunista román államban is valamiféle precedensértékkel bírnak. Ennél jóval realisabb elképzelés, hogy a reformáció nyomán kialakult hagyományosan magas írásbeliséget és iparos képzettséget saját érdekében is megbecsüli a román állam. Az egykori szász autonómia és az úgynevezett demokratikus szocializmus között vont történelmietlen és enyhén erőltetett párhuzam elismeréseként a hivatalos kultúrpolitika irodalmi díjjal és tisztességes pénzjutalommal honorálta a novellát, kesőbb azonban szinte az összes példányát bezúzatta, így a munka csak 2012-ben, a szerző tulajdonában véletlenül megmaradt piszkozat alapján látott újra napvilágot (MNK, 23–91. o.).

A háború után elszenvedett meghurcoltatások hatására, valamint karitatív elkötelezettségéből Schlattner mindig is részvétellel figyelte az elhagyottak sorsát, és lehetőség szerint igyekezett gyakorlati segítséget is nyújtani

bajaikra. A diktatúra évtizedeiben nem volt módja arra, hogy a Románia-szerte tapasztalható nélkülözést irodalmi munkáiban feldolgozza. Annak azonban nem volt akadálya, hogy a környezetében látott testi és lelki szenvedéssel élőket figyelembe és együttérzésben részesítse. Ilyen ihletéssel készült 1957-ben, egy hosszú vonatúton egyetemi barátjának, a nemrégiben elhunyt Gernot Nußbachernek lediktált *Odem (Lélegzet)* című kisregény, mely naturalista effektusokkal állít emléket egy Gernot nevű, tüdőbetegségben szenvedő ipari tanuló szenvedéstörténetének (SCHLATTNER 2012). Gernot gyakorlati és biztos megélhetést ígérő szakmáját nem tudja összeegyeztetni művészi

Brassó, Tanács tér, háttérben a Fekete templom, 1961 (Forrás: Fortepan.hu)

érdeklődésével, és az özvegy édesanyja által a szakmai előmenetele tekintetében támasztott nyomás tovább nehezíti helyzetét. Udvarlási kísérletei a középosztálybeli szász lányok körében kudarccal végződnek, ami csak fokozza kisebbségi érzését, és egyben igazolja, hogy a kommunizmus – ígéretei ellenére – nem szüntette meg a társadalmi osztályok közötti különbséget. Társtalanságából és kilátástalanságából Gernot egy sisánccon talál kiutat, ahonnan részben a repülés mámorában, részben önpusztító és feltehetőleg kimondottan öngyilkos szándéktól vezérelve mintegy átsiklik a földi létezésből egy másik dimenzióba. Szomorú sorsának elbeszélések a pályakezdő Schlattner már-már orvostudományi igényű ismeretanyagáról és egyszersmind differenciált jellemábrázoló-empatikus képességről tesz tanúbizonyságot. Ígéretes és sokoldalú szépírói tehetségének további bizonyítékát adja az erdélyi

kisvárosokban játszódó életképek és epizódok ábrázolásakor (*Gefährte Rebhuhn – Rebhuhn kartárs*, MNK, 11–22. o.; *Jemand steht immer im Wege – Valaki mindig útban van*, MNK, 116–125. o.; *Eine Zigarette – Egy cigaretta*, MNK, 126–138. o.), melyekben impresszionista hatások, rövid és gyakran összefüggés nélküli dialógusok és konfliktushelyzetek érzékeltetik a modern elmagányosodást és elidegenedést.

Minden jel arra mutatott hát, hogy az irodalmi érzékeléssel is megáldott mérnökhallgató sikeresen betör a romániai német irodalmi életbe, és idővel akár szabadúszó írói pályát is befuthat. E reményeket azonban a történelmi körülmények hamarosan megghiúsították. Az 1956-os magyarországi forradalom és különösképpen az iránta Erdély-szerte megnyilvánuló érdeklődés és alig leplezett rokonszenv (HITCHINS 2014, 236. o.) láttán a bukaresti vezetés úgy döntött, hogy véget vet toleráns kultúr- és kisebbségi politikájának. A kisebbségi identitású alkotói és közéleti tevékenységet immáron nem az etnikai sokszínűség bátorítandó megnyilvánulásának, hanem az egységes román államot fenyegető szeparatista bomlasztásnak minősítette. Összehangolt, többek közt brassói, szászsebesi és nagydisznódi színhelyű (PAULING 2012, 40. o.) e sztálinista visszarendeződés titkos és kirakatpereivel, drákói ítéleteivel elsősorban a német és magyar értelmiség megfélemlítését szolgálta (BENKŐ 2016, NASTASĂ 2008, 167. o.), de áldozatai között román nemzetiségű művészek és tudósok is voltak. A jogsértések sorozatában egyháztörténelmi szempontból különös jelentőséggel bír a híres brassói Fekete templom lelkésze és gyülekezete ellen 1957–1958 között folytatott koncepciós per, melyhez az ürügyet a Konrad Möckel, brassói városi vezető lelkész irányította ifjúsági csoport tevékenysége szolgáltatta. Möckel „vétke” mindössze abban állt, hogy tanítványainak a rendszeres

csütörtök esti sekrestyei beszélgetések során nem csupán a hithű és gyakorló evangélikus élethez, hanem attól elválaszthatatlanul a szász etnikai és kulturális identitás megőrzéséhez is útmutatást adott (GROSS 2016, 64–66. o.). Az összetartó brassói és más szász kulturális központokkal, elsősorban Nagyszebennel is együttműködő közösség összejöveteléről természetesen a Securitate is idejekorán tudomást szerzett, és a résztvevőket nacionalista összeesküvés és Nyugat-Németország számára folytatott kémkedés mondvacsínált vádjával letartóztatta. Noha a hosszú évekre kiszabott, Möckel esetében pedig életfogytiglanra szóló börtönbüntetést az 1964-ben elrendelt amnesztia feloldotta, a meghurcolás és az elszenvedett kínzások lelki és testi következményeit az áldozatok egy életen át, tehát a németországi kivándorlást követő időkben sem tudták kiheverni.

A helyi szász közösséggel s azon belül a Fekete templom gyülekezetével Eginald Schlattner is kapcsolatban állt (GROSS 2016, 64. o.), őt azonban a hatóságok ez ügyben megkímélték, mert más szerepre szemelték ki. A román politikai vezetés a nemzetiségi egyházak mellett mindig is különös figyelemmel kísérte a kisebbségek szépirodalmi életét, így nem meglepő, hogy az említett kultúrpolitikai visszarendezés során a magyar és szász alkotókat is célpontjába vonta. Hosszas mérlegelés után őt olyan német alkotót szemeltek ki, akik munkásságuk és tekintélyük révén elegendő támadási felületet szolgáltatnak egy koncepció per számára. A vádlottak, a lírikus Wolf von Aichelburg (1912–1994), Hans Bergel (1925-) publicista, elbeszélő és költő, Andreas Birkner (1911–1998) prózaíró, Georg Scherg (1917–2002) elbeszélő és kritikus, valamint Harald Siegmund (1930–2012) brassói evangélikus lelkész csak futólag ismerték egymást, sosem alkotottak írói közösséget, politikai összeesküvést szőni pedig a legkevésbé sem állt se szándékukban, se módjukban. Munkásságukban következetesen vállalták szász identitásukat, és mindannyian elkötelezték magukat a romániai német nyelv és kultúra megmaradása mellett, amiből megfelelő rosszindulattal és némi találékonyssággal pángermán konspirációs ügyet vagy akár még nyugatnémet megbízású kémesetet is lehetett fabrikálni. Fő vádpontként azt vetették valamennyi érintett író szemére, hogy a szocialista realizmus alkotói elveit szem elől tévesztve az öncélú és önmagába forduló polgári szépírásnak hódoltak. Abszurd csúrés-csavarással például azt is „kiderítették”, hogy Andreas Birkner *Sau mit den sieben Ferkeln (Az anyakoca és a hét malac)* című, ártalmatlan meséje a KGST-ből hivatott gúnyt űzni, Hans Bergel 1956-ban megjelent *Fürst und Lautenschläger (Fejedelem és lantjátékos)* című, megjelenése után még irodalmi díjjal is jutalmazott elbeszélése pedig az államhatalom szuverenitását kívánja kétségbe vonni. Bergel történelmi elbeszélésének középpontjában egy lantos áll, aki művészetével nem hajlandó dicsőíteni a hírhedt és a szászokkal szemben különösen kegyetlen Báthory Gábor (1589–1613) erdélyi fejedelmet. Karakán kiállításának a zenész egy nem túl frappáns, de öntudatos kijelentéssel – „nem vagyok céda, és a művészetem végképp nem az” (WINDISCH-MIDDENDORF 2010, 45. o.) – kölcsönöz nyomatékot, melyet a vád képviselői történelmi környezetbe rejtett államellenes provokációnak minősítettek.

Természetesen mind az ügyesség, mind az államvédelmi hatóságok tisztában voltak a vádak irodalomkritikai képtelenségével. Ezért a per csaknem két éven át tartó előkészítése során úgy döntöttek, hogy mondvacsínált vádpontjaikat szakértő tanúk bevonásával igyekeznek hitelesíteni. A tárgyalásra beidézték sorában részben megfélemlített német nemzetiségű alkotók: Astrid Connerth-Wiesenmayer és Gisela Székely, részben pedig a rendszerhez amúgy is hűséges, megbízható személyek: Stefan Binder és Eduard Eisenberger szerepeltek. Fenyegetés hatására, illetve önkéntes buzgalommal szolgáltatott és túlnyomórészt terhelő szakvéleményüket végül egy koronatanú vallomása volt hivatva kiegészíteni és nyomatékosítani. E hálátlan szerep a sokoldalúan olvasott, írói szárnypróbálgatását végző, a szász irodalmi körökben jártas és a vádlottakkal személyes ismeretségben is lévő, ugyanakkor manipulálható, ifjú Eginald Schlattnernek jutott. Ezért hidrológiai tanulmányainak utolsó évében, 1957 decemberében a Securitate vizsgálati fogságba helyezte és brassói parancsokságára hurcolta őt. Ezzel Schlattner életében egy csaknem kétéves megpróbáltatás vette kezdetét. Fogvatartói a kihallgatások sorozatában nem csupán az őt vádlott, hanem az egész

erdélyi németység ellen kívántak belőle minél inkább terhelő, szinte megsemmisítő vallomást kicsikarni. A rendszeres pofonoknál és kulcsosomóval történő ütlegetéseknél is nagyobb szenvedést okoztak a végtelenül hosszú órák hol a szűk és sötét magánzárkában, hol az időnként túlszűfolt közös cellában udvari séta, olvasnivaló és alapvető higiénia nélkül. Mindezek ellenére a fogoly csaknem másfél évig hősiiesen ellenállt agresszív és egyre ingerültebb kihallgatóinak, mígnem 1959 májusában részletes vallomásra jelentkezett. Amint a Securitate archívumában őrzött és időközben faksimile változatban is közzétett, részletes irodalomkritikai szakvéleményéből kitűnik (PAULING 2012, 120. o.), Schlattner a döntő pontokban megerősítette a burzsoá elhajlás és rendszerellenes izgatás vádjait. Írásbeli vallomását a tárgyalóteremben készségesen és Harald Siegmund emlékezete szerint egy gramofonlemez gépies monotonitásával (*Podiumsdiskussion* 1993, 109. o.) ismételte meg és egészítette ki. Ügybuzgóságát szemléletesen illusztrálja a következő részlet:

Birkner ellenforradalmi eszméket kísérelt meg becsempészni. Aichelburg levelet írt nekem, melyben eltanácsolt az írói pályától, mert azzal a lelkiismeretemet kellene eladnom. 1957-ben levelet kaptam Hans Bergeltől, akivel már 1956-ban találkoztam. A levélben elárulta, hogy *Fejedelem és lantjátékos* címmel kétértelmű elbeszélést írt. (PAULING 2012, 21. o.)

A vádlottak korábbi találkozásai során Schlattnert bizalmukra és ösztönzésükre méltó, a szász közösség iránt elkötelezett ifjú írónak ismerték meg, így érthető, hogy – számukra teljesen váratlan – bírósági fellépése mérhetetlen csalódással és keserűséggel töltötte el őket. Hosszas vizsgálati fogságának körülményeit nem ismerhették, hiszen azzal egyidejűleg már maguk is őrizetben voltak.

A tanúk fellépését követően a bíróság példátlanul kemény, az öt vádlottra összesen kilencvenöt évnyi, munkatáborban letöltendő büntetést hozott. Arra azonban nincs bizonyíték, hogy a tanúvallomások tovább súlyosbították volna a vádlottak helyzetét, hiszen az ítéletet a diktatúrák koncepciók pereiben többnyire már a tárgyalás előtt meghozták. Schlattnert magát feljelentés elmulasztása miatt másfél év börtönre ítélték, de a vizsgálati fogság beszámításával a pert követően szabadon engedték. A részletes periratok szintén nem tartalmaznak bizonyítékot, de még csak utalást se arra vonatkozóan, hogy a szabadságát Schlattner a terhelő vallomás fejében nyerte volna vissza. E lehetőség azért se valószínű, mert a Securitatét vagy a bíróságot semmi sem kötelezte volna egy ilyen alku betartására. A román kormány 1964-ig végül mind az öt vádlottat amnesztiában részesítette, és néhány év elteltével nyugat-németországi kivándorlásukat is engedélyezte.

Schlattner tárgyalótermi fellépését összességében legfeljebb egy másfél évig gyötört és amúgy is labilis idegzetű – Harald Siegmund benyomásai szerint az idegösszeomlás szélére került (*Podiumsdiskussion* 1993, 109. o.) – fiatalember túlbuzgó együttműködésének, de semmiképp sem szándékos árulásának tekinthetjük (BALOGH 2007, 47. o.; SCHUSTER 2001; WINDISCH-MIDDENDORF 2010, 54. o.). Terhelő vallomását mindazonáltal az öt vádlott sosem tudta neki megbocsátani. Noha Hans Bergel, az egyetlen még élő, jelenleg kilencvennégy éves érintett az évtizedek során a bírósággal utólagos és teljes egyetértésben többször is megerősítette, hogy perdöntő, *Fürst und Lautenschläger* című elbeszéléssel igenis a művészi szabadság mellett kívánt hitet tenni az elnyomó hatalommal szemben (PAULING 2012, 169. o.), még hatvan év elteltével sem hajlandó szót váltani az egykori koronatanúval.

A fogság, majd a hálátlan tanúskodás természetesen Schlattneren is mély sebeket ejtett. A magánzárkás időszakokban versek csendes felmondásával és matematikai feladatok fejből történő megoldásával őrizte meg egészségét, az idő múlását pedig a Fekete templom behallatszó harangszaván mérte. Vívódásai során újra és újra arra a megálapításra jutott, hogy nem bírja tovább a kihallgatói által gyakorolt nyomást. Ugyanakkor azzal is tisztában volt,

hogya a koncepciók perék kényszerített tanúi sem mentesek az erkölcsi felelősség alól. Szemrehányást nem csupán az öt író terhelő vallomásáért, hanem társadalmi osztálya cserben hagyásáért is tett magának: „Tanúvallomásom során mindazzal szakítottam, ami közel állt hozzám s ami én is személy szerint voltam. Saját származásommal, egész világgal szakítottam.” (SCHLATTNER 2015). És – paradox módon – minél inkább úgy érezte, hogy *nolens volens* hátat fordított a német középosztálynak, annál inkább a hatása alá került a német és azon belül a lutheránus szellemiséget hagyományosan, már-már közhelyszerűen meghatározó büntudatnak.

Szabadulása után Schlattner évekig csak segéd munkásként, majd vasúti építési vezetőként dolgozhatott, vízmérnöki diplomáját csak 1969-ben vehette át. A mindennapi munka és családalapítás mellett olykor-olykor továbbra is sikerült időt szakítania az írói tevékenységre. Evangélikus szempontból korántsem érdektelen a *Das Apfelbett* (*Almaágy*) című, 1965-ben írt és szintén csak 2012-ben megjelent elbeszélés, mely Daniel Degen nemrég beiktatott lelkész magánéletbeli konfliktusaiba enged bepillantást. Az ifjú házaspár lelkész nem tudja elviselni, hogy feleségével folytatott játékos, ártalmatlan futóversenye látványos hasraeséssel végződik, és gyermekes mérgét egy garasoskodó pénzügyi vitában vezeti le a napi piaci bevásárláskor. A konfrontáció végül tragikomikus s egyben burleszkyszerű jelenetbe torkollik, amikor is az asszony egocentrikus és mimózálelkű ifjú entellektüel párját az egyházközség épp jelen levő vezetői szemé láttára tojássárgájával és paradicsommal dobálja meg, majd nekilát, hogy visszaköltözzön a szülői házba. Kezdetben a lelkésznek az a legfőbb gondja, hogy a presbitérium előtt csorbát szenvedett férfiúi és lelkészi tekintélyét valamiképp helyreállítsa. Ezután lát csak neki annak, hogy az incidenst a soron következő igehirdetésében, úgy mond egy „megtorló prédikációban” (MNK, 110. o.) feldolgozza. Megbántottságában az állítólagos női feleltelenségről és engedtelenségről szóló hiedelembe menekül, és ehhez Mózes első könyvében és azon belül is természetesen a bűnbeesésben keres támpontot, de hamar belátja, hogy a klasszikus bibliai történet nem alkalmas a frusztráció orvoslására. Kiutat és ihletet végül egy az íróasztalon „véletlenül otfelejtett” papírlapon talál, melyen felesége kézírásával Lukács evangéliuma 7. fejezetének 23. verse áll: „*És boldog, aki énbennem meg nem botránkozik.*” Mint ismeretes, a szóban forgó fejezet nem a megbékélésről vagy kiengesztelésről, hanem Jézus csodáteleteiben való megnyilvánulásáról szól, mindazonáltal a fiatal lelképásztort arra emlékezteti, hogy múltó bosszúságai mennyire eltörpülnek a Lukácsnál említett súlyos betegségekhez és halálesetekhez képest. Mint kiderül, Degen lelkész felesége végig a tekintélyes méretű paplakban maradt, és a pincében elrejtőzve követte figyelemmel férje vívódásait, mígnem kimerültségében mély álomba szenderült. A futó viharból az útkereső lelkész megtanulhatja, hogyan kell különbséget tenni fontos és jelentéktelen dolgok közt és másokkal, valamint önmagával is türelmet tanúsítani. Sajnálatos, hogy a presbitériumon kívül magáról a gyülekezetéről egy szó sem esik a mintegy harminc oldalnyi történetben, és a történelmi templomba se kapunk betekintést. Mindemellett a történet sem antiklerikális

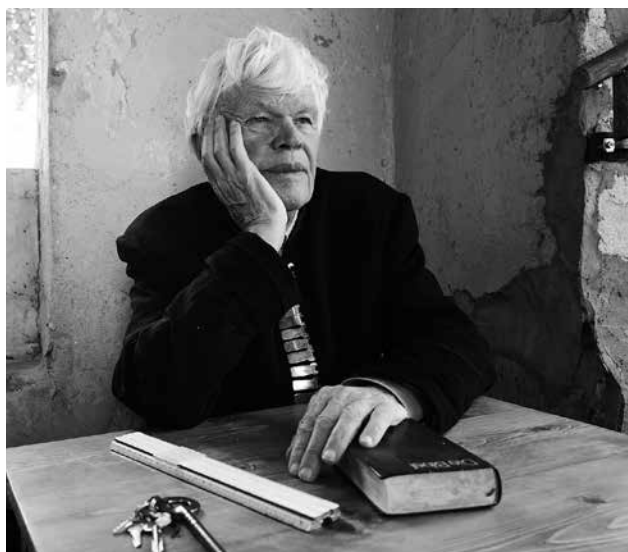

A veresmarti evangélikus templom bejárata, 1225 (Fotó: Kristian Schuller)

kitételeket, sem olcsó gúnyolódást nem tartalmaz, jóllehet egy ilyen irányú darabbal Schlattner jó eséllyel ajánlhatta volna (vissza) magát a kommunista kultúrpolitika kegyeibe. Degen a tervezett „büntető igehirdetés” tervezetét nagy megkönnyebbüléssel széttepi, s helyette szinte az utolsó pillanatban nekilát egy új prédikáció megírásának. Ennek középpontjában immáron a szereteten túl a kegyelem lutheri tanítása áll, tanúsítva, hogy a *sola*elvek Schlattnert ifjúkori hitbéli válságát követően világi pályáján is rendszeresen foglalkoztatták:

A prédikáció utolsó soraiban [...] a kegyelemről volt szó, Isten nem remélt beavatkozásáról a mindennapi élet ügyeibe. E beavatkozás nem mindig váratlan és felülről rendelt fordulatként, hanem gyakran egyszerű formába rejtve jelenik meg – de mégis meglepően hatékony rendező erővel bír. Nincs a lelki zavaroknak és rendellenességeknek, a rosszul működő kapcsolatoknak és általában a vétekezésnek olyan foka, mely ne részesülhetne a kegyelemben. E kegyelem mindenre megoldást nyújt, amennyiben – és itt egy pillanatra megakadt – a szeretetre még képesek vagyunk. (MNK, 106–107. o.)

A kora hetvenes években Schlattner diplomás mérnökként feleségével, Susanna Dorothea Ohnweillerrel és Sabine lányukkal a Ceaușescu-rendszer szűk keretein belül végre valamiféle társadalmi-anyagi elismerésben, békében élhetett. E keserves munkával és megpróbáltatások után elért egzisztenciális stabilitás idején érkezett az újabb és minden addiginál elkötelezőbb erejű hívás a lelkészi szolgálatra. A hívás ezúttal személyes elhivatottsággal és immáron szilárd hittel, a dicső erdélyi lutheránus hagyományok iránti elkötelezettséggel párosult, így Schlattner 1973-ban beiratkozott az időközben Nagyszebenbe költöztetett Evangélikus Teológiai Intézetbe, hogy negyvenéves fejjel fele annyi idős társaival együtt nekilásson tanulmányainak. A szorgalommal és kiváló eredménnyel elvégzett stúdium után püspöke, Albert Klein 1978-ban a Nagyszebentől északkeletre elhelyezkedő Veresmart (Rothberg) községbe helyezte lelkészi szolgálatba, ahonnan még két további szórványgyülekezetet (Neudorf/Szászújfalú és Burgberg/Vurpód) is el kellett látnia. Munkáját nagy odaadással végezte, és sikerült a helyi szász evangélikus közösséget egységbe kovácsolnia. Az 1989-es véres romániai forradalom azonban újabb fordulatot jelentett hivatásában. Mint ismeretes, a határok megnyitását követően a megmaradt és még mindig mintegy százezer főt számláló erdélyi szász közösség nyolcvan százaléka úgy döntött, hogy a több mint nyolcszáz éve tartó kelet-európai történelmi viharok elől egy kiszámíthatóbb és stabilabb környezetbe költözik, és kivándorolt az egyesülőben levő Németországba. Ennek következtében a még

Fotó: Michael Neuhaus

a hatvanadik életévét be sem töltött Schlattner szinte egy csapásra elvesztette helyi gyülekezetét.

E szomorú fejlemények azonban korántsem szegték az ereje teljében levő lelkipásztor munkakedvét, kivándorlásra pedig semmiképp sem tudták készíteni. Az idős lelkész ma sem tekinti magát nyugdíjasnak, és a megváltozott körülmények között is elkötelezetten ellátja egyházi szolgálatát. A román stílusú és impozáns méretű, jó állapotban megőrzött, 13. századi erődtemplomot az érdeklődő és arra méltó látogatók előtt szinte bármikor szívesen kinyitja. Abból az alapelvből kiindulva, hogy az istentisztelet elsősorban nem az embereket szolgálja, vasárnaponként rend-

szeresen rövid áhítatot tart a templomban, ha úgy alakul, egyetlen résztvevő nélkül (SZUCHER 2019). A tekintélyes méretű, eredetileg nagycsaládok számára épült lelkészlak a hozzá tartozó tágas baromfiudvarral az évek során a nyári idényben valóságos kulturális zárandokhelyé fejlődött, melyet a Németországból hazalátogató barátok mellett rendszeresen felkeresnek az erdélyi kultúra és irodalom iránt érdeklődő, különböző nemzetiségű utazók. Vezető ausztriai és németországi hírközlő orgánumok, mint a Deutschlandfunk (CLAUSEWITZ 2019) és a *Der Spiegel* (DOERRY–HAGE 2007; MAYR 1999) képviselői rendszeresen felkeresik a veresmarti otthon, hogy riportot készítsenek sokat megérett lakójával, a kihalófélben levő kelet-európai németiség mintegy utolsó mohikánjával. Az ilyen alkalmakkor a hangsúlyt többnyire nem Schlattner fáradhatatlan közhasznú tevékenységére vagy írói munkásságára, hanem újra meg újra a hat évtizede lefolytatott brassói íróperre és a hosszú vizsgálati fogság alatt kikényszerített tanúvallomásra fektetik. A modern német újságírók kérdéseikkel gyakorta mutatnak fájó közönyt vagy tájékozatlanságot Kelet-Európa történelmével kapcsolatban, és többnyire annyi fáradságot sem vesznek, hogy legalább egymás témába vágó riportjait elolvassák, mielőtt Schlattnertől interjút kérnének. A riportalany ilyenkor türelemmel magyarázza a sztálini korszak politikai körülményeit, és a tanúvallomásával kapcsolatos válaszaiban, finom megfogalmazásaiban többnyire megtalálja a közös nevezőt az önvád és a mentegetődzés között. Schlattnert a rendszeres vendégjárás, az „irodalmi turizmus” erősen igénybe veszi, ugyanakkor azonban büszkeséggel is eltölti. Elismerései között szerepel az Osztrák Becsületrend, valamint a Románia Tiszteletbeli Diplomátája cím is. Napi életében és a vendégek fogadásában – feleségének elvesztése után – nagy segítségére van Sabine lánya és Carmen nevű házvezetőnője, aki eredetileg katasztrófális családi körülményei elől keresett menedéket az idős lelkész otthonában.

Teológusi, majd lelkési pályája során Schlattner saját bevallása szerint a legtöbb inspirációt Paul Tillich (1886–1965) német-amerikai teológustól kapta (KLEIN 2012, 18. o.). Tillichet az egyháztörténet a 20. század egyik legbefolyásosabb gondolkodójaként tartja számon. Hosszú pályája során többek között a keresztyénség és a modernitás, közelebbről a kinyilatkoztatás és az objektív valóság, a keresztyén hit örök igazsága és az adott történelmi szituáció kapcsolatát igyekezett feltárni. Századának totalitáriánus, ha úgy tetszik, „ordas” eszméire a keresztyén alapú szocializmusban kereste a választ, emellett pedig a gyakorlati filantrópia iránt is nyitott volt. Tillich és jelesen a *Die Geschichte und das Reich Gottes (A történelem és Isten birodalma)* című munkája nyomán Schlattner is azt vallja, „hogy az ember élete az idő minden pillanatában hozzájárulhat Isten országához és az örök élethez”, és hogy földi pályánkon „igyekezzünk a történéseknek és főleg saját cselekedeteinknek transzcendens jelleget kölcsönözni” (SCHLATTNER 2014, 608. o.). Schlattner mint mérnökember e gondolatot gyülekezete kivándorlása után a helyi szegények, főleg a falu és környéke roma közösségének javára alkalmazza, tevékeny részt vállalva a saját községét és ezen belül főleg a roma lakosságot sújtó szegénység enyhítésében. Technikai szakértelme és kapcsolatai segítségével és olykor írói jogdíjai nagyvonalú megosztásával rendszeresen hozzájárul a leromlott állapotú családi otthonok megújításához. Az ilyen munkatervekben különös gondja van arra, hogy a kedvezményezettek némi szakértelemre tegyenek szert, és megtanuljanak a továbbiakban önmagukon segíteni. Hasonlóképpen alkalmanként nagyvonalú segítséget nyújt egy-egy rátermett és szorgalmas cigány fiatal taníttatásához valamelyik nagyszabású szakiskolában. Önzetlen tevékenységében következetesen azt az

Schlattner megáld hét testvérét (Fotó: Hans Schwerendt)

elvet alkalmazza és hangoztatja rendszeresen, hogy „ne forduljunk el a szenvedés színhelyétől, hanem azon igyekezzünk, hogy a színhelyet szabadítsuk meg a szenvedéstől” (SCHLATTNER 2016). Mindennapi karitatív munkájában az idős lelkész Tillich mellett Máté evangéliumának az utolsó ítéletről szóló jövendölésére is gyakorta hivatkozik:

A teológiai alap e tevékenységben számomra igen egyszerű: amit legkisebb atyámfiaival megcselekedtetek, énvelem cselekedtetek meg, mondja Krisztus nagyszerű apokaliptikus szövegében, Máté 25. A cigányok hosszú ideig legkisebb atyámfiaiak voltak. (MIROSCHNIKOFF 2005, 46. o.)

Felismerve „dialóguskészségét a különböző szociális háttérű és képzettségű emberekkel, valamint a csaknem megszállottságra hajló vonzódását a gyengékhez, szegényekhez és jogfosztottakhoz” (KLEIN 2012, 20. o.), egyházi előljárói 1991-ben felkérték az erdélyi börtönökben fogva tartott, német ajkú, illetve német nyelvterületről származó elítéltek lelkipályozására. E döntésében az egykori, saját kétéves vizsgálati fogságával és az akkor elszünetelt bántalmazásokkal kapcsolatos traumatikus emlékei is közrejátszottak. A megbízatás havi rendszerességgel történő, megerőltető autó- és vonatutazásokkal jár a nagyenyedi börtöntől a barcasági, feketehalmi fegyintézetig néhány egyéb, Erdély-szerte működő, kisebb büntetés-végrehajtási intézet érintésével. (A brassói Securitate egykori épülete jelenleg városi rendőrségként működik, ahol egykori celláját a kapitány meghívására úti szállásként bármikor igénybe veheti, de a börtönlelkész mindaddig nem élt e kiváltsággal...) Miután az idősebb és eltűnően levő romániai német kisebbségből ma már nemigen kerülnek ki köztörvényes elítéltek, börtönmissziós szolgálatát Schlattner időközben kiterjesztette az összes többi népcsoportból és felekezetből származó elítéltekre, lelki vigaszt és épülést nyújtva számos súlyos bűncselekményért hosszú börtönbüntetéssel sújtott, de az újrakezdésben is reménykedő vétkesnek-bűnbánónak. A szabadságvesztés okait maga természetesen nem firtatja, de türelemmel és részvétellel meghallgatja az egyes rabok történeteit. Figyelmét összességében a fogvatartottak jövőjének, főleg a kiszabadulást követő időknek szenteli, hisz ezek a nehéz idők gyakorta visszaesésben, különösen a szász családoknál tapasztalható kiközösítésben és esetenként öngyilkosságban végződnek. Mindezek elkerüléséhez az istenhit nyújt felbecsülhetetlen segítséget. A felvilágosodástól és többek között a Paul Tillich által újrafogalmazott tételből kiindulva, miszerint minden ember magában hordozza a jóra és az istenhitre való készséget, Schlattner „védenceitől” elvárja, hogy önmagukban és bajtársaikban is a jót keressék, és az végképp távol áll tőle, hogy a rács mögött elzártakat gonoszaként, a szabadlábon élőket pedig automatikusan jókként kategorizálja. A tapasztalt börtönlelkész mindent megtesz, hogy az elítéltek rehabilitációját útmutatásaival megkönnyítse:

Bízhattok bennem: minden egymás közt: köztetek, köztem és Isten közt marad. [...] A jövő nem csupán büntetések hátralevő része és nem is a szabadulás utáni nehéz időszak. A jövő mindnyájunk s az egész világ számára az, amit Isten ígér Jézus visszatéréséről [...] És ez számotokra meglepetésekkel teli jövő lehet – ha Istent komolyan veszitek. Ő nem a mi kívánságainkat teljesíti, hanem saját ígéreteit. (SCHLATTNER 2013)

Gombocz István régi dunántúli evangélikus családból származik. 1970-ben konfirmált a Deák téren. Az ELTE Német Nyelvészeti Tanszékén folytatott tanulmányait követően az Illinois Állami Egyetemen szerezte meg a PhD-fokozatot. 1989 óta két évvel ezelőtti nyugdíjazásáig a Dél-Dakotai Állami Egyetem oktatója volt. Publikációiban a 18. századi német irodalom- és kultúrtörténettel (többek között a hírhad herderi jóslattal), az osztrák és magyar irodalommal, neveléstörténettel, nyelvi pedagógiával, a német–amerikai kapcsolatokkal és újabban a német kisebbségek irodalmával foglalkozik – német, angol és immáron ismét magyar nyelven.

Felkészülés az utolsó reformációra

Molnár
Illés

„Elért egy helyre, és ott töltötte az éjszakát, mert a nap lement. Fogott egyet az ott levő kövek közül, a feje alá tette, és lefeküdt azon a helyen. És álmot látott: Egy lépcső állt a földön, amelynek teteje az égig ért, és Isten angyalai jártak azon fel és le.” (1Móz 28,11–12)

I.

Jákób a kőre hajtva fejét olyan álmot lát, mely átformálja az egész életét. *„Bizonyára az Úr van ezen a helyen, és én nem tudtam! Félelem fogta el, és így szólt: Milyen félelmetes ez a hely! Nem más ez, mint Isten háza és a menny kapuja. [...] Ez a kő pedig, amelyet szent oszlopként állítottam föl, Isten háza lesz, és bármit adsz nekem, a tizedét neked adom.”*

A kőből szent oszlop lesz, abból pedig Isten háza épül. De nem csak ez formálta át Jákóbot: bevétele tíz százalékát Istennek adja innentől kezdve, ez mutatja tehát, hogy a találkozás maradandó átalakulást hozott. Később ugyenezen a helyen – amelyet Bételnek nevezett el – kapta új nevét Istentől: Jákóbból Izrael lesz, Isten pedig Bétel Isteneként mutatkozik be neki (1Móz 31,13).

A kő mindebben egyáltalán nem esetleges kép. Az alkalmi fejtámaszként szolgáló kőből szent oszlop lesz, amelyre Isten háza épül. Persze magában a kőben nem volt semmi különös, nem valami varázskőről, bűvös tárgyról beszélünk; de életre szóló élmény tanúja lett, és ettől szentté válik: Jákób ezt az olajjal való leöntéssel fejezi ki. Az olaj a szellemi, a spirituális jelképe. Amit megkennek, az több lesz önmagánál. Jellé válik.

Ilyen elkülönített, a nyelv olajával leöntött kövek azok a (49 × 49 × 8 centiméteres) finombeton lapok is, amelyeket a reformáció ötszázadik évét ünneplő rendezvénysorozat részeként helyeztek el a Kálvin téri utcakövek között. Ahogyan Jákób párnája, úgy ez a kilencvenöt darab betonlap is meghatározó találkozások emlékére örökíti meg. Egy-egy reformátortól és egy-egy magyar gondolkodótól, írótól, lelkésztől, művésztől származó idézet található az aszfalton. Például így: „És amint a csillagok nem alkotják [...] az égboltot [...], azonképpen a cselekedetek sem érdemlik a mennyet, hanem csak díszítik a hitet.” (Luther Márton) és: „Ezt tették a reformátorok az egész egyházzal: újra rábízták egészen az Úr Istenre!” (Joó Sándor). Ilyen szövegek közöttiségben, a két mondat közötti dinamikában válik az ünnepi gesztusnál jóval többé ez a projekt – mivel a reformációnál többet ünnepel: a Logoszt. Ahogyan azt a reformáció is tette.

tekintve, miként az építész a tervrajzára nézve építi meg a palotát” – írja Szécsi József *A Tóra előtti lét* című írásában. A Talmudban a Tórát tehát kimondottan hasonló szerepben látjuk, mint a testté lett Igét, akire nézve a világ teremtetett. A Tóra, azaz a verbális kinyilatkoztatás is kvázi egylényegű Istennel. Vagyis Isten igéjének megnyilvánulása egyben tartalmazza Isten karakterét.

III.

„A bölcsesség Istentől született minden idők előtt” – idézi Kálvint az egyik kő. Isten ilyen szintű verbalizálása kétirányú hatással bír: egyfelől megismerhetővé, megfogalmazhatóvá teszi Isten karakterét, másfelől immanenssé

II.

A Talmud szerint a Tóra jóval azelőtt keletkezett, hogy azt az Úr odaadta volna Mózesnek a Sinai-hegyen, már a világ teremtése előtt létezett: „A Tóra Isten kebelén nyugodott, és részt vett a szolgáló angyalok éneklésében. Simeonben Lákis azt tanította, hogy a Tóra megelőzte a világ teremtését 2000 évvel. Az eredeti Tóra – mint minden más égi létező – tűzből állt, a lángok fekete betűjével íródott a tűz fehér hátterére. Rabbi Ákivá szerint a Tóra értékes eszköz, amellyel a világ megteremtett. Ráv Hosájá határozottan azonosítja a Tórát a Példabeszédek könyvében szereplő praexistens Bölcsességgel, és azt mondta, hogy Isten úgy teremtette meg a világot a Tórára

tette a hittapasztalatot. Azzal, hogy a szó maga is isteni „részecskévé” vált, a nyelvnek nem e világi súlya lett: *ne esküdj, ne imádkozz hosszan, bőséges szavakkal, gazdálkodj velük. Ég és föld elmúlik, de a szavaim megmaradnak.* A szó itt egyszerre fogalmi és érzéki, törvény és költészet, történetmesélés és mélyből jövő kiáltás. Kérdezzük csak meg erről a tekercset megevő Ezékiel prófétát vagy a tízparancsolat tábláit dűhében összetörő Mózeset. Bizonyára egyikük sem hidegfejű fogalmiságról fog mesélni...

„Hiszed, hogy volna olyan-amilyen / magyarság, ha nincs – Kálvin? / Nem hiszem” – áll ugyanezen a kővön. Illyés Gyula nem kevesebbet állít tehát ezzel, mint hogy a magyarság mélyébe

is beivódott ez a fajta lelkület. Ismerjük a magyar nyelv szigetszerűségét az indoeurópai tengerben, amely a magyar identitást erősen nyelvi megalapozottságúvá tette. Nyelvében él a nemzet – mondjuk sokszor, és valójában ennek magyarul van igazán értelme.

IV.

Ha azonban ezt komolyan vesszük, akkor bajban vagyunk. A magyar gyerekek negyede ugyanis funkcionális analfabétaként fejezi be az iskolát – írja egy 2016-os hír. A 21. század egyre inkább a képek világa, mint a nyelv. Ugyanakkor – juthat eszünkbe Derrida gondolata – minden jelhagyás úgymond írás is. Minden tettemmel, amellyel felruházok valamit, azt jelentéssel, „olajjal” öntöm le. És van-e olyan tapasztalatom, mely nem írásalapú, van-e olyan direkt hozzáférésem bármilyen tapasztalathoz, amely nem valami más jeleként nyer értelmet bennem? Ezért különösen kedves a szívemnek az a koncepció, hogy két – egymással „beszélgető” – szöveg kerül egymás mellé ezeken az úton-útfélen felbukkanó köveken, már nemcsak a Kálvin tér környékén, hanem országszerte: a köveket ugyanis „örökbe fogadhatták” a különböző protestáns gyülekezetek és közintézmények, így teljesen meglepetésszerűen is találkozhatunk velük. Kedves emlékem köt például a kéktúra során felfedezett egyik kőhöz, amelyet a nógrádi evangélikus templom előtt helyeztek el. Ez áll rajta: „Nagyobb a bűne annak, aki nem bocsát meg, mint annak, aki a bűnt elkövette.” (Luther), mellette pedig: „Halk léptekkel, a protestáns ember érthető kíváncsiságával lépek be az apátság szívébe.” (Szabó Lőrinc). Az emlék azóta is dolgozik bennem, bár szó szerint nem tudnám fejből idézni a két mondatot, de a rátalálás örömét elő tudom hívni. Ahogy útközben egyszer csak két egymás mellé helyezett mondat között tágassá lesz a tér, függőlegessé az út.

*

Jézus ennél is jóval többet ígér, amikor Jákób kövére hivatkozik (Jn 1,51): „*meglátjátok a megnyílt eget és az Isten angyalait, amint felszállnak, és leszállnak az Emberfiára.*” A végső látás nem álom- és nem is olvasástapasztalat lesz, hanem a sarokkő, a testté lett Logosz eljövetele, a végső, az egyetlen valódi reformáció. A többi „csak” felkészülés.

(A fotókat Polgárdi Ákos készítette.)

Molnár Illés (1981) költő, kritikus, szerkesztő. A Károli Gáspár Református Egyetemen diplomázott magyar-kommunikáció szakon. 2004 óta publikál többek között a *Bárka*, a *Műút*, a *Kalligram*, a *Tiszatáj*, a *Prae* és a *Vigilia* lapokban. Első kötete 2013 januárjában jelent meg *Hűllők és izzók* címmel a FISZ kiadásában. Ugyanebben az évben elnyerte a Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíjat. A *Hold gyermeke* című librettoját Tóth Árpád karnagy-zeneszerző megformálásában 2018-ban mutatták be.

W. B. Yeats

Salamon és a boszorkány

És az arab hölgy kifakadt:
„Amint feküdtem a múlt éjjel,
A puszta fűvön, szilaj hold alatt,
Salamont ölelve szenvedéllyel,
Kiáltottam egyet, oldalát
Szorítva.”
És reá felelt,
Ki érti angyal és madár dalát:
„A kakaska almafa ág felett
Kukorékolt kivirult ligetben,
A Bűn előtt háromszáz évvel;
Azóta sem szólt ilyen hévvel,
Az ő hangja volt az a tiedben,
Azt hitte, Való hasonult a Vágyhoz ott,
És a rossz világ végre kietlen,
Halott mind, amit az alma hozott.
Az öröklétet adta hírül régen
A kakas, ki azt hitte most, ez a vég.
A szerelmes, akár a sas az égen,
Jelet keres, kínja sosem elég,
Tovább perzsel a tűz a szemekben,
Az ideg feszül, kutat, ki szeret,
A Vágy és a Való kegyetlen;
És mikor végre a Vágy nyer teret,
Az isteni párnak talán
Kijózanító a nászi ág,

Hol ki-ki valós testet talál;
De véget is ér a világ,
Ha Vágy és Való egyezik, két test,
Mint olaj és kanóc lángra lobban;
Az áldott hold, alig szállt le az est,
Sábát Salamonnak adta nyomban.

„De áll még a világ...”
„Hogy így esett,
Hogy idő előtt kiáltott ide át,
Megérte, bár a kakas tévedett,
Talán túl erős volt egy ideál,
Vagy erőtlen, ködbe vesző sziget.”

„Az est leszállt; zene sem csendül,
Hallgat a tiltott, szent liget,
Szirom pereg puhán, a tájra csend ül,
Meg nem láthat emberi szem,
Testünk a fűszálakat összetúrja,
A hold egyre szilajabb, úgy hiszem.
Ó, Salamon! Próbáljuk meg újra!”

(Fordította: Madarászné Pálfy Erika)

Az első hangtól az utolsó mosolyig

BAZSÁNYI Sándor: „Ez tréfa?” *Kosztolányi Dezső Esti Kornéljáról*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015.

Kosztolányi Dezső műveiben 1925-től feltűnik Esti Kornél máig rejtélyes alakja. A nevével fémjelzett szövegekörpusz meglehetősen változatos, műfaji és narrációs szempontból egymástól igen eltérő szövegekből áll. A Kosztolányi-recepció számára minden bizonnyal az 1933-ban kiadott, tizennyolc fejezetből álló *Esti Kornél*, illetve a *Tengerszemben Esti Kornél kalandjai* címmel önálló tematikus egységként megjelenő tizenhét novella jelenti e szövegegyüttes magját. Vannak azonban olyan Esti Kornél-írások – köztük a lírai életmű három darabja (*Esti Kornél éneke*, *Esti Kornél újabb versei*, *Esti Kornél rímei*), illetve a publicisztikai írásokban megjelenő „Esti-cikkek”¹ –, melyek kitérnek az Esti Kornél szövegegyüttes határait. Emellett az Esti-szövegeknek létezik olyan csoportja is, melyeket a Réz Pál által megkomponált *Esti Kornél*-kötet emelt be az Esti-írások közé (*Esti és a halál*, *Zár*, *Pilla*, *Esti megtudja a halálhírt*, *Tanú*, *Az orvos gyógyítása*), és amely művek aztán a későbbi kiadásokban már az *Esti Kornél kalandjai* ciklus darabjaként szervesen kapcsolódnak a klasszikus értelemben vett Esti Kornél-szövegek sorához.²

¹ Vö. PÉCZELI Dóra: „E.S.T.I. – Kérdés”. Az Esti Kornél-szövegek kiadásának problémái. In: KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY-MASZÁK Mihály (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. Anonymus Kiadó, Budapest, 1998. 184. o.

² Részletesebben lásd ÉRFALVY Livia: Nyelviség és autopoézis: a költői önreflexió lehetőségei az Esti Kornél-írásokban. In: uő: *Kosztolányi írásművészete. Poétikai monográfia*. Gondolat Kiadó, Veszprém, 2012. 105–136. o. (Iskolakultúra Könyvek 43.)

A fentiek ismeretében érthető, hogy az Esti-szövegekörpuszhoz hasonlóan a befogadás- és értelmezéstörténete is rendkívül szerteágazó. A narratológiai, műfajelméleti, poétikai vagy épp motivikus olvasatok kapcsán azonban jól kirajzolódnak azok a csomópontok, amelyek elsősorban a mű töredékjellegére, a címszereplő figurájára, a szerző és a címszereplő egymáshoz való viszonyára, Esti Kornél nyelvezetére és a műben fellelhető motívumokra fókuszálnak.

Bazsányi Sándor „Ez tréfa?” című, 2015-ben megjelent „esszéisztikus értelmezéskísérletei” a tizennyolc fejezetből álló – a recepcióban mindmáig inkább novellafüzérnek, mintsem regénynek tekintett – *Esti Kornél* című írás szövegeit veszik górcső alá. Az esszéfüzér esetében korántsem túlzás a „górcső alá vesz” kifejezés, hiszen a szerző figyelme a szövegek értelmezése kapcsán minden apró részletre kiterjed. A szövegekörpusz olvasatok születése közben azonban számos életművön belüli intertextuális kapcsolatra fény derül, és több ponton az Esti-szövegek korabeli és későbbi recepciója is kirajzolódik. A szövegértelmezések tehát több szempontból is izgalmas olvasmányok: egyfelől, mivel a novellafüzér motivikus, tematikus és poétikai vizsgálata értő módon vezeti végig az olvasót az egyes fejezetek szövegvilágán, másfelől, mert az interpretáció folyamatában végig azt érezhetjük, hogy a szerző az egész életműre fókuszál, feltárva az *Esti Kornél* egyes fejezeteiben megjelenő motívumok életművön belüli előzményeit vagy éppen továbbélését, tágabb kontextusba helyezve ezzel a szövegolvasás felismeréseit.

A szövegek értelmezésének kiindulópontja a kötet tizennyolc fejezetének részben tematikus, részben poétikai szempontok alapján történő csoportosítása. Ennek értelmében a gyermek- vagy ifjúkori próbatételek

(*Második fejezet*), az utazás mint valamiféle beavatás (*Harmadik fejezet*), a pusztai ötlet (*Negyedik fejezet*; *Hatodik fejezet*; *Tizenegyedik fejezet*), az írói életforma (*Ötödik fejezet*; *Nyolcadik fejezet*; *Tizenegyedik fejezet*; *Tizenhetedik fejezet*), a nyelv (*Hetedik fejezet*; *Kilencedik fejezet*), egy vidéki történet (*Tizedik fejezet*), egy különös személyiség portréja (*Tizenkettedik fejezet*), esztétika és etika szépirodalmi tükörijátéka (*Tizenharmadik fejezet*; *Tizenötödik fejezet*; *Tizenhatodik fejezet*), valamint az elmúlás (*Tizennyolcadik fejezet*) válnak az egyes szövegek szervezőelvé.³ Az *Első fejezet* elemzése kapcsán – mely Bazsányi fenti csoportosítása alapján a tárgyba és a műfajba vezet be – az esszékötet szerzője többek között olyan alapvető kérdésekre keresi a választ, hogy milyen párhuzamok mutathatók ki a kötet elbeszélője és címadó hőse, továbbá az egyes novellák szerzői, elbeszélői és hősei között, „és nem utolsósorban mindezen kétes létmódú alakok és a dokumentált életrajzzal rendelkező Kosztolányi Dezső (1885–1936) között” (19. o.). A mű töredékjellege vélhetően összefügg alkotójának regényírói válságával, Esti és Kosztolányi között nyilvánvalóan sok a – már-már közhelyszerűen hangoztatott – közös vonás, az értelmező Esti alakjának szövegbeli genezisést vizsgálva mégsem az alteregóértelmezés mellett teszi le a voksát: „A »hang« megtestesül ugyan, ámde nem személyiségként, hanem alakként, olyan alakszerű jelenségként, amely/aki: *van*. Éppen ezért önmagában való *létezése* okán nem tekinthetjük az elbeszélő vagy szerző titkos alteregójának. [...] A szerző által mozgott elbeszélőnek tehát nem az a dolga, hogy megfelejtse Esti titkát, hanem hogy elbeszélés- és ábrázolástechnikai síkon helyzetbe hozza őt, az ő különös történeteit.” (30. o. – kiemelések az eredetiben.)

E történeteknek és magának a szövegszervezésnek is az esztétikai-poétikai alapelve az esetlegesség (a döntési

mechanizmusok véletlenszerűsége, a pusztai ötlet mint szövegszervező elv, a kontextushoz kötött nyelvjátékok), melyet Kosztolányi *homo aestheticus*-fogalmának Bazsányi-féle értelmezésével is összekapcsolhatunk. „Az esztétikai Kosztolányinál egészen egyszerűen csak azt jelenti, hogy hirtelen nem a megszokott módon, azaz teljességgel új vagy legalábbis nagyon meglepő szempontból látjuk a dolgokat: a csúf leányt, a bolgár kalauzt, a szerencsétlen özvegyet, a beteg kisfiáért aggódó Patakit...” (25. o.) A *homo aestheticus* tehát „esetről esetre cselekszik”, „azaz nem valamely előzetesen birtokolt és általános erkölcsi norma jegyében, hanem az éppen adott helyzet egyszerre etikai és esztétikai megítélésének gyakorlati bölcsességével, az egyedire vonatkozó esztétikai ítéletalkotás etikai jellegű következetességével és kizárólagosságával”. (25. o.)

A kötet egyik legizgalmasabb fejezete számomra az, amelyik a nyelv kérdését járja körül az Esti-kötet hetedik és kilencedik fejezete alapján. A török lánnyal való találkozás és a bolgár kalauzzal folytatott „csevegés” történetének és elbeszélésének részletes értelmező olvasata nem csupán Esti Kornél nyelvhasználatának sajátosságaira, hanem Kosztolányi nyelvről vallott nézeteire is rávilágítást nyújt, érdekes összefüggésekre mutatva rá nyelv és gondolkodás, nyelv és jelentés, nyelv és önkifejezés, nyelv és szépirodalom között: „Az irodalomnak, a szépirodalmi szövegnek talán éppen *ez* volna az egyik legfontosabb feladata: rávilágítani a külső jelentés hiányára épülő nyelv saját belső jelentésére, színre vinni az első-sorban önmagát jelentő, azaz önnön anyagi valóságát jelölő nyelv érzéki tapasztalatát.” (178. o. – kiemelés az eredetiben.) Úgy vélem, hogy a *Pilla* című Esti-novella éppen ezt példázza az *ille* hangkapcsolat által vezérelt hangzástmetaforizáció által: „Nézd, itt van. Valahányszor *rápillantok*, itt van ez a *pilla*. Ez a *pilla* minden *pillanatban* itt van. Elém *villan*, az óraüveg fényében *csillan*, *csillan* ez a *pilla*. *Illan* ez a *pilla*, mint egy *pille*. *Villan* ez a *pilla*, mint egy *pupilla*. Ó, az a nap, mikor ide hullott. Ó, *dies illa*. Ó ez a *pilla*...”⁴ A fenti idézet

³ Vö. BAZSÁNYI Sándor: „*Ez tréfa?*” *Kosztolányi Dezső Esti Kornéljáról (esszéfüzér)*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015. 11–12. o. (A kötetből vett idézetek oldalszámára a továbbiakban az idézett részlet után zárójelbe tett oldalszámmal hivatkozom.)

⁴ A szövegből vett idézet forrása: KOSZTOLÁNYI Dezső:

is ékes bizonyítéka annak, amit az esszékötet szerzője Kosztolányi és Esti Kornél nyelvhez való viszonyáról megállapít: „Kosztolányi olyan fokú figyelemben, sőt tiszteletben részesíti a legapróbb nyelvi elemeket, mint

Pilla. In: *Kosztolányi Dezső összes novellája.* Helikon Kiadó, Budapest, 1994. 1022–1024. o. (A *dies illa* Kosztolányi kiemelése, a többi kiemelés tőlem. – É. L.) A *Pilla* című novella értelmezésével kapcsolatban lásd ÉRFALVY LÍVIA: *Kosztolányi írásművészete. Poétikai monográfia.* Gondolat Kiadó, Veszprém, 2012. 128–134. o. (Iskolakultúra Könyvek 43.)

más még az embereket sem. Vagy mint novellaciklusának hőse a szavakat *is* és az embereket *is*; vagy éppen a kettőt *együtt*: az egyes embereket jelölő szavakat, a tulajdonneveket – ami azért bőven elvárható egy »Esti Kornél« nevet viselő szépírótól.” (Kiemelés az eredetiben.)

Érdeemes tehát ráhagyatkozunk az Esti-szövegek értelmezőjére, hiszen esszéfűzére biztos kézzel vezet végig a novellafűzéken Esti Kornél első megszólalásától egészen az utolsó mosolyig.

Érfalvy Lívia

Nehéz útipoggyász

ZÁVADA PÁL: *Hajó a ködben.* Magvető Kiadó, Budapest, 2019.

A Weiss Manfréd Művek működését és az örökösök Magyarországról történt 1944-es menekülését évtizedekig hallgatás övezte itthon, de az utóbbi egy-két évben végre több mű is foglalkozott a család történetével. A szigorúan dokumentumokon alapuló munkák, mint például a Kornfeld-unoka Szegedy-Maszák Marianne *Csokolom a kezét* című műve, Katona Zsuzsa dokumentumfilmje vagy Chorin Daisy visszaemlékezései számos részletet megvilágítanak, de nem könnyítik meg az erkölcsi dilemmák föloldását. Szerencsére Závada Pál *Hajó a ködben* című regénye sem próbál meg válaszokat adni. A könyv végére érve pedig az olvasó rájön, hogy nemcsak Weiss Manfréd családját nem tudja sem elítélni, sem fölmenteni, de közben saját – szerencsére kisebb horderejű – döntéseivel kapcsolatban is kérdései merülhetnek föl.

Gondolhatunk bármit a Weiss Művek termelésének első világháború alatti szárnyalásáról, azt senki sem von-

hatja kétségbe, hogy Weiss Manfréd zseniális és minden újdonságra nyitott kereskedő volt, akinek vállalkozása békeidőben is prosperált. Mindenekelőtt saját tehetségének köszönhető, hogy az ország legnagyobb adófizetője lett. Életének két óriási megrázkódtatása, szeretett feleségének korai halála és a gyárban a Tanácsköztársaság alatt

vele történtek után 1922-ben halt meg, a Weiss Manfréd Műveket hat gyerekére és azok házastársaira hagyva. A Habsburgoknál talán csak a Weiss gyerekek házasodtak jobban: a két világháború között példátlan gazdasági és jelentős politikai erő koncentráldott a család körül. Elza, a legnagyobb lány Mauthner Alfréd révén a vetőmagtermelés meghatározó vállalkozását kötötte a családhoz – bár ez a cég valószínűleg nem maradt volna fenn a Weiss Művek segítségével. Weiss Marianne báró Kornfeld Móric bankárhoz és mecénáshoz ment feleségül, Weiss

Alfonz pedig felesége, Herzog Erzsébet révén nemcsak Herzog Mórral, de a Hatvany-Deutschokkal is rokonságba került. Weiss Daisy Chorin Ferencet választotta, aki korának talán legzseniálisabb és legsziporkázóbb elméjű

üzletembere volt. Weiss Manfréd gyerekei közül Edit nem ment férjhez, de a dinasztia így is huszonegy unokával gyarapodott.

Bár az óriási vagyoni irigylésre méltó életmódot biztosított a nagy családnak, lehetőségeiket nem használták ki a végsőig. Ma talán nehezen hihető, de kiváltságos életük ellenére sem rongyrázással, sem megvesztegethetőséggel nem vádolhatta őket senki, üzleti tehetségüket, intellektuális képességeiket és Magyarorszáért való tenni akarásukat pedig nem kérdőjelezték meg. Gazdagságukból sokat fordítottak a nemzet javára, a *Magyar Nemzet* 1938-as alapításában kulcsszerepet vállaltak, de többek közt a *Nyugatot* és a *Magyar Szemlét* is komolyan támogatták. A hatalmasra nőtt csepeli Weiss Manfréd Művekben a korabeli viszonyokhoz képest jó volt dolgozni, számos szociális juttatással segítették a munkásokat. Az általuk alapított ingyenkórházban, amely mellett védőnői szolgálat is működött, majdnem hatezer gyermek született.

Weiss Manfréd nem tért ki a zsidó vallásból, de utódai majdnem mind kikeresztelkedtek még rögtön a Tanácsköztársaság után. Nemcsak a gyerekeket járatták katolikus iskolába, hanem a legtöbben hívő keresztények voltak – Kornfeld Móric például különösen is. A család segíteni próbált a zsidó származású keresztények mentésében is, Weiss Edit Slachta Margittal működött együtt a körösmezei deportálások vagy a kamenyec-podolszkiji vérengzés kapcsán. A *Credo* olvasóinak talán különösen érdekes, hogy Sztéhlo Gábornak Weissék ajánlották föl a későbbi Gaudiopolis helyszínét az Árnyas útnál. A család politizáló tagjai bejáratosak voltak a legfelsőbb körökbe. Aktívan támogatták az angolszász orientációt és a kiugrási kísérletet – valószínűleg egyre inkább érezve azt az ellentmondást, hogy a Weiss Manfréd Művek ugyanakkor a német hadiipart is kiszolgálták.

Bár eleinte a család talán nem akarta hinni, de a kezestség természetesen őket sem mentesítette a zsidótörvények alól. A második világháború idejére a gyár többségi tulajdonrésze már azoknak a rokonoknak a nevében volt, akiknek nem voltak zsidó fölmenői, és a hadiipari termelés irányítását is elvették a családtól. Abszurd módon mind Kornfeld, mind Chorin még ekkor is főrendiházi

tagok voltak. 1944. március 19-e, Magyarország német megszállása után a család összes zsidónak számító tagjának azonnal bujkálnia kellett. Chorint és Kornfeldet ráadásul nemcsak a származásuk miatt keresték a nácik, hanem németellenes tevékenységük miatt is. A két iparbárót a zirci apátságban fogták el, és ők a lágert is megjárták, Kornfeldet Mauthausenbe hurcolták. Amikor már mindenkinek az élete veszélyben forgott, váratlanul egy náci főtiszt kínált lehetőséget a túlélésre. Kurt Becher SS-tiszt Himmler gazdasági megbízottja volt, aki Chorin Ferencben meglátta a „méltó” tárgyalópartnert – és a ragyogó üzleti lehetőséget –, ami részben hozzásegítette őt ahhoz, – ez is a történelem furcsa fintora – hogy 1995-ben Németország egyik leggazdagabb embereként haljon meg. A regény csúcspontja a két férfi tárgyalásának leírása: ekkor Chorin már vendég családjának Andrassy úti villájában, ahol Kurt Becher fogadja a saját egykori íróasztala mögül. Az egyezség alapján a Weiss-örökösök köre, mintegy negyven ember, szinte minden vagyonát hátrahagyva távozhatott élve a németek által megszállt országból Svájcba és Portugáliába. Mindeközben a több százezer magyarországi zsidó megsemmisítő táborokba való deportálása zavartalanul folyt tovább.

Bár a rokoni viszonyok és az események is majdnem pontosan követhetők Závada regényében, az író egy nagyon érdekes megoldást választ, amikor a valódi családfát fikatív személyekkel egészíti ki. Ha valaki csak a regényt olvassa, sosem jön rá, hogy a történetet három kitalált rokon szemszögéből látja, és egy-két dolog nem éppen így esett meg. Ez az észrevehetetlenség nyilván az írás erénye, még ha többeket bizonyára félre is vezet, hiszen még az is a történelmi hűség benyomását erősíti, hogy a regény Zsolt Béla és Fenyő Miksa nagy alkuról lefolytatott vitájáról is részletesen beszámol. Valójában egy nagyon keskeny mezsgye választja el a regényt az események hiteles leírásától, mert még a fikatív részek is sok esetben valóságalappal bírnak. A távolabbi rokonságon belül például valóban létezett egy hasonló szerelmi háromszög, melyet Závada – nagyon tapintatosan – a három kitalált személyre visz át. És bár Weiss Editből Judit lesz a könyvben, azért egy nagyon fontos döntéstől eltekintve Judit is a valós Edit

életét éli. Ráadásul a kitalált szereplők neve is utalhat valós személyekére: Kohner Artúr például egyértelműen a harmincas években elhunyt Kohner Adolféra, aki szintén nagyiparos és műpártoló volt. (De az igazi Závada-rajongók más ismerősökre is rábukkanhatnak a könyvben.)

A kitalált szereplők „könnyű” párkapcsolati dilemmái és az általuk fölvetett, a meneküléssel kapcsolatos súlyos lelkiismereti aggályok teszik regénnyé, méghozzá jó regénnyé a könyvet. Néhány tény megváltoztatásának szükségességére vagy szerepére nehéz rájönni, de ezek legalább arra mindenképpen jók, hogy a Weiss család történetéről való beszélgetések közben elárulják magukat azok, akik csak a regény alapján tájékozódtak.

Závada alapvetően rokonszenves színben festi le a Weiss famíliát, de a regény végére így is fölgyülemlenek a kérdések. Chorin Ferenc és családja mindvégig érvényes svájci vízummal rendelkezett, mégsem hagyták el az országot. Ezt az iparbáró azzal magyarázta, hogy menekülésük pánikot idézett volna elő a hazai zsidóság körében – kérdés, hogy egy ilyen figyelemfelhívás milyen irányban befolyásolta volna a bekövetkező tragédiát. A családtagok élete valóban veszélyben forgott, így azt a regény olvasása és a tények ismeretében is csak kevesen ítélik el, hogy kihasználták a lehetőséget, és a túlélést választották. Azon azonban már nem olyan könnyű túllépni, hogy a családtagokon kívül szinte sen-

kit sem vittek magukkal. Nem lehet tudni, hogy Chorin megpróbált-e másokon is segíteni, de a Kasztner-vonat története és Himmlernek a Weiss Manfréd Művek megkaparintása iránt érzett erős vágya nem oszlatja el a gyanút, hogy a családnak esetleg lett volna lehetősége több magyarországi zsidó megmentésére is.

Hála Istennek, ilyen élet-halál helyzetben keveseknek kell helytállniuk, de a Weiss Manfréd Művek és a család története így is tanulságos, és hétköznapiabb helyzetekben többeket megszólító kérdéseket is fölvet. Vélt vagy valós anyagi és egyéb érdekeink meddig írják fölül jobb meggyőződésünket? Időben észre vesszük-e, ha valamiből már ki kellene szállnunk? A gyár a német hadiiparnak is termelt, még a repülőgépgyártásban is részt vett, igaz, ekkor az üzem ezen részének irányítására a családnak már nem volt befolyása. Chorin fölismerte a helyzet ellentmondásosságát, hiszen, ahogy a regény is idézi, szívesen látta volna a részleg lebombázását. Ekkor azonban már késő volt. Vajon mit gondolhatott a tehetséges és korántsem gátlástalan üzletember: mikor kellett volna ellentmondani és abbahagyni az együttműködést? A kérdés eldöntését az azóta eltelt hetvenöt év távlata akár segíthetné is, az azóta fölgyűlt történelmi tapasztalat azonban csak még nehezebbé teszi a válaszadást.

Korányi Noémi

„Átszállt rájuk is a kövek természete”

BODOR Ádám: *Sehol*. Magvető Kiadó, Budapest, 2019.

Ha Bodor Ádámra, a novellistára gondolok, elsőként *Utasemberek* című elbeszélése jut eszembe, amelyben két háborús bűnös, Bahleda Géza és Obrád Simon – letöltvén börtönbüntetésüket – visszatérnek közösen véghezvitt rémtetteik egyik helyszínére, a háború alatt felperzselt, előtte „gazdag és virágzó” faluba, abszurd ingényt formálva a helyiek szeretetére. Emlékszem, első

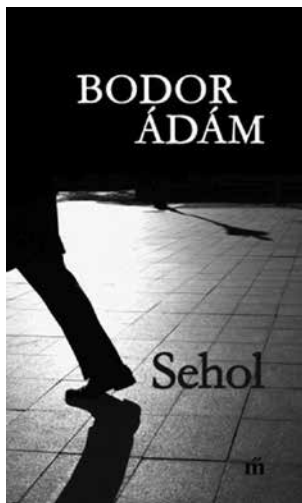
olvasáskor valósággal letaglózott a novella sűrű levegője, Bodor feszültségteremtő ereje elementáris erővel hatott rám. Bár a „főműként” kanonizált *Sinistra körzet* jóval korábbi ismertem már, valójában ekkor lépett Bodor a számomra igazán fontos írók közé. Az *Utasemberek* kötetben először 1969-ben látott napvilágot, Bodor első elbeszélésgyűjteményének (*A tanú*) záródarabjaként. Bármennyire is megdöbbentő, de a bemutatkozó novelláskötet megjelenése óta tehát kerek ötven év telt el.

A *Sehol* hosszú, majdhogynem évtizednyi hallgatást tört meg, a *Verhovina madarai* (2011) óta Bodor most jelentkezett először friss kötettel, érthető tehát, hogy megjelenését komoly várakozás előzte meg. Az elbeszéléskötet hét új novellából áll, két rövidebb szövege (*A Matterhorn mormotái*, *Rebi*) mintegy keretezi öt hosszabb elbeszélését (*Paraszkíva*, *Hekk*, *Leornida*, *Pitvarszk*, *Milu*). Első darabja, *A Matterhorn mormotái* több szempontból is figyelmet érdemel: egyrészt sajátos, profán szemszögből közelít a politikai megfigyelés, az ügynökakták érzékeny és máig aktuális témájához, másrészt – narrátorának kedélyeskedő, szószátyár modorával, valamint történetének hétköznapi környezetével – nem sorolható a tipikus Bodor-novellák közé. Az elbeszélés narrátorszereplője, aki külvilágtól elzárt életét kutatóként szakterületének, a mormotáknak szenteli, egy nap váratlanul találkozik régi kollégájával, Seyszberger Ferivel, aki figyelmezteti őt, hogy az illetékes hivatalban – a szemrevaló Spináth Joli segítségével – bepillantást nyerhet a róla szóló „egykori bizalmas följegyzésekbe”. Mint utóbb kiderül, a narrátorszereplőnek nem csupán az erősen roncsolt jelentésekkel, de a kacér ügyintézőnövel is alkalma nyílik „közelebbi ismeretséget kötni”, mielőtt azonban bármi is történné, az elbeszélés banális fordulatot vesz: a mormoták szakértője (akárcsak az általa megfigyelt rágcásalók) – megérezvén a veszélyt – menekülőre fogja, és visszatér szűkös magánvilágába.

Mindazokat, akik kissé megdöbbenve olvassák a *Sehol* szokatlan nyitónovelláját, a későbbiekben az ismerősség érzése ragadhatja magával. Kezdve a második történettel (*Paraszkíva*) ugyanis Bodor egy sejtelmes vidékre, szófukar alakok közé vezet minket, belépünk az univerzumába. A *Paraszkíva* és a *Hekk* című novellát (amellett, hogy narrátorszereplőjük vélhetően egy és ugyanaz a fiú) tematikus kapocs köti össze: mindkét elbeszélés origójában egy váratlan haláleset, elsősorban a tragédiát övező érdektelenség áll. Előbbiben az én-

elbeszélő érzelmektől mentes tárgyilagossággal számol be nevelőanyja haláláról és elföldeléséről, utóbbi pedig – bár a „várakozás egy titokzatos jövevényre” jellegzetesen bodori cselekménynukleusza mentén épül fel –, akárcsak *A Matterhorn mormotái*, egy nem várt (kissé prózai, ugyanakkor megdöbbentő) fordulattal ér véget. „Mert itt a rideg magaslatokon az évek során átszállt rájuk is a kövek természete, ők bizony kemény, szótlan, maguknak való, szívtelen emberek” – olvashatjuk ebben a történetben. A *Sehol* hősei korlátolt látószögű, megkérgesedett figurák, akik félnek minden változástól, bizonytalantól, s akik éppen ezért képtelenek kilépni a közöny, az empátiahiány körülölelő szférájából.

Bár a kötet negyedik novellájának (*Leornida*) road movie-ba illő eseménysorozatával Bodor könnyedebb vizekre evez, már a szerelmi háromszögről szóló történet sajátos happy endje is hagy némi mellékízt maga után, a soron következő elbeszélés (*Pitvarszk*) pedig, amelyben egy – a „most már úgyis mindegy” életelvét valló – öregfiú jégghokis meséli el balul sikerült estjét, kifejezetten lehangoló. Férfi és nő kapcsolata valamilyen vonatkozásában a *Sehol* majdhogynem összes novellájában megjelenik, minden esetben torz vagy fonák módon: a *Paraszkíva* apafigurája megöli asszonyát, hogy aztán újat válasszon magának a „hontalan asszonyok menhelyéről”; a *Hekk* Helgájának „nő a hasa”, de nem tudja, hogy az ikerpár (Bulbuk és Kován) melyik tagjától vár gyermeket (annak a lehetőségét sem zárja ki, hogy esetleg mindkettejüktől...); a *Pitvarszk* narrátorszereplője egykedvűen veszi tudomásul, hogy új nője, Betty kirakta a szűrét („Így visszagondolva, összességében nem mondható ez valami eredményes napnak”); stb. A *Sehol* szereplőinek életét – a mindent átfogó közöny mellett – a legalapvetőbb ösztönök, testi szükségletek irányítják, így nem meglepő, hogy az elbeszéléskötet történeteiben az evés, az ivás, valamint a különféle altesti működések cselekménykonstruáló szereppel

bírnak. *A Matterhorn mormotáiban* például Spináth Jolinak sürgős dolga akad, miután megeszik egy romlott vargabélest, így az én-elbeszélőnek lehetősége nyílik az angolos távozásra. Vagy ott van a *Hekk* címszereplője, aki magával hurcol, majd elfogyaszt egy mókusszerű állatot, amitől persze megbetegszik, majd nem sokkal később fel is dobja a talpát. A *Leornida* Carlosáról nem is beszélve, aki – miután börtönbe juttatja élettársát, Dinát – a gyomrára hagyatkozva választ magának új barátnőt: „Na, de ami ennél is fontosabb, és hogy te is tudj róla, a tetőn egész héten folyamatosan főznek, a Hután sosincs szünnap. Etelkának saját bódéja van, mindennap friss hús, flekken, kolbász, fasírt, belsőségek, hétvégén levest is főznek. Ha most megismerkedtek, te is fél áron tudsz majd nála kajálni.”

A *Sehol* utolsó hosszabb elbeszélése, a *Milu* beilleszthető ugyan a novelláskötet történeteinek sorába, sőt két darabjával (*Hekk*, *Leornida*) kézenfekvő párhuzamba is állítható, bizonyos szempontból mégis eltér azoktól, lévén címszereplője különös képességek birtokosa. Az elbeszélés Maglavit börtönében, azon belül is a konyhán játszódik: a fegyintézet szakácsai (a történet narrátorszereplője, illetve társa, Bozi) éppen kedvenc kuktájuk érkezését várják, azonban csalódnuk kell, hisz a tehetséges Pamfil helyett Pleska százados jelenik meg, mégpedig egy új rab, a „loboncos hajú és világosszöke” Milu társaságában. A jövevényről hamar kiderül, hogy más, mint a börtön többi lakója: kétely nélkül bízik az isteni gondviselésben és abban, hogy hosszú haja, melyben – akárcsak Sámsonnak – az ereje rejlik, megóvja minden bajtól. Milu szokatlanul csengő neve zsigeri indulatot

vált ki a két szakácsból, a fegyház szabályzatát csodával határos módon elkerülő hajkoronája és persze a hit – környezetükben ismeretlen – képessége. Nyugtalanágukat, amely az ismeretlentől való atavisztikus félelemből fakad, csak tovább fokozza, mikor kiderül, hogy a fiú emberfeletti adottságokkal van megáldva. Ezen a ponton a verbális agressziót tettelegesség váltja fel: a narrátorszereplő és Bozi – levágván haját – kioltja Milu életét. („A Milu fején maradt hajsálak végén tűhegynyi piros cseppecskék csillognak. [...] Apró kristályok, rubintgyöngyök, szinte világítanak.”) A *Miluv* az elbeszéléskötet tetőpontjához érünk, Bodor felvillantja lenyűgöző fantáziáját, valamint azt a hihetetlen feszültségteremtő erőt, amelyet az *Utasemberek* kapcsán már említettem.

Az epilógusszerű *Rebi*, amelynek cselekményminima közvetlenül egy atomrobbanás után játszódik, azáltal, hogy én-elbeszélője nem vesz tudomást sem a katasztrófáról, sem pedig személyes tragédiájáról (hogy felesége, Rebi minden bizonnyal nem fog hazatérni), stílszerű befejezése a novelláskötetnek. Bár a *Sehol* elbeszélései tónusukat tekintve nem alkotnak homogén halmazt (találunk köztük Bodornál kevésbé gyakori, kedélyes hangvétellű szövegeket is), egytől egyik lesújtó képet festenek az emberi természetről. Bodor továbbra is hiteles közvetítője „Európa egzisztenciális környezetének” (hogy saját szavait idézzük egy nemrég megjelent interjúból), öt évtizedes életművének bármely darabját – így természetesen friss novelláskötetét is – érdemes időről időre újra elövenni.

Schranz Áron

Erdélyi sorstalanok – sorok között

SZILÁGYI István: *Katlanváros*, MMA Kiadó, Budapest, 2019.

A Kossuth-díjas, Kolozsvárott író és alkotó Szilágyi István összegyűjtött – önéletrajzinak nevezhető – írásait tartja kezében az olvasó. A 2019-ben, a Magyar Művé-

szeti Akadémia gondozásában megjelent *Katlanváros* című kötet tekinthető egyrészt közelképnek az életműben már alaposan körüljárt völgyben elhelyezkedő, önön bugyrait a történelem viharaiban alaposan megjáró közép-kelet-európai – magát jelentősnek képzelő jelentéktelen – városról, Zilahról (a *Kő hull apadó kútba*-beli

Jajdonról), az író örök ihletű gyermek- és ifjúkorának helyszínéről; másrészt nagytotálként is nézhető, amolyan visszapillantó, elrendező, egykori képeket, jeleneteket kimerevítő, múltbéli kísérteteket megidéző és némi eleven folytonosságot kimenteni, a mai erdélyi magyar szellemi-lelki valóság 20. századi gyökereit megvilágítani igyekvő gesztusként is értelmezhető.

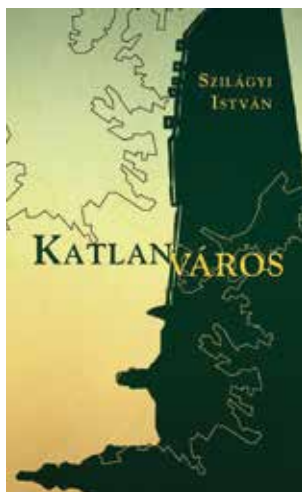
Az írások nagy része a hajdani kolozsvári hetilap, az *Utunk* évkönyveiben jelent meg. Kötetbe rendezésüknek feltétlenül üzenetértéke van: az 1974 és 1986 között közreadott írásokat – az utolsó kettő kivételével – kronologikusan, születésük sorrendjében közli. Jóllehet mindegyik írás másféle műfaji sajátosságokkal és hangsúlyokkal bír, egy irányba mutatnak: az útkereső, kóborló évek után minden út Kolozsvárra vezet; ugyanakkor minden út egyre beljebb taszigál a történelmi és személyes emlékezet, a világ- és önismeret terein is.

Ezek a terek a katlanváros közelében élőknek ismerősebbek és otthonosabbak, mint mondjuk a „tápos” budapestieknek; hangulatfestő elbeszélésük, filmszerű megjelenítésük, a korántsem hétköznapi figurák megelevenítése mégis közel tudja hozni őket az olvasóhoz. Annyiban van bennük nosztalgia, amennyiben meg tudjuk mosolyogni, hogy egykor az újszülött fiúgyermek „piskótányi-nagy” lábcskáját a család férfitagjai rituálisan megszorongatták és ráolvasták: „sose essen le a lábododrul a katonabakancs”, vagy hogy a szabadon engedett, disznóvágáskor a megperzselt fület elcsenő zilahi gyerekek egyik visszatérő játéka a háború közeledtével az volt, hogy bebújtak az úttest alatt fekvő betoncsőbe, és onnan hallgatták a fölöttük elhaladó tankok éktelen robaját. Vagy hogy a gyermek Szilágyi a frontra vonult (és fronton elesett) apja emlékével képzeletben folyton háborúsdit játszott, és játékaiban csak ő és az apja nem sebesültek meg... Saját „harcteréről” vallomása szerint hét-nyolc évesen tért haza, amikor a hús-vér tanúk történeteit hallgatta.

A szabadon engedés után hamarjában lettek a gyerekek koravénne érrefelé; Szilágyiék az özvegyen maradt édesanyjuknak segítettek a háziiparos üzelmekben, aztán „kocogtak deres reggeleken a schola felé”, később léket kapott az erős anya „szupercentralizált féltelkes hatalma, szelíd parancsuralma”, jöttek a kóborló évek. A már kamasz író tizennégy évesen egy Kolozsvár felé tartó teherautó tetejére kapaszkodott, és maga mögött hagyta a „katlanvárost”, hogy aztán a visszaemlékezés terein át juthasson vissza oda újra és újra.

A címadó, 1974-ben született *Katlanváros* és az 1982-es *Vesztesek* című visszaemlékezések központi motívuma az elvesztett világháború és az újraépíteni igyekezett ön- és identitástudat. „Az egyik legsajátosabb veszteség, hogy ebben a világháborúk nyomorgatta században az apák nemzedékei életmódot, életformát immár nem alakíthattak ki az utánuk jövőnek, sorsot nem hagyhattak örökölni. Sorsot, ha csak úgy nem, hogy az apát az első, a fiút a második háború sodorta el. Közben a maradék békeéveken – az ugrásszerű nekilendülésekkel s a görcsös lebénulásokkal – egyre továbbrángott a változások sora.” (45. o.)

A gyász, a hiány és veszteség hangjai helyett mégis inkább realista helyzetértékeléseket olvashatunk. Szilágyi voltaképp nem „haza beszél”, nem mementót emel vagy gyászbeszédet tart, sokkal inkább a félidegenek kíváncsiságával, finomművesen, elidőző kedvvel festi meg az egykori katlanváros társadalmi tablóját és különös lakói egyik-másikának arcát, lélekrajzát. „Arcukat néha magam előtt látom, régvolt zilahiaknak. Keservesen káromkodó, összehúzott szemhéjú nép, gyanakvón fürkészi a cserepes ajkú időt. Sorssal elégedetlen s rajta változtatni legtöbbször mégis képtelen emberek.” (10. o.) A sosem szépitett sorok közül kiérződik egy egészen realista, de annál valóságosabb honszeretet, az „ittthon vagyok”, az „ez itt az én hazám” mindenféle patetikusság nélküli állítása, a „talpig nehéz hűség”, a

sokszor mélybe húzó gyökerek, a helybéliekkel való sorsközösség vállalása.

Az *Asszonyélet egy sírkövön* című írás már távolabbról mondható csak önletrajzinak, műfaját tekintve inkább novella. A főszereplő *Adorjányi Julianna* a jajdoni, gyöngye idegzetű, boszorkányos *Szendy Ilka* tökéletes ellenpólusaként jelenik meg. Engedelmes, erős asszony. Hogy „sorsának” engedelmes, az korántsem valamiféle megalkuvást és permanens szenvedést jelent. Számára ez a természetes, és mindig, minden helyzetben az életet választja, az életet hirdeti szavaival, csöndjeivel, tetteivel. A novella elidőzés és emlékezés a szerző gyermekkorából ismert asszony sírköve mellett. A mintegy hangosan gondolkodó, az olvasó szeme előtt szinte dokumentumfilmet pergető elbeszélő a síron megjelenő név- és évszámrengeteg alapján kísérli meg rekonstruálni, próbálja meg felgöngyöltíteni az asszonysors történetének szövevényes szálait. És a gyermekkori betegségekben, aztán a háborúban eltemetett gyermekek és férj alakjának, a századfordulós háztartási gondoknak, a folytonos búcsúzásnak, várakozásnak, új életek fogadásának körforgásából elkezdi kibomlani, kontúrosodni, megelevenedni egy női portré, hogy aztán újra a kavargó múlt ködébe vesszen...

Inkább esszéként olvasható az *Ideleenn, odafenn* című, szabad asszociációkban bővelkedő írás, melyben Szilágyi egyik kedvenc szabadidős tevékenységét, a kőborlást, a hegymászást mutatja be – tágas perspektívából. A „városi-társadalmi gravitáció” lélekölő, modern kórjairól ír, a „mindenségáthítat” ócska pótszereiről, a „fölös én-szurrogátumokról”, melyek rendre levedlenek az emberről a magasba hágva. „Mindennek törvénye van odafönn, sejteni lehet, hogy egyszeri, s ez valahányszor be is teljesedik.” (113. o.) Kétezer méter fölött letörlődik a „kultúrszalag” is, még ha az ember az Írószövetség Radnai-havasokban helyet kapó alkotóházába igyekszik is... „Dehogyan hittem volna, miközben újra osztottunk, hogy Lászlóffyval majd még annyiszor végig fogom járni az elkövetkező húsz esztendőben azt a pár

száz méteres utat az Egyetemiek házától a Házsongárdig, vagy azt, hogy együtt fogunk majd görnyedni a Szilágyi Domokos tölgyfakoporsója alatt.” (155. o.)

Az utolsó két írás, az *Aztán kitágult a világ...* és a *Kőborló évek az Utunk szerkesztőségi köre és a Forrás-nemzedék legendás alakjait idézi meg: Szöcs Istvánt, Szabó Gyulát, Szilágyi Domokost (becenevén Domi, avagy Szisz), Lászlóffy Aladárt és Palocsay Zsigmondot. A tragikus létlátású, „a kispolgár-előzékenységet lélekdermesztő közönnyel kezelő”, önmagával szemben a veszélyeztetettséget mindig kiprovokáló, meneküléseihez mindegyre tanúkat kereső Domival tett egyik legemlékezetesebb utazását szinte filmszerűsíti a visszaemlékező, életre keltve Szilágyi Domokos utánozhatatlan hangulatmetamorfózisait. Megjelenik a hajnali tolatómozdonyok közötti botorkálás, didergős-kártyázós éjszakák, nagy „lelépések” – konyakkal a kabátzsebben, Shakespeare-rel a hón alatt és a még sötétben úszás a végtelen, a „végre valahol okkal otthontalan” érzése felé...*

A hol megrendítő, hol – az abszurdra adott válaszként – megnevettető visszaemlékezések mellett a számadás igénye is megjelenik a kötetben. De ez sem önostorozó, sziszüphoszi módon, sokkal inkább tárgyilagosan. „Márpedig ha néha elszámoltatjuk magunkat (s ez ugyancsak elkerülhetetlen), hogy az időnkkel s azokkal a bizonyos talantomokkal hogyan sáfarkodtunk, legtöbbször híjával találtatunk. És alig hiszem, hogy elképzelhető oly önszuggesztiós képesség, mely koffer-vizit esetén teleírtnak képes hazudni a fehér lapot.” (191. o.)

Szilágyi kötete sem hazudik teleírtságot, készséget, véglegesen lezárt aktákat. Jó néhány fehér lapot, üres bekezdést és három pontot hagy mind a múltbéli alakoknak, mind a mostaniaknak. És hagyja, hogy elmaradjon a lapzárt, majd megnyíljon a dialógusra hívó tér a *Katlanváros* sorai között – ahogy egykor a nyolcemeletnyi temetői mélység a kolozsvári főtér Mátyás-szobra alatt.

Kinyik Anita

Kisötös, nagyötös

ITZÉS Szilvia: *Tanárnök, kérem!* Luther Kiadó – Szent Gellért Kiadó, Budapest, 2019.

Annak idején Kamarás Ágnes, ízig-vérig magyar-tanár feleségem fedezte föl számomra az ő magyar-szakkörében feldolgozott, *A Mester és Margarita* című Bulgakov-regényt (mely aztán olvasásszociológiai kutatásom tárgyává vált, amelynek eredményei az *Utánam, olvasó!* című könyvemben láttak napvilágot). Ezúttal is ő igazított el, hogy minek nevezem, hová is tegyem Itzész Szilvia könyvét, amelyet teljesen magáénak érzett. Kedves, könnyed, vidám és kellemes, mert nem patetikus, nem önigazoló, nem „tanárkodó”, vagyis nem mindent megmagyarázó, természetes és őszinte, valamint – és ezt nem győzte hangsúlyozni – önironikus műnek tartotta. Műfaját illetően leginkább regényszerű vallomásnak vagy ha tetszik, vallomásszerű regénynek vélte; nem visszaemlékezésnek, mert a *Tanárnök, kérem!* szerinte maga az élet, mely folyamatosan van. Szerinte szerves egységet alkot a tanárnök szerepe és személyisége, külső és belső beszéde, valamint énje részévé váló tanítványainak megszólalásai.

Ám ez a regény a magyartanárnök szerint még ennél is több, mert egyre mélyül, ahogyan a tanárnök újabb és újabb nehézségeken vergődik át diákjaival együtt vagy egy szál magában. Csupán érzékelteti, hogy a megoldásokban a tanári fufurángok mellett azért mégiscsak az emberség és a szeretet működik, de legalább ilyen fontos jellemzője a műnek, hogy sosem csordul túl benne a szeretet. Azt is érdemének tekintette – amit én szociológusként a szakmai ártalom következtében sajnós hiányoltam –, hogy alig tudhatunk meg valamit a szóban forgó egyházi iskoláról, melynek nem a kötelező ima és a keresztség, hanem a gondoskodás és az irgalom lett a hitelesítője. Mindezzel egyetértve még abban is osztom a véleményét, hogy amennyiben ez a regény nem gyerek-könyv – ami persze nem zárja ki, hogy nagyobbacska gyerekek ne próbálkozhatnának véle –, akkor talán

nem a legszerencsésebb a képeskönyvbe való öltöztetése. Mindazonáltal a rajzok kétségkívül ügyesek, aranyosak, de talán túlságosan is, ez pedig a mű többszólamúsága ellenében hathat. Viszont szerintünk egyértelműen kis-egyes a bombasztikus, szájbarágós és kegyeskedő borítószöveg. Ha be is írjuk az olvasónaplónkba, akkor is csak azzal a kitétellet tesszük, hogy a következő kiadás esetén természetesen kijavítható.

Mindezek után mit mondhatnék én, okostojás olvasáskutató? Ha nem is könnyű szívvel, de mégiscsak fel kell vállaljak némi fontoskodást, már csak azért is, mert fontos olvasmányról van szó. Először is el kell ismerni, hogy igencsak bátor vállalkozás volt mind a szerző, mind a kiadók részéről *Tanárnök, kérem!* címmel könyvet írni és kiadni a nagy mágus alapműve, továbbá Móra, Móricz, Kosztolányi, Ottlik, Szabó Magda és Janikovszky klasszikus iskolaregényei és novellái után, valamint a kortárs írók (Nyerges Gábor Ádám, Méhes Károly, Perjéssy Horváth Barna vagy Kelecsényi László) ugyancsak versenyképes iskolaregényei mellett. Nem is szólva Tóth Krisztina „iskolanovellájáról”, a *Tolltartóról*, melyet éppen Móricz monográfusa, Szilágyi Zsófia ajánl a *Légy jó mindhalálig* örökébe.)

A *Tanárnök, kérem!* jelen idejében oktatásügyünk ezer sebből vérzik, és sokan egyetértenek Vekerdy Tamással is abban, hogy „Füttyjelre indítható szolgahad képzése folyik.” Erről, bizony, sem pro, sem kontra nem esik szó ebben a könyvben, ami azért is elgondolkodtató, mert ez esetben éppen egy egyházi iskola lehetett volna a pozitív példa. De miért nem? Netalántán a goethei Örök Női jegyében a szerző „túllépve e mai kocsmán” az Örök Tanár mellett döntött? Ha így is lenne, a megmaradó mikrovilág mégsem lett partikuláris, hanem a maga teljességében jelent meg.

Tudjuk, hogy Karinthy alapművét a legtöbb olvasója mindmáig humoros, vicces, szórakoztató olvasmánynak tekinti, vagy legalábbis legfőképpen annak, ám attól még nem kevesen „vevők” a bölcselétére, emberképé-

re, értékrendjére, társadalomkritikájára, pedagógiai ethoszára, de még metodológiájára is. Bizonyára így lesz ez a *Tanárno, kérem!*-mel is. Aki persze többet vár, mint a klasszikus humoreszk folytatását, diákhumort, poénkodást, kellemes kikapcsolódást, az mindjárt megnyugodhat a címlap láttán, ahol a *kérem* át van húzva *please* melléírással. Ugyanakkor kíváncsiak lehetünk arra, hogy ki kit javított ki: a tanárno a diákot, a diák a tanárnot vagy Ittzés Szilvia Karinthyt? Ezzel együtt akadhat ennek a könyvnek is olyan olvasójelöltje, aki egyéb üzenetekre is számít. Ha nem is makarencói „pedagógiai hősköteményre”, karácsony sándori vagy sík sándori „szentleckére”, de legalábbis valamely bölcsesetre és/vagy iskolakritikára és/vagy szatírára és/vagy pedagógiai alternatívára.

Az alapműhöz mérve az olvasó megállapíthatja, hogy Ittzés műve humoros, de nem humoreszk, bár akad benne társaságban is elmesélhető történet, mégsem anekdotagyűjtemény, nem napló, nem is emlékirat; olyan „feljegyzések” füziére, melyek jól megírtak, jól olvashatók. Nemcsak humorosak, hanem derűsek és reménykedők is, mert egy bölcs ember írásai, aki, úgy tűnik, az Abszolútumon kívül bármit képes kinevetni, ami részleges. Még önmagát is. Ittzés tanárno számára is – mint többségünknek – fontos a biztonság, a kiszámíthatóság, a szabály; az ő habitusára azonban az is illik, amiről Nyíri Tamás filozófus-antropológus így írt: „Aki nem akar nevetni, olyan biztonságot keres, ami fölöslegessé teszi a hitet és bizalmat Istenben. A nevetés az ember megvallása, az ember megvallása pedig Isten megvallásának kezdete. Aki nevet, vállalja testét-lelkét, teste-lelke változásait, a változások idejét és ritmusát. Aki nevet, az elfogadja, hogy nem minden egyformán fontos, hogy tulajdonképpen semmi sem oly halálosan komoly. Aki nevet, eloldódik önmagától, s képes átvenni és befogadni mindent.” Ebben a szellemben íródott az a könyv, amelyre illik az Umberto Eco-i „nyitott mű”

ideája, mely befogadja azt az olvasót is, aki akár bosszankodhat vagy meg is botránkozhat azon, amin a szerző nevet, vagy éppen harsányan felröhöghet azon, amin ő csak elmosolyodott. De erről majd később.

Ebből a kétségkívül kellemetes olvasmányból egy szerethető emberkép és az ebből táplálkozó neveléspedagógia rajzolódik ki. Míg jó néhány egyházi iskolában az illetan és a moralizálás túlbuzogja az erkölcsiséget, a *Tanárno, kérem!*-ből a moralizálásmentes, embertanba oltott erkölcsstan olvasható ki. Íme: „Ma a szoknyahosszt a bevasárlóközpontok ajánlásai alapján lenne érdemes rögzíteni, évenként újraírva.” „Hívjatok össze diákönkormányzati ülést, adjatok be petíciót, gyűjtsetek aláírást.” „Egy versszak, ha beletalál a szemetesládába, kettő versszak, ha nem.” Időnként a szerző – borotvaélen táncolva – önironikusan olyan közhelyeket ad főhőse szájába, mint a „jól időzített mosoly, és szinte nyert ügyem van” vagy a „de legjobban mégiscsak a szabályok átadását szeretem”. A szerző alaposan feladja a leckét az olvasónak, akinek elkerülheti a figyelmét a „szinte” szócska, és ezért talán nem tudatosítja, hogy a tanárno talán mégsem a szabályokért

lelkesedik, hanem bátran vállalja az átadásukkal együtt járó kockázatos kalandokat. És ami az elmélyülést illeti, a már-már idilli külső hangulatba beleszól a belső hang, a tanárno szerepébe a tanárno személyisége. Az iskoláról, mely ez esetben egyházi iskola, – a magamfajta tojásfejű vallásszociológus számára már-már elviselhetetlenül – édeskeveset tudhat meg az olvasó.

Aztán hirtelen mégis – Pilinszkyvel szólván – „a tapéták vérezni kezdenek”, és az emlékezés átcsap valomásba vagy éppen szarkasztikus kommentárba. Amikor vigasztalni kellene a gyászoló diákot, a tanárno bevallja, hogy „Ha igazán őszinte akarok lenni, nem is szeretnék a halállal foglalkozni. Nem, hiszen nekem tanári diplomám van, nem lelkigondozói vagy lelkészi vagy pszichológusi. És haladni szeretnék az anyaggal...” Aztán

egyszer csak rázuhan a szódolgozatok és a kijavítható kisegyesek monotóniája, és ekkor így fakad ki: „Valljuk be őszintén, én is szívesen otthagynék mindent, tanórát, karácsonyt, kirándulást, értekezletet, vége előtt tíz perccel.” Vagy az egyházi iskolákat is sújtó nyavalya vigyorog elő egy szikárnak tűnő tényközlés mögül: „Kilencedik után én lettem az ötödik angoltanárunk, az előző négy megszökött.” Magyartanár feleségemre nyomasztóan hathatott a digitalizált osztályfőnökség, melyet az angoltanár (és ebben is egyetértettünk) minden erejével megpróbál humanizálni. Ami pedig szinte mindennél fontosabb: az angoltanár jó néhányszor olyan helyzetbe kerül (és persze vele együtt mi, olvasók is), amikor már nem működik a „jól időzített mosoly”, mert bizony az egyházi iskolások is rajzolnak a padra – idézem – „férfimicsodákat” és „kukikat”. És ilyenkor a tanár rendre bevallja, hogy bizony nem sikerült jobbat kitalálnia, mint például „azok” helyett unikornisok, szívecskék és mosolygó fejek rajzolását. És ami számomra döntő érv a *Tanár, kérem!* elolvasása mellett, hogy a tanár egyáltalán nem titkolja, hogy csak addig jutott el, ameddig, hogy csak annyi sikerült, amennyi... Ilyenkor aztán a nyitott műben helyet kaphat az olvasó is. Beavatott lehet, hozzáteheti a magáét. Lehet persze ezt a könyvet mint kikapcsolódást szolgáló olvasni, de lehet úgy is, mint lehetőséget a bekapcsolódásra, vagyis a társszerzősége. Vagy ha még jobban tetszik, az olvasói tanársegédségre, ugyanis Ittész – akár Bulgakov – így biztat minket: „Utánam, olvasó!”

Miután az olvasó vajmi kevés részletet tudhatott meg az egyházi iskola keresztény jellegéről, a *Teológia* című zárófejezet egyeseket reménykedéssel, másokat a „Jaj, csak ezt ne!” érzésével töltheti el. A sokat tapasztalt befogadó értelmezheti maró iróniának, magamentségének, hitszilárdsága bizonyítékának (melyet mi, W- és X-generációsok az átkosban „vörös faroknak” nevezünk). Bizony, mára már keresztény berkekben is gyakorta eléggé üresen kong a nemritkán ráolvasással és/vagy díszítő jelzővé váló *keresztény*, akárcsak a nyolcvanas években a *szocialista* jelző. Direkt módon – szeren-

csére – nem domborít Ittész ezekben a záró feljegyzésekben sem keresztény pedagógiát, amelynek tisztázására – jó néhány remek keresztény iskola és pedagógus ellenére – eddig még csak eléggé izzadságos kísérletek születtek. Még Pálhegyi Ferencnek sem sikerült az igazi áttörés, pedig ő ösztönöket és viselkedést formáló, humanista és keresztény pedagógiákat különböztetett meg. Míg a humanistát szerinte a képesség- és önmegvalósítás, a megértő figyelem, a fejlesztő környezet és az alternatív programok jellemzik, a keresztényt – Comenius, Apáczai, Karácsony nyomán – az értékközvetítés és a pásztorkodás (vagyis az őrzés, a táplálás és a vezetés). A *Tanár, kérem!*-ben mind a négy irányzat elemeit fellelhetjük, leginkább az utóbbi kettőt, a keresztényből pedig leginkább a pásztorkodást, a táplálást és a vezetést. Az irgalom a kijavítható kisegyesek formájában, az ellenség szeretete pedig a gépiesen elmondott „bless our enemies, too” váratlan, „szentségtörő” oppozíciójával („Tanár, kérem, az ellenséget nem megátkozni szoktuk?”) világosodott meg: „Lehetséges, hogy egy nyolcadikos diák éppen az én angolórám találkoztott azzal a számára egészen szokatlan gondolattal, hogy akár úgy is lehet élni, hogy megpróbáljuk nem csak a barátunkat szeretni.” Mindezek után hívőként is, vallás-kutatóként is végigfutott a hideg a hátamon, amikor dárdaként nekem szegeződött az utóirat: „A keresztény gyermek – Több? Jobb?” Mindvégig bizakodó párommal szemben én már nagy tétben fogadtam volna arra, hogy bizony ebből lehetetlen jól kikeveredni: sem igen, sem nemmel. Hogy hogyan gubancolta szét Ittész tanár ezt a bogot, természetesen nem áruljuk el, csak annyit, hogy még ez esetben is marad bőven tennivalója a bekapcsolódó olvasónak.

Összegezőként magyartanár párom egy szép gömbölyded nagyötöst írt a dolgozatra, amivel egyetérték. Magam azonban mégis inkább egy kisötöst. Azért döntöttem így, mert úgy érzem, hogy a szerzőnek még bőven maradt muníciója a folytatásra: mondjuk egy nagyötösre megírandó iskolaregényre.

Kamarás István OJD

„Cipellek magamban”

SZENDRŐI Csaba: *Mintha muszáj lenne – v_rs_k*, Sclar Kiadó, 2019. (Sclar Live)

Amikor 2019 augusztusában egy véletlenszerűen kiválasztott, forgalmas vidéki könyvesboltban arról érdeklődtem, melyik verseskötetre volt az utóbbi időben a legnagyobb igény és érdeklődés, az eladó habozás nélkül Szendrői Csaba *Mintha muszáj lenne* című könyvét nevezte meg. Elégedetten nyugtáztam, hogy a magyar olvasóközönségben még mindig él a felfedezés kíváncsisága, a kortárs költészet iránti nyitottság. Ez a felismerés áll a Sclar Kiadó által 2017-ben újtárra indított irodalmi sorozat, a *Sclar Live* háttérében is. A sorozatban főként pályakezdő, esetleg hosszabb alkotói szünet után visszatérő kortárs magyar költők és prózáírók kapnak lehetőséget a megjelenésre. A sorozatszerkesztők folyamatosan nyomon követik az élő magyar irodalom online és nyomtatott felületeit, szemlézik a friss megjelenéseket, válogatva a kortárs vers és kispróza leginkább figyelemre méltó, magas színvonalú alkotásaiból. A kötetek többnyire vékonyka formátumban jelennek meg, alig nagyobbak egy érintőképernyős okostelefonnál, akár kabátzsebben, egy kisebb táskában is kényelmesen elférnek. Egységes fizikai megjelenésük is frissességet tükröz: a fedőlapokra figyelemfelkeltő színvilággal pop art stílusú illusztrációkat álmodott meg a kiadó grafikus, Papp Rita.

A szombathelyi kötődésű, Budapesten élő Szendrői Csaba neve a magyar alternatív rockzenei szcénából csenget ismerősen az olvasó számára. A 2011-ben alakult Elefánt zenekar énekes-dalszövegírójaként nemcsak tetemes rajongótáborral, hanem komoly szakmai elismeréssel is rendelkezik: 2018-ban „eredetiségért,

kreativitásáért és modern költői nyelvért” megkapta az év junior könnyűzenei alkotójának járó Artisjus-díjat. 2019-ben pedig *Mintha muszáj lenne* címmel, Elekes Dóra gondozásában megjelent első kötete.

A karcsú verseskönyv bordó címlapján egy zöld aranyhal úszik, szájában narancsosan parázsló cigarettával – a kötet harmadik versének (*Dohányzó halak*) nyelvileg megalkotott szürreális képe áll vizuálisan a versek élére, mintegy jelképezve a kötet szokatlan, de erős képzettársításait, a városi és a természeti képek álomszerű egymásba fonódásait: „Nem köd az a tó felett / hanem a / nász után / dohányzó halak.” A kötet hátlapján Simon Márton, a kor- és pályatárs költő, műfordító, slammer ekképp méltatja Szendrői első kötetét: „Egy okos tekintet és egy okos nyelv találkozása jókor, jó helyen. Könnyed és súlyos.” Szendrői a könyv bemutatóján elmondta, hogy a kötet anyagát a szerkesztés során mintegy háromszáz szövegből szűkítették le a végül megjelent harminckilenc versre, két ciklusban: az első címét (*Állítólag kémia*) a kötet első versének kezdő sora adja, míg a második

dikét a kötet utolsó versének címe (*Satír*). Az *Állítólag kémia* huszonegy versében egy szerelmi történet mozaikjaiba pillanthatunk bele, míg a *Satír* tizenhat szövegének középpontjában az elmúlás és a pusztulás áll. A két legjellegzetesebb költészeti témát dolgozzák fel tehát ezek a nagyon modern szemléletű és szókinccsű versek, melyeken a klasszikus formák csupán ritmus- és hangzása emlékeket hagytak. Mert kötött versformákat szinte csak elvétve találunk a kötetben, a ritmikailag gondosan komponált szabadversek mégis tele vannak a klasszikus költészettanból ismert szóképekkel és alakzatokkal.

A modern világ köznapi tárgyai (pl. fotocellás ajtó,

modem) és helyei (Lánchíd, egy busz hátsó ülése), sőt néha egészen apró momentumok adják a versek kiindulópontját. Sűrű képi szövetükben ugyanakkor rendre felbukkannak Szendrői költői világának központi képei, élők és élettelenek egyaránt: tükrök, óraszerkezetek, halak, buszok, kövek, hattyúk... A versek képi anyaga gyakran meghökkentő, rendkívül egyedi látásmódot tükröz, szókincsük és nyelvhasználatuk igen ambivalens: néhol a 21. századi nyelvhasználatot regisztrálják, máshol biblikus archaikusságot sugallanak, egyszerre mutatkoznak elmésnek és komolynak, egyszerűnek és sokrétűnek: „Ledpilácsok jelzik a lélek / leszállópályáját. Vagy ilyesmi. / A lágyan ringó kábelekre gondolsz, / a ház előtti villanyoszlopokra.” (*Modem*)

Ezzel együtt a kötet minden versét átjárja és összetartja valamiféle regisztrált hiány, szorongás, illetve azok feldolgozása. A *Mintha muszáj lenne* kötetcímet a tizenharmadik, *Ceruza* című versben látjuk viszont, ahol az alkotás és a szerelem metaforái egymásra íródnak és em-

lékezetes szöveggé formálódnak: „Cipellek magamban, mintha muszáj lenne. / Csak a hiányodra vannak régóta szavaim. / Ceruza vagyok, te a grafitbélés bennem / – hiába törött, amíg farigcsálom, olyan, / mintha egyszer még jó lehetne. És akkor / majd nem bicsaklik meg a »szeretlek« leírva. / Mi nem kopunk el, csak a gondolat fogy. / És vajon hány halott fa fér el / egyetlen papírban?” A szavak súlya, a gondolatok kifejezhetősége a tétje számos más versnek is a kötetben. Többek között: „Nem sietünk. / Viselje is, / aki magára vette a szavak súlyát.” (*Kövek 1.*); „Nehéz szavak közt / könnyű szóközök / tartják a fákön / a májfoltos / leveleket.” (*Peron*)

Az Artisjus-díj bizottságának indoklása szerint – Jónás Vera szavaival – Szendrői Csaba „modern, bátor és kompromisszummentes szövegei mélyek, megindítóak, mégis egyszerűséget hordoznak”. Úgy látom, ez a jellemzés teljességgel illik első verseskötetére is, s kíváncsian várom, merre vezet tovább a költő ígéretesen induló útja.

S. Béres Bernadett

Arvo Pärt és a belső ember zenéje

PÄRT, Arvo: *Válogatott beszélgetések és írások*. Rózsa-völgyi és Társa Kiadó, Budapest, 2019.

A címbeli kifejezést a középkori német misztikusok szóhasználatából kölcsönöztem. Eckhart mester és tanítványai felfogásában az ember teljes valósága külső és belső emberre tagolódik. (Ez a felosztás legegyszerűbben Johannes Tauler Eckhart-tanítvány munkásságában mutatkozik meg.) A külső ember hatókörébe tartozik a test, valamint az ember érzelmi-hangulati élete: vágyai és haragvásai. A belső embert az úgynevezett felsőbb lelki képességek: az emlékezet, az értelem és az akarat alkotják. A lélek legbelsejében pedig örökkévaló, isteni részünk nyugszik. Ide sem idő, sem tér, sem semmilyen anyagi valóság nem hatolhat el, mégis ez minden létező oka, kezdete és végső célja. (ECKHART 2017, TAULER 2002)

A zene, a zenélés mint tevékenység jellegzetesen az ember világához tartozik, nyilván a zenében is léteznie kell a külső és a belső embernek megfelelő rétegeknek. Bár a kérdés végtelenül komplex ahhoz, hogy itt és most körbejárjuk, általánosságban mégis elmondható, hogy ebben a tekintetben a 17. század eleje komoly cezúrát jelentett az európai zenetörténetben. Az azóta uralkodó zenei irányzatok tendenciaszerűen, egyre jellemzőbb módon a külső embert veszik célba. A tánczenék és a belőle kifejlődött stílusok (például a bécsi klasszika a maga páros megfeleléseken alapuló metrikus rendszerével) az emberi test mozgására rezonálnak. (DOBSZAY 2013) A 19. századtól pedig szinte egyeduralgó lett az az elképzelés, miszerint a zene tulajdonképpen nem más, mint emóciók kifejezése hangok által.

Az 1600 előtti korokban azonban a „magasművészet” körébe tartozó zenék – a gregorián énektől

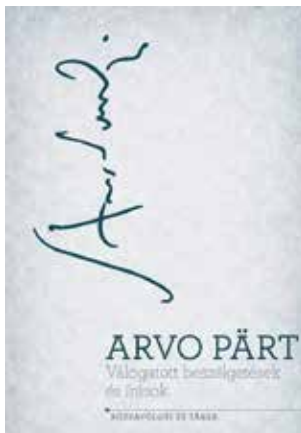
a középkori izoritmikus motettán át a 15–16. századi polifóniáig – nem (csak) érzelmek és gesztusok megjelenítését tartották feladatuknak. E művek a fényteli szellem kifejeződései, azaz a lélek felsőbb képességeit, az Istenhez törő értelmet és akaratot veszik célba. A legbelső ember „zenéjének” pedig végső soron nem felelhet meg más, mint maga a csend. Nem a hangnélküliség, hanem az ember belső lelki elnyugodottságának végtelen csendje. Arvo Pärt zeneszerző és a gondolkodó érdeklődésének centrumában, legalábbis 1976-os, radikális fordulata óta mindig is ez a kérdés állt: Miként lehet a beálló csendet (a hallgatást) olyan hangokkal megtölteni, melyek méltók lehetnek az iménti hallgatáshoz (a csendhez)?

Pärt minden bizonnyal legfontosabb, legmaradandóbb művei az 1976 utáni mintegy két évtizedben a *tintinnabuli* (a latinul szó *harangocskákat* jelent) névre elkeresztelt technikával írottak között található meg. E kompozíciók végtelenül tömörök, célratorók, eszköztelenek, nemigen igényelnek szóbeli magyarázatot. Mégis, a most magyarul megjelent interjúkötet minden kétséget kizárólag megerősíti, hogy mélyen megélt emberi sors, őszinte spirituális elkötelezettség, valamint nagyon kemény szakmai munka áll mögöttük.

Magának a *tintinnabulirendszernek* a technikai leírása a jelen kötetben is megtalálható. Egy végtelenül egyszerű szisztémáról van szó, amelyben egyes szólamok egy adott hangra épített hármashangzat hangjait használják, míg más szólamok az úgynevezett Palestrina-stílus dallamalkotási szabályai szerint alakulnak. Azonban mindez csupán egy nagyon rugalmas, ám mégis egzakt keretrendszert ad Pärt zenéjének – maguk a darabok egyedi és spontán zenei ötletek alapján születtek. E művek jellemzően nagyon kevés zenei eszközzel élnek. Akárcsak az európai zenetörténet középkori és reneszánsz zenéi, többnyire megelégszenek a hanghosszúság és a hangmagasság paramétereivel; a dinamikára és

hangszínre kevesebb figyelmet fordítanak. A döntő számbeli fölényben lévő vokális művek elsősorban szakrális szövegeket használnak föl, melyekben a textusok nem csak mint felhasznált anyagok vannak jelen, hiszen saját belső szerkezetük alapvetően meghatározza magát a zenei struktúrát is.

Jellemző e művekre a szimmetrikus alakzatokat, fordításokat, kánonikus eljárásokat alkalmazó, tökéletesre csiszolt kristályszerkezet, a szinte mindig diatonikus harmónia- és dallamvilág, a pontosan meg nem határozott, de lassú vonulású tempó, a zenei folyamat nyugodt, jelentős csendek által tagolt kibontakozása (amely helyenként megdöbbenő drámaiságba fordul át), illetve a leginkább a keleti ortodox egyházzenéből ismert, állandóan szóló alaphang (*isón*) jelenléte. (A lutheránus vallásba született Pärt felnőttkorában saját döntése alapján a görögkeleti hitre tért át.) A művek lejegyzésmódja is híven követi a kompozíciós elveket, gyakran kizárólag az adott hangok magasságát és tartamát jelölve, lemondva a dinamika, a zenei kifejezés, gyakran még a konkrét tempó meghatározásáról is.

A kritika többnyire a „szakrális minimalizmus” címkéjével ruházta fel Pärt zenéjét. A technikai értelemben vett eszköztelenség azonban kifejezésbeli maximummá lényegül át. Munkásságának zenetörténeti jelentősége éppen abban áll, hogy egy alapvetően középkori meghatározottságú, tradicionális, szakrális zenei alapállást képviselt egy olyan korban, a 20. század utolsó három évtizedében, amikor az uralkodó esztétikai-művészeti szemlélet ezzel homlokegyenest ellenkező volt. S ami igazán egyedülálló, hogy Pärt darabjai széles körű, hatalmas közönség-sikert váltottak ki, a kortárs komolyzenében szinte páratlan módon. Ennek valódi – kulturális-szociológiai vonatkozású – okait feltárni komoly vállalkozás volna, itt és most nem lehet feladatunk.

A Pärt-interjúk nagy paradoxona, hogy a „csend embere” végtelenül nehezen nyilvánul meg szavakban.

A komponista az interjúk nagy részében folyton küzd a szóbeli kifejezéssel. (Tény, hogy a zeneszerzők sokszor nem kedvelik a spontán helyzeteket, hiszen munkájuk során ahhoz vannak hozzászokva, hogy van idejük tökéletesre csiszolni zenei gondolataikat.) Szükszavúan, sokszor esetlenül fogalmaz, néha viszont a pillanatnyi ihlet hevében elképesztően pontos és megvilágító erejű mondatokat alkot. Gyakran hivatkozik arra, hogy nem szeret beszélni, hiszen maga a lényeg voltaképpen kifejezhetetlen és minden fontos információ benne van magukban a művekben. Jó pár beszélgetésben részt vesz a zeneszerző felesége, Nora Pärt is, átsegítve a mestert a holtponatokon.

A könyv alapvetően négy részre tagolódik; tartalmazza Arvo Pärt három saját írását, négy díjátadáson elmondott köszönőbeszédét és nyolc interjút. A kötetet a Fülöp József által jegyzett nagyívű pályakép zárja le. Jellemzően a legpontosabb, leginkább kiérlelt megfogalmazások a saját írásokban olvashatók. Az első három szöveg mindegyike egyfajta sajátos maximagyűjtemény. Ezeknek az egy-két mondatban megfogalmazott gondolatoknak nagy erejük, világító fényük van. („Az ember addig tisztogassa a lelkét, amíg az világitani nem kezd.”, „Az igazság abban áll, hogy a legkisebb számig érjünk. Olyan ez, mint aknát keresni – a kör egyre szűkül. Ám óvatosan, ésszel kell cselekedni.”, „Az ideális polifónia a szüntelen imádság.”) További tanulságos – gyakran parabolák mögé bújtatott – művészi hitvallásokat tartalmaznak a köszönőbeszédék is. A nyolc interjú – a kötet lényegi tartalma – 1978 és 2003 között született. A súlypont érzékelhetően a sorrendben utolsó interjú felé tolódik el. Ez a mintegy százoldalas szöveg – az életrajzot és a mutatókat nem számítva – az egész kötet terjedelmének több mint felét foglalja el. Arvo Pärt 2003-ban Enzo Restagno kérdéseire válaszolva hangsúlyra mondta teljes életének és művészi pályafutásának történetét, ennek az anyagnak az írásos változatát olvashatjuk ebben a terjedelmes szövegben. Valóban rendkívül fontos, kordokumentum-értékű anyagról van szó.

A zeneszerző élményein keresztül a harmincas évektől kezdve betekintést nyerhetünk a szovjetunióbeli Észt Köztársaság mindennapi életébe. Végigkísérhetjük e pályát, amely a kemény diktatúra fogságában, ám mégis a tá-

voli provincia viszonylag oldottabb kulturális levegőjében indult és bontakozott ki. Pärt nagyreményű avantgárd zeneszerző volt a hatvanas-hetvenes években. A Tallinnban végzett tradicionális zeneszerzés-tanulmányok után meglepő, mennyire szabadon kísérletezhetett a dodekafóniával, későbbi alkotókorszakában pedig egy sajátos, egyéni kollázstechnikával. (Az igazsághoz azért hozzá tartozik, hogy a korszak észt zeneszerzői természetesen folyamatos belföldi és moszkvai kontroll alatt álltak. Pärt több ízben komoly bírálatokat kapott, 1968-ben bemutatott *Credo* című műve pedig súlyos botrányt kavart.) Ez a korkép, amelyből kirajzolódik a korszak jelentős és kevésbé jelentős szovjet zeneszerzőinek a portréja, reflektálva a filmzeneiparban és a rádióban eltöltött években szerzett tapasztalatokra, számos ponton a magyar olvasó számára is érdekes vonatkozásokat hordoz.

Végigkísérhetjük az 1976-os stílusváltáshoz vezető végtelenül nehéz, nagyon sok erőfeszítéssel, lemondással teli időszakot. Szomorú, elkésérítő olvasmány a Pärt család 1980-as kényszerű emigrációjának története. Az életrajzok erről az eseményről általában szüksézávan csak annyit mondanak, hogy „a zeneszerző családjával elhagyta hazáját, és Bécsbe emigrált”. Valójában ekkorra már – megszorodott nyugati bemutatói és sikerei miatt – annyira feszült politikai helyzet alakult ki körülötte, hogy kényszerűen távoznia kellett a Szovjetunióból. Feleségével és gyermekeivel együtt vonatra pakolták a holmijukat, de szinte semmilyen ingóságot nem vihettek magukkal – Bécsben szó szerint a semmiből kellett új életet kezdeniük. Pärt rendkívül szerény megnyilvánulásain keresztül nyomon követhetjük a Belinben való letelepedés történetét, az emblemikus művek születési körülményeit, a világhírhez vezető utat. Arvo Pärt 2010 óta ismét Észtországban él, nevét egy zenei központ is viseli, őt magát Európa-szerte az egyházi zene megújítójaként tartják számon.

Nagyon tanulságos olvasmány a Jordi Savall által készített interjú (2000). Savall a régizenei élet egyik legfontosabb alakja korunkban; pontos, mindig lényegre tapintó kérdéseinek segítségével kibomlanak a Pärt-életmű régizenehez fűződő kapcsolatainak rétegei. (Az első tintinnabuli-darabok talán meg sem születtek

volna a máig létező észt régizenei együttessel, a Hortus Musicusszal való szoros együttműködés nélkül.) Jamie McCarthy 1986-os beszélgetése fontos szakmai kérdéseket feszeget (a szerző akkor épp a Pärt műveivel foglalkozó disszertációján dolgozott). Összetett és fontos szöveg a Geoff Smith által 1998-ban készített interjú is, amelynek központi témája magának a zeneszerzésnek a folyamata. Dokumentumértéke ellenére viszont kevésbé érzem indokoltnak az 1978-as – be nem mutatott – tévéinterjú szövegének közlését. Pärt itt a beszélgetések átlagához képest is nagyon mereven, görcsösen nyilvánul meg, a képsorok nélkül sokszor nehezen követhető a beszélgetés. A kérdezőknek a zeneszerző iránt táplált ájult tisztelete is meglehetősen fárasztóvá teszi a befogadást.

Az interjúk általában elég sok önisméltást tartalmaznak, amit nyilván szinte lehetetlen lett volna kivédeni. Ám egy-két szöveg helyett érdekes lett volna néhány, a zeneszerző korábbi alkotói korszakából származó beszélgetést megjelentetni. A legkorábbi interjú 1978-as, Pärt ekkor már negyvenhárom éves, két évvel van túl döntő stílusfordulatán. Az egész életműre való rálátást jobban segítette volna, ha betekintést nyerhetünk a fiatal avantgárd komponista művészetszemléletébe. Fülöp Józsefnek, a Károli-egyetem adjunktusának szövege Pärt életútjának és zeneszerzői pályafutásának remek összefoglalását

adja; summázza, értelmezi a közölt szövegeket, de fontos pontokon ki is egészíti tartalmukat az egész életművet tágabb kultúrtörténeti perspektívába helyezve.

A kötetet ritkán látott fényképek, a zeneszerző jegyzetfüzetéből származó ábrák, az írások és az interjúk eredeti forrását megjelelő bibliográfia és névmutató egészítik ki. A könyv kiállítása Pärt zenéjéhez és emberi magatartásához illően nemesen egyszerű. A szövegek magyar fordítása igényes és szakmailag is helytálló, ugyanez mondható el a jegyzetanyagról is. Hiánypótló munka született tehát, az első magyar nyelvű könyv Arvo Pärt életművéről. Bátran ajánlhatjuk bárkinek, aki érdeklődik e különleges alkotó életműve iránt.

Horváth Bálint

Felhasznált irodalom

DOBSZAY László 2013. *A klasszikus periódus*. Editio Musica Kiadó, Budapest.

ECKHART mester 2017. *Válogatott prédikációk*. Szerk., bev., ford. Schneller István. Typotex Kiadó, Budapest.

TAULER, Johannes 2002. *A hazatérés útjelzői. Beszéd a misztikus útról*. Szerk., bev., jegyz. Buji Ferenc. Ford. Révész Mária Magdolna. Paulus Hungarus Kiadó – Kairosz Kiadó.

A festőiség ünnepe

Tiszta szívvel festeni – időszaki kiállítás a Műcsarnokban 2019. szeptember 18. – november 17.

Kurátorok: Rockenbauer Zoltán, Horváth Éva Mónika, Kondor-Szilágyi Mária és Mayer Marianna

Festészeti kiállításában a Műcsarnok újabban azt a gyakorlatot követi, hogy egymással valamilyen – akár felszínes – kapcsolatba hozható festők valójában egyéni kiállítását együtt rendezi meg. A négy művész anyagához négy kurátor kapcsolódik, a kiállítóter hangúlyosan, határozottan és grafikailag is négy

egységre válik szét: tehát „4 in 1”, négy az egyben kiállítást látunk.

Mondjuk a bevezető szöveg első mondatát bármely autodidakta látogató is megírhatta volna: „A négy önálló életműből rendezett kiállításegyüttes összekötő gondolata a festészet.” Persze meg is könnyebbülhet a látogató, hiszen ezt olvasva úgy érzi, nem kell különösebb felkészültség ahhoz, hogy felfogja, ami rá vár. A szöveg így folytatódik: „A négy kiállító művész – *Szotyory László, Kondor Attila, Konkoly Gyula és Lajta Gábor* – más-más életszakaszban, más elméleti háttérrel,

de ugyanahhoz szeretnének elérni: *tiszta szívvel festeni*. A cím a művészi aktus önértékére utal, amikor egyedül a szellemi megismerés cselekvő öröme inspirálja az alkotói munkát. A szív eredetileg nem az érzelmek és a szentimentalizmus metaforája volt, hanem – a keleti és a nyugati hagyományos bölcséletben egyaránt – az ember halhatatlan centrumát jelentette, mely még a gondol-

kodást, az észbeli képességeket is megelőzte. Ebből a perspektívából nézve tiszta szívvel élni azt jelenti, hogy az akaratot, a gondolkodást, a megismerést és a cselekvést egyetlen harmonikus egészként vagyunk képesek megélni, gyakorolni. A tiszta szív egy ideálkép, melyre különféle szellemi és művészi gyakorlatokkal és teljes életgyakorlattal lehet törekedni. A festészet, a művek megalkotása maga is életvezető praxisként működhet. Ekkor a művész azt festi, amit elképzelt maga körül, ami foglalkoztatja, amit meg akar ismerni, végső soron azt, amit szeret; ekkor a festés örömet hoz.” A festés az ember, a művész halhatatlan centrumában, a szívében születik, miközben életgyakorlattá válik és örömmé szublimál? Nem baj, ha mindebből csak annyit értünk, hogy a festészet nem pusztán alkotótevékenység, nem csak festék és vászon, nem csak forma, vonal és szín a művészek számára. A festészet talán maga az élet. Ezt leírni sem lett volna nagyobb közhely.

Szerencsére a betérő hamar elfelejti a bevezető szöveget, hiszen a négy művész látszólag merőben különböző, egyes gesztusokban, motívumokban és gondolatokban mégis megfeleltethető kiállítása magával ragadja.

Konkoly Gyula, az Iparterv egyik emblematikus alakja az utóbbi évek munkáival van jelen. Hatalmas

vásznain maga mögött hagyta a neoavantgárd törekvések emlékét: nem kísérletezik, nem gyárt enigmákat, és már rég nem készít manifesztumot a képzőművészet megszűnéséről. Életerős, életvidám aktjai, félaktjai, harsány színekben, kitűnő technikai tudással megfogalmazott nőalakjai széles gesztusaikkal zétérfeszítik a képtér kereteit, kilépnek, kilendülnek a valós térbe, zavarba hozóan közel kerülnek a szerepét talán nehezen megőrző „külső szemlélőhöz”. Egy biztos: a test, a hús barokkos festőisége, a merész színhasználat véletlenszerűnek ható – feltehetően nagyon is kimódolt: a közösségi oldalakon önreprezentációs céllal fotózott és megosztott képekre emlékeztető – kompozíciós törekvéssel párosulva beteljesíti az alkotó célját: a közérthető, életvidám, új festészet megteremtését. Amellyel bizonyára sok-sok lájkot képes begyűjteni.

Szotyory László *A vágy titokzatos tárgyai* című tárlata – legalábbis jobban sikerült, következetesebb és kompaktabb első két terme – azt a képzeletbeli közeget tárja elénk, amelyben élni kíván a festő. Melankolikus posztmodern világában sosem volt, mégis ismerős amerikai filmek sejtelmes tájai jelennek meg, sötét árnyak lengik be a bukolikus vidéket – van valami kimondatlan érzékiség és valami megfoghatatlan, baljós festőiség ebben a világban. A szépség összefonódik a félelmezzel, a rejtelmessel – saját bevallása szerint ez nyugtázza le a festőt. A szobrok, építmények, végül az állatok és az emberek magukra hagyottan keresnek valamit – kapaszkodót? – a képnarratívákban. *A lét elviselhetetlen könnyűsége* – kölcsönzi Milan Kundera regénycímét a kurátor. Játshatunk a szavakkal: a lét virtuális könnyűsége. A virtuális lét elviselhetetlen könnyűsége. A lét elviselhetetlen. Kinek mi.

Lajta Gábor – akinek nevét a dombóvári evangélikus templom új oltárképe (2014) kapcsán az evangélikus egyházban sokan ismerik – a filozofikus festők közé tartozik. Minden, ami a vászakra kerül, nála szellemi, gondolati háttérből lép elő. Jellemző, hogy a kiállításban is számos idézet olvasható tőle, amelyek egyértelműen támogatják a művek kontextusba helyezését. *Az ajtón túl* – mondja a cím, minden lehetséges kontextusával, gondolatársításával: határátlépés, kilépés vagy átlépés, próbálkozás

a kilépésre, „küszöbön állás” – a műteremből a világba, a festészetből a filmbe, a statikusból a mozgásba, a reálisból az elvontba, a figurálisból az absztraktba (és vissza), a sötétből a fényre (vagy fordítva), a belső szobából a szociális térbe, a bentről kintre, innen odaát. Az életből a halálba. Az 1985 és 2019 között készült képek akár egy teljes életmű ívét is megmutathatnák. Itt azonban mindössze bő harminc évről van szó. Az egymás mellé kerülésben remek lehetőség nyílik arra, hogy a korábban szeparáltan kiállított művek új összefüggésbe kerüljenek, a motívumok előre- és visszakapcsolásával világossá váljanak a visszatérések, választ kapjanak az újra és újra feltett kérdések. „A festő mindig visszatér bizonyos alapkérdésekhez – mondja Lajta –, s fejlődését én spirálisan képezem el, vagyis az ember mindig ugyanoda fordul vissza, de reményei szerint mindig magasabb szinten.” A festői fejlődés lehetséges értelmezése a spirálisan erősödő feszültség: a küszöbön állás vagy „az ábrázolás pengeéle” – majdnem – elviselhetetlensége. De éppen ez a feszültség csigázza fel az érdeklődést és tesz befogadásra nyitottá. Lajta festészetében nincs nyugalom: titkok, meg nem mutatható csodák mentén tapinthatjuk a csomópontokat, keressük a megoldás lehetőségeit. Kiüresített bőrönddel távoznia még korai lenne.

Kondor Attila a négy kiállító legfiatalabbja, rengeteg egyéni tárlattal (többek között a kelenföldi evangélikus gyülekezeti házban, 2015-ben) a háta mögött. *Szabadságtapasztalat* címmel három egységben, három animáció köré szervezi az installációkat. *Műteremváros*, *Jelenlétkert*, *Belső könyvtár* – három rejtélyes, de mindnyájunk életében jelen lévő, jelen lehető fiktív, filozofikus, ám emberalkotta tér. A látvány válik a szemünk előtt festői és filozófiai tapasztalattá: a két-, három- és négydimenziós világok érzékelése, egymásba tükröztetése vezet el a meditációhoz. A parkok, lépcsők és lépcsőszobrok, a reneszánsz építészeti elemek, az emblematikus épületek, a gátak közé szorított folyók, a hidak, az archaikus terek, könyvtárak, az emlékekben élő vagy elképzelt világok olyan kiszámított, mégis inspiráló tereket hoznak létre Kondor művein, amelyek a figyelem, a megértés tereivé válva történeteket indítanak el a szemlélőben. Feltűnő,

hogy a képekről, az animációkról hiányzik az emberi alak. Ha néha várjuk vagy reméljük is, hogy váratlanul kilépjen a gondosan nyírt sövény mögül egy tógás filozófus, egy fátyolruhás nimfa vagy legalább egy faun, csatlódunk: mozgásnak, meglepetésnek nincs helye ezeken a műveken. Az ember azonban mégis jelen van a képekben

Lajta Gábor: *A híd (Táska)*, 2015

és az animációkban: mint a terek, parkok, látványok tervezője és alkotója, mint a spirituális utazás résztvevője, mint aki előtt szűkül és tágul, felnyílik a tér. Mint akinek jutalma a réseken beszűrődő fény vagy a továbblépés lehetősége. A szabadság útjain járó művész és a vele az alkotófolyamat megértésén keresztül kapcsolatba kerülő néző jutalma a harmónia: a tér és idő, a múlt, jelen és jövő harmóniája. „Az idő korántsem olyan, amilyennek látszik – írja Einstein. – Nemcsak egy irányban halad, hanem egyszerre létezik benne a jövő a múlttal.”

Összeköti-e bármi – na persze a festészetten túl – e négy alkotó művészetét? A cseppet sem misztikus kapcsot – azon túl, hogy a reneszánsz-barokk háttérű figuratív festészet nyelvén szólalnak meg mind a négyen – talán az emberi léptékben találjuk meg. A saját, azaz nagyon is emberi, ennél fogva ismerős képzetekben, vágyakban, örömeinkben, a magányosan megélt, de mindenki életében felbukkanó kérdésekben, szorongásokban, félelmekben, illetve az egymással és/vagy a transzcendenssel való kapcsolat iránti sóvárgásban.

Zászkaliczky Zsuzsanna

A Magyarországi Evangélikus Egyház bővítette a digitális orgánumain elérhető tartalmakat

A koronavírus-járvány időszakában ingyenessé vált, digitális *Credo* folyóirat a járványügyi helyzet rendeződését követően – visszamenőlegesen is – ismét elérhető lesz nyomtatott formában, így utólag a kizárólag digitálisan megjelenő lapszámok is megvásárolhatók lesznek.

A koronavírus-járvány időszaka alatt a Luther Kiadó könyvesboltja zárva tart, a webáruház viszont megszakítás nélkül üzemel, és a megszokott kínálat mellett a következő időszakban minden héten új, pdf-formátumban ingyenesen letölthető kötetekkel is várja olvasóit.

A *Lelkipásztor* és az *Evangélikus Élet* magazin a webáruházon keresztül digitálisan is előfizethető (utóbbi a posta működésétől függően nyomtatott formában is megjelenik).

Korábbi kötetek, kiadványok, folyóiratok a Magyar Evangélikus Digitális Tárban, a MEDiT-en ingyenesen elérhetők.

Ajánljuk továbbá az *Evangélikus.hu* honlapot, a *KötőSzó* blogot és egyházunk Facebook-oldalát, melyeken naponta frissülő hírtartalommal, online áhítatokkal és istentisztelet-közvetítésekkel erősítjük olvasóinkat.

A Kossuth Rádióban hangzó *Evangélikus félóra* mellett a Duna TV csatornán is folytatódnak evangélikus műsoraink: az *Evangélikus magazin*, az *Evangélikus ifjúsági műsor* és az *Evangélikus riportok*, valamint az istentisztelet-közvetítések sugárzása.

Kérjük, ezekben a hetekben se felejtsek el, hogy az egyházi 1% és az evangélikus kötődésű alapítványoknak felajánlható civil 1% kiemelten fontos, ezzel is segítve az egyház és a gyülekezetek társadalomban végzett szolgálatát.

További részletekért figyelje a kiadó honlapját (*LutherKiadó.hu*) és Facebook-oldalát, illetve kérdés, észrevétel esetén forduljon bizalommal kollégáinkhoz e-mailben, a kiado@lutheran.hu címen.

A Luther Kiadó ajánlata

Háló 3. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról 1945–1990. Szerk. Mirák Katalin. Luther Kiadó, 2020.

- Várható megjelenés: április vége.

A Magyarországi Evangélikus Egyház tényfeltáró munkája, benne a *Háló* kötetek megjelentetésével nem azért folyik, hogy egyes embereket megbélyegezzon, őket bűnösnek kiáltssa ki, másokat pedig makulátlannak és tisztának minősítsen. Ez a tényfeltáró munka korántsem csak a múltról szól, legalább annyira a jelenről és a jövőről is. Napról napra és mindnyájan szembesülünk gyarlóságunkkal, és vizsgálzunk kell tisztességből. Korántsem mindegy, hogy milyen eszközökkel kívánjuk az egyház vélt vagy valós érdekeit védeni. Az öngazság hangoztatásától és a mások fölött való felelőtlen ítélkezéstől a körültekintés és a történelem jézusi mérlegre tétele óv meg bennünket. Érdemes az adott kort, amelyet fanyarul „történelmi félmúltnak” is nevezünk, megismernünk. A jézusi „ne féljete” azt is jelenti, hogy senkinek – sem egyéneknek, sem az egyház közösségének – nem kell örökös rettegésben élnie, hanem gyógyító beszélgetések keretében megszabadulhatunk a múlt máig kísértő árnyaitól. A *Háló* sorozat legújabb kötetében két püspök – Nagy Gyula és Harmati Béla – történelmi ívű portréja olvasható Kertész Botond és Mirák Katalin tollából.

TARTALOM

LECTORI SALUTEM

Zászkaliczky Zsuzsanna: *A létezés helyei*

IRÁNYTÚ

Aradi György: *Hittel a gyógyulásért*

3

SZÓBIRODALOM

Ferencz Győző: *Irányzatokon kívül, líraesztétikán túl*

5

Veres Emese Gyöngyvér: „*Még egy kis dolgunk nekünk van*” – Jánosi Andor levelei

12

Szántó F. István: *Az életmű – Hamvas Béláról négy tételben*

24

Gombocz István: „*Szabadítsuk meg a színhelyet a szenvedéstől*” –

Eginald Schlattner erdélyi lelkész-író pályája. I. rész

30

IDÉZŐJEL

Kertész Eszter: *Zsoltár betegségben • Zsoltár gyászban • Zsoltár vágyban • Kalitka-zsoltár • Tovább*

22

W. B. Yeats: *Salamon és a boszorkány*

44

MÉRLEG

Molnár Illés: *Felkészülés az utolsó reformációra*

41

SZEMLE

Érfalvy Livia: *Az első hangtól az utolsó mosolyig*

45

Korányi Noémi: *Nehéz útipoggyász?*

47

Schranz Áron: „*Átszállt rájuk is a kövek természete*”

49

Kinyik Anita: *Erdélyi sorstalanok – sorok között*

51

Kamarás István OJD: *Kisötös, nagyötös*

54

S. Béres Bernadett: „*Cipellek magamban*”

57

Horváth Bálint: *Arvo Pärt és a belső ember zenéje*

58

Zászkaliczky Zsuzsanna: *A festőiség ünnepe*

61

ARADI GYÖRGY • ÉRFALVY LÍVIA • FERENCZ GYŐZŐ • GOMBOCZ ISTVÁN • HORVÁTH
BÁLINT • KAMARÁS ISTVÁN OJD • KERTÉSZ ESZTER • KINYIK ANITA • KORÁNYI NOÉMI •
MOLNÁR ILLÉS • S. BÉRES BERNADETT • SCHRANZ ÁRON • SZÁNTÓ F. ISTVÁN • VERES
EMESE-GYÖNGYVÉR • YEATS, W. B. • ZÁSZKALICZKY ZSUZSANNA

